

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Cilt / Volume : 2
Sayı / Issue : 1
Bahar / Spring 2018

ISSN: 2602-2966

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemli Süreli Yayıncıdır
Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.
The Journal of Asian Studies International Social Science, Peer-review Published
Spring and Autumn to be published two times a year.

KURULUŞ - ESTABLISHMENT
2017

ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ
Cilt: 2 Sayı: 1 BAHAR/2018 ISSN: 2602-2966

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi Adına Sahibi**

Prof. Dr. İbrahim USLAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü(Tedviren)

Kurucu

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editörler

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Prof. Dr. Fatma AÇIK

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Sinan DEMİRTÜRK

İngilizce Editörü

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Sekreteryä

Döndü AKIN

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Abdullah CİNKARA

Baskı ve Cilt

Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi

Gazi üniversitesi Rektörlük Kampüsü

06500 Teknikokullar/ANKARA / Tel:0312-2023787

E-Posta: asyam@ahbv.edu.tr / **Web Sitesi:** asyam.ahbv.edu.tr

E-dergi: asyaarastirmalari.ahbv.edu.tr

Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yayımcının yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayımlar eser sahiplerine aittir; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES
Volume: 2 Issue: 1 SPRING/2018 ISSN: 2602-2966

On Behalf Of Ankara Hacı Bayram University,
Center Of Asian Studies
Prof. Dr. İbrahim USLAN
Rector of Ankara Hacı Bayram Veli University

Founder

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editors

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Desk Editor

Dr. Sinan DEMİRTÜRK

English Editor

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Secreteria

Döndü AKIN

Cover and Page Design

Abdullah CİNKARA

Printing and Binding

Gazi Üniversitesi Matbaa İşletmesi ve Ahşap İmalathanesi Müdürlüğü

Correspondence and Communication

Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center
Gazi University Main Campus

06500 Teknikokullar/Ankara/TURKEY / Tel:+ 90-312-2023787

E-Mail: asyam@ahbv.edu.tr / **Web Site:** asyam.ahbv.edu.tr

E-Journal: asyaarastirmalari.ahbv.edu.tr

Some or all of the articles published in the Journal of Asian Studies can not be reproduced in any way and transmitted electronically without the written permission of the publisher. The ideas, opinions, assumptions in the works belong to the owners of the works; Ankara Hacı Bayram Veli University can not be held responsible.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL İstanbul Yeditepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Alimcan İNAYET Ege Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Elman NESİROV Devlet İdarecilik Akademisi
Prof. Dr. Fatma AÇIK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI Bilkent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞİVGİN Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hiroaki HUZIE Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi/Japonya
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Semerkant Üniversitesi/Özbekistan
Prof. Dr. Kâzım SARIKAVAK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLİSUN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M.Öcal OĞUZ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ Gazi Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Patrik K.MEYER Universitas Muhammadiyah Yogyakarta/Endonezya
Prof. Dr. Refik TURAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salim KOCA Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA Osaka Üniversitesi/Japonya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan State University/ABD
Prof. Dr. Varis ÇAKAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER Gazi Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Giray FİDAN Gazi Üniversitesi/Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gülcemal JORAYEVA Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ Gazi Üniversitesi/Türkiye
Yrd. Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Dr. Sinan DEMİRTÜRK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Dr. Kim HYUN –Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı/Güney Kore
Dr. Behruz BEKBABAYİ Allameh Tabataba'i Üniversitesi Öğretim Üyesi/İran
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA/ Ukrayna

Bu Sayının Hakemleri/Referee Of This Issue

- Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Hale ŞİVGİN
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Prof. Dr. Salim KOCA
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU
Doç. Dr. Alper ALP

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Buhara Yahudileri <i>Bukharian Jews</i> Prof. Dr. Durmuş ARIK	1
Özbek Diasporası <i>The Uzbek Diaspora</i> Prof. Dr. Orhan KAVUNCU	28
Rohingya Müslümanları ve Arakan Soykırımı <i>The Rohingya Muslims and Arakan Genocide</i> Prof. Dr. Varis ÇAKAN	38
Bağımsızlık Yıllarında Özbekistan Cumhuriyeti'nin Toprak ve Tarım Politikası <i>The Land And Agriculture Policy Of The Republic Of Uzbekistan In Years Of Independence</i> Ozodbek KARAMATOV, Guzel SADYKOVA	57
Doğu Türkistan'da Yakup Beg Hâkimiyeti:Dış İlişkiler, Ordu Ve Askeri Yenilikler <i>Yakup Beg Dominancy In Eastern Turkistan: External Relations, Army And Military Innovations</i> Taner ULUS	66
Milliy Qadriyatlar va Istiqlol <i>Milli Değerler ve Bağımsızlık</i> Tursunali KUZİYEV	88
TANITMALAR / REVIEWS	
ÜLKE TANITIMI: Orta Asya'nın İncisi Özbekistan <i>The Pearl Of Central Asia: Uzbekistan</i> Prof. Dr. Fatma AÇIK	95
KİTAP TANITIMI: Merhum Özbekistan Devlet Başkanı İslam KERİMOV'un Kaleminden: "Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat" İsimli Eser Üzerine <i>The Book Named "Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat", Written by Islam Kerimov, The Former President of Uzbekistan</i> Arş. Gör. Tuğçe DAŞÖZ	102
Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Faaliyetleri <i>Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center</i> Abdullah CİNKARA	106

SUNUŞ

Gazi Üniversitesi bünyesinde Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi olarak faaliyet gösteren merkezimiz, Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında 2547 sayılı Kanun'un 2880 sayılı kanun'la değişik 7/d-2 maddesi uyarınca 7141 Sayılı Yükseköğretim Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 183 Numaralı Ek Maddesi ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Elinizdeki bu sayımızda yayın politikamıza binaen Orta Asya'nın parlayan yıldızı Özbekistan ile ilgili makalelere ve tanıtım yazılarına ağırlık verdik. Bu vesile ile "Buhara Yahudileri" adlı özgün makalesi ile katkı sunan Prof. Dr. Durmuş ARIK ile "Özbek Diasporası" adlı makalesiyle bizi destekleyen Prof. Dr. Orhan KAVUNCU'ya, değerli hocalarımız Azadbek KARAMATOV, Guzel SADYKOVA, T KUZİYEV'e, Shahina İSKANDAR'a ve Tuğçe DAŞÖZ'e teşekkür ederiz. Özbekistan dosyası dışında Asya'nın kanayan yarısı Arakan'daki soykırımla ilgili olarak Prof. Dr. Varis ÇAKAN tarafından kaleme alınan "Rohingya Müslümanları ve Arakan Soykırımı" adlı makalesi ile genç araştırmacı Taner ULUS tarafından kaleme alınan "Doğu Türkistan'da Yakup Beg Hâkimiyeti:Dış İlişkiler, Ordu Ve Askeri Yenilikler" adlı makaleler yer almaktadır.

Yazıları ile bizi destekleyen kıymetli hocalarımıza ve geleceğin bilim adamları olan genç araştırmacı arkadaşlarımıza, bu sayının siz değerli okurlarımızla buluşmasına, değerli katkılarda bulunan kıymetli Prof. Dr. Fatma AÇIK'a, ve hakemlerimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler Kurulu

BUHARA YAHUDİLERİ *Bukharian Jews*

DURMUŞ ARIK*

Özet

Orta Asya'nın en eski dini ve etnik gruplarından biri Buhara Yahudileridir. Özellikle Özbekistan'da, Tacikistan'da ve diğer bazı Orta Asya cumhuriyetlerinde yerleşmiş olan Buhara Yahudileri sahip oldukları kendilerine özgü kültürlerinden dolayı tarihte farklı bir Yahudi grubu olarak tanınmıştır. Yaşadıkları bölgenin tarihine ve kültürüne renk katan Buhara Yahudileri uzun süre Müslümanlarla birlikte yaşamış, farklı din mensuplarının bir arada yaşama örneğini sunmuşlardır. Yaşadıkları bölgede egemen kültürden etkilenen, zaman zaman egemen kültürü de etkileyen Buhara Yahudileri, son yıllarda Amerika'ya ve İsrail'e göç etmiş, öteden beri yaşadıkları bölgede sayıları önemli ölçüde azalmıştır. Buhara Yahudilerinin günümüzde en yoğun yerleştiği ülkeler İsrail ve Amerika'dır. Bu ülkelere yerleşen Buhara Yahudileri, Yahudi dünyasına uyum sağlamaya çalışırken, kültürel bir değişim yaşamaktadır. Orta Asya'da kalan Buhara Yahudileri de göç eden akrabaları ve dindaşları ile bağını sürdürmek istemektedir. Bu makalede Orta Asya'da ayrı bir dini ve etnik unsur olan Buhara Yahudileri, tarihi, kültürü, dili, sosyal ve dini yapıları ile birlikte günümüzdeki durumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Buhara Yahudileri, Orta Asya, Özbekistan, Çala, Yahudilik, İsrail, Amerika*

Abstract

One of the oldest religious and ethnic groups in Central Asia is the Bukharian Jews. The Bukharian Jews, especially settled in Uzbekistan, Tajikistan and some other Central Asian republics, are known as a different Jewish group in history because of their unique culture. The Bukharian Jews who embellishes to the history of the region they lived in and its culture, lived with Muslims for a long time and presented examples of the coexistence of different religions. The Bukharian Jews, influenced by the dominant culture in their region and influencing sovereign culture from time to time, have immigrated to America and Israel in recent years and have significantly reduced the number of regions they have lived in since. The countries where the Bukharian Jews are most intensively settled today are Israel and America. The Bukharian Jews who settled in these countries live a cultural change while trying to adapt to the Jewish world. The Bukharian Jews who stay in Central Asia also want to maintain their bond with their migrant co-religionists and relatives. In this article Bukharian Jews', a distinct religious and ethnic element in Central Asia, history, culture,

* Prof. Dr. Durmuş ARIK, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, darik@ankara.edu.tr

language, social and religious structure will be examined along with their present state.

Keywords: *Bukharian Jews, Central Asia, Uzbekistan, Chala, Judaism, Israel, America*

Giriş

Yahudilik vahiy kaynaklı yaşayan dinlerin en eskisi olmakla birlikte günümüzde mensubu en az olanıdır. Yahudilik, eski dönemlerde evrensel nitelikli bir dindir ve kendisine mühtedi kabul etmiştir. Yemen Yahudileri, Falaşa adı verilen Etyopya Yahudileri, Hindistan Yahudileri, Hazarlar İsrail kökenli olmayan Yahudi guruplar arasında yer almıştır (Arik, 2011, s.25). Ancak tarihi süreçte Yahudilik terimi, belli bir ırka, kültüre ve dine mensubiyeti ifade eden çok kapsamlı bir anlam içermiş, bu yönüyle de Yahudilik diğer dinlerden farklılık göstermiştir (Küçük, Tümer, 2017, 251; Adam, 2015, s.60).

Tarihte birçok neden Yahudileri yaşadıkları topraklardan göçe zorlamıştır. Filistin toprakları stratejik olarak önemli bir bölgede Orta Doğu ve Afrika arasında yerleşmiş, bundan dolayı çeşitli tarihlerde Mısırlılar, Asurlular, Babilliler, Romalılar gibi kavimler tarafından işgale uğramış, nüfusunun büyük bir kısmı da bu topraklardan sürülmüştür. Filistin dışında Pers İmparatorluğu'nda, Mısır'da, Babil'de, Anadolu'da, İran'da Yahudi toplulukları yerleşmiştir. Literatürde Karailer, Kırmçaklar, Dağ Yahudileri, Gürcistan Yahudileri, Lakluklar, Cedid el- İslam gibi Doğu Yahudileri olarak anılan bazı Yahudi gurupları arasında Buhara Yahudileri de anılmaktadır. (Arik, 2011: 37-44). Bunların bir kısmı etnik olarak Yahudi kökenli sayılırken bir kısmı Yahudiliği din olarak benimsemiş farklı etnik kimliklere mensuptur. Bu bağlamda Yahudilerin yerleştiği coğrafyalardan biri de Orta Asya olmuştur.

Rusya'nın Orta Asya'yı ele geçirmesinden önce bu bölgeyi ziyaret eden Avrupalı seyyahlar "Buhara Yahudileri" adını o dönemde cemaatin çoğunun Buhara Hanlığı idaresinde yaşıyor olmalarından dolayı kullanmıştır. Buhara Yahudilerini, araştırmacılar ayrıca Türkistan Yahudileri, Orta Asya Yahudileri, Yerli Yahudiler, Fars-Tacik Yahudileri, Mahalli Yahudiler ve yaşadıkları şehirlere göre Hive, Hocent, Taşkent, Semerkant Yahudileri gibi adlarla da anmıştır.

Orta Asya'nın en eski etnik ve dini guruplarından birisi olan Buhara Yahudileri tarihte diğer Yahudi gurupları ile olan sınırlı ilişkilerinden ve içinde yaşadıkları coğrafyadan dolayı, ayrı bir Yahudi grubu olarak değerlendirilmiştir. Özellikle, Özbekistan'da ve Tacikistan'da daha çok Buhara, Semerkant, Taşkent, Hive, Kokand, Fergana ve Duşanbe'de yerleşmişler ve yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Zaman zaman Orta Asya tarihine ve kültürüne renk katmışlar ve uzun süre İslam'ın egemen olduğu bu coğrafyada Müslümanlarla birlikte barış içinde birlikte yaşamışlardır. Yaşadıkları bölgede egemen kültürden etkilenmiş, zaman zaman yaşadıkları bölgenin kültürünü de etkilemişlerdir. Buhara Yahudileri, özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, İsrail'e ve ABD'ye göç etmiş, geride kalanların sayısı ise önemli ölçüde azalmıştır. Makalede, İslam kültürünün egemen olduğu Orta Asya'da ayrı bir etnik-dini unsur olan Buhara Yahudilerinin tarihi, kültürü ve günümüzdeki durumu incelenecektir.

1. Orta Asya'da Yahudi Varlığı

Orta Asya öteden beri çeşitli din ve kültürlerin kavşağı olmuştur. Önemli ticaret yollarının bölgeden geçmesi farklı etnik unsurlardan insanları bu coğrafyada bir araya getirmiştir. Bu insanlar aynı zamanda inançlarını yaşamaya ve yaymaya gayret etmiştir. Bu bağlamda Orta Asya'da karşılaşılan dinlerden biri de Yahudiliktir.

Yahudilik, Orta Asya'da özellikle İpek Yolu'nun etkisiyle yayılma imkânı bulmuştur. Bu yolun hareketli ve yoğun ticarî faaliyetlere imkân vermesinden dolayı Buhara, Semerkant, Tirmiz, Merv, Urgenç uzun süre büyük ve müreffeh birer şehir haline gelmiş ve bu özelliğini korumuştur. İpek Yolu'nun gelişmesinde ticaretteki çekicilikleriyle Radanitler adı verilen Yahudi tüccarlar önemli rol oynamış ve bu yol boyunca ticaret gerçekleştirmişlerdir (Dresvyanskaya, 2004, s.21).

Arapların bölgeyi ele geçirmesinden önce Orta Asya'da Baktriya-Toharistan, Sogd, Margiana ve Horezm olmak üzere önemli Yahudi yerleşimleri ortaya çıkmıştır (Rtveladze, 2004: 12).

Graetz, kaynak vermemekle birlikte Buhara ve çevresinde Yahudilerin varlığına dair bilgiler vermiştir. Bu bilgilerde, Yahudilerin Hive'ye kadar yayıldığını ve bu bölgede 8.000 ailenin mevcut olduğunu belirtmiştir (Graetz, 1893, s. 3/435). Benjamin Tudela doğrudan bir gözleme dayanmamakla birlikte, 12. yüzyılın sonlarında yalnızca Semerkant'ta 50.000 Yahudi bulunduğundan söz etmiştir (Tudela ve Ratisbonlu, 2001: 77). Müslümanların bölgeye geldiği 8. yüzyılda halihazırda Buhara'da Yahudiler görülmüştür. Timur'un bölgeyi ele geçirdiği tarihlerde de Buhara ve Semerkant'ta yaşayan Yahudilere atıfta bulunulmuştur (Gureviç, 1995, s. 71).

Orta Asya'da Buhara Yahudilerinin ortaya çıkışına dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerdeki ortak husus, onların atalarının birçok nesil önce İnan'dan bölgeye gelmiş olmasıdır. Bernard Lewis Buhara ve Afganistan Yahudilerinin köklerini 16. Yüzyıla kadar Farsça konuşan İnan Yahudilerine dayandırmaktadır. Dolayısıyla Buhara Yahudileri İnan Yahudilerinin bir kolu sayılmıştır (Lewis, 1996, s.130-131). İnan'a ve Orta Asya'ya 1793 yılında bir yolculuk yapan Rabbi Yosef Maman (1752-1823) Buhara Yahudileri hakkındaki izlenimlerine dair bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilerde; Fas'tan İsrail topraklarına göç ederek Tzfat (Safed) şehrine yerleşen Rabbi Yosef'in emissar (özel görevli) olarak 1793 yılında İnan'a ve Buhara'ya gittiği, onun gelişine kadar Buhara Yahudilerinin, (İnan Yahudileri dışında) diğer Yahudi guruplar ile ilişkilerinin bütünüyle kopmuş olduğu, bu nedenle onların manevî yaşamında bozulmaların yaşandığı, Rabbi Yosef'in onlara İsrail topraklarından haber getirdiği, onların dinî ve millî şuurunu uyandırdığı, İsrail'in geri kalan kesimiyle irtibat kurmalarını sağladığı, onlara Tevrat'ı ve Yahudiliğin emirlerini öğrettiği, onlar arasında dinî kitapları yaydığı, öğretmenler tayin ettiği ve onları İsrail ulusunun canlı birer uzvuna dönüştürdüğü bildirilmiş, bu görevlinin ortaya çıkmasıyla Buhara Yahudilerinin Yahudi tarih alanına girdiği vurgulanmıştır. Ayrıca Buhara Yahudileri'nin Sefarad geleneğiyle Rabbi Yosef ile tanıştığı, bundan önce onların 'Horasan Dinî Geleneği'ne (Khorasan Rite) bağlı kaldıkları ileri sürülmüştür (Cooper, 2000, s.10).

Orta Asya'da bir Yahudi Mahallesi çok sayıda şehrin ayrılmaz birer parça-

sınıoluşturduğundan, bu yerleşim tarzı Yahudiler arasında dinî geleneklerin devamına katkı sağlamıştır. Buhara ve Semerkant'takilere ek olarak Şehrisabz, Kettekurgan, Karmana, Kokand, Fergana ve Margilan gibi yerleşim birimlerinde de Yahudi mahalleleri kurulmuştur. Belirtilen bu yerlerde Yahudi yerleşimi ile ilgili B.A. Golenderçeşitli kaynaklardan yararlanarak bilgi aktarmıştır. Onun aktardığı bilgilere göre 1843'de H. Hanıkov tarafından yayımlanan Opisanii Buharskogo Hanstva adlı eserinde şunlar kayıtlıdır: "...Yahudiler, sayılarının az olmasına rağmen, uzun süre önce bölgede yerleşen Hanlık nüfusunun bir kısmını oluşturur. Üstelik bundan başka onlar Kettekurgan, Semerkant ve Kirşi'de yerleşmiş, bu şehirlerde mahalleleri bulunmuştur. Buralardan onları çıkarmak ve göç ettirmek mümkün olmadığı gibi, onların Müslümanlarla karışması da mümkün değildir." Golender, Kokand Hanlığı'ndaki Yahudiler hakkında A. Horoşin, Sbornik statey, kasayushisa do Turkestanskogo kraya (St. Peterburg 1876) adlı eserini kaynak göstererek şubiligileri aktarmıştır: "Yahudilercugut mahalle adı verilen kendi mahallelerinde yaşarlar. Sayıları azdır. Talmudisttirler... İpekboyacılığıyla ve bunları pazarda satmakla uğraşır... Buradaki Yahudiler –İran'dandır. Bu nedenle Farsça, daha doğrusu Judeo-Tacik[veya bazı İbranice sözlerin kullanıldığı Tacik Farsçasının bir diyalektiğinde] konuşurlar. Onların giyimleri Özbeklerden ve Taciklerden ayrıdır" (Golender, 2004, s.64-66).

Kaynaklarda Yahudilerin Orta Asya'nın diğer bazı şehirlerine yerleşimi hakkında da bilgiler vardır. B.A. Golender, Dobrosmislov'un, Taşkent v prošlom i nastoyaşem (Taşkent 1912) adlı eserinden şu bilgileri aktarır: "Yahudilerin Taşkent'e tam olarak ne zaman yerleştikleriyle ilgili literatürde kesin bir bilgi yoktur. Yerel Yahudiler bunun dört yüzyıl önce gerçekleştiğini ve kendilerinin Buhara'dan geldiklerini kabulederler. Burada fakir bir hayat sürerler. Çoğu ipek kumaşını imalatıyla ve satışıyla uğraşır. Gayrimenkul edinme hakları yoktur... Rusların işgali sırasında Taşkent'te 27 aileden oluşan yaklaşık 100 civarında Yahudi yaşamaktadır..." (Golender, 2004: 66-67). Çoğu Buhara ve Semerkant'ta yaşayan Buhara Yahudileri daha sonraları Fergana Vadisi'nin diğer şehirlerinde de görülmüştür (Nikitenko ve Şigabdinov, 2004, s. 128).

Sağlıklı istatistikî bilgilerin elde edilememesinden dolayı Orta Asya'da çeşitli tarihlerde tam olarak ne kadar Yahudinin yaşadığı bilinmemektedir. Ancak 1991 öncesinde Sovyetler Birliğinde yaklaşık 45,000 Buhara Yahudisinin yaşadığına dair bilgiler vardır. Sovyetler Birliği kurulmadan önce ve Sovyetler Birliği döneminde zaman zaman Buhara Yahudilerinden imkân bulanlar Filistin, ABD, Kanada, Fransa, İngiltere ve hatta Sovyet baskılarından kurtulabilmek için Afganistan, İran ve Hindistan gibi diğer bazı ülkelere göç etmiştir. Sovyetlerin dağılmasının ardından yaşanan hızlı göç hareketleri neticesinde Özbekistan'da ve Tacikistan'da kalan Buhara Yahudilerinin sayısı ise birkaç binle ifade edilmeye başlanmıştır. (Shterensis, 2002, s.111-120; Halberstadt ve Nikolsky, 1996, s.244-245).

2. Buhara Yahudi Kimliği

Buhara Yahudileri aynı dinin mensubu olmalarına ve ortak bir kökeni paylaşmalarına rağmen asırlar süren farklı coğrafya ve kültürlerdeki yaşam sürecinden

sonra diğer Yahudilerle aralarında dikkate değer kültürel farklılıklar oluşmuştur. Onlar, Yahudi dünyasındaki yerlerini veya diğer Yahudi guruplardan ayrılan özelliklerini; Yahudiliğin esaslarını her zaman yerine getirmekle, Tevrat'ı muhafaza etmekle, Yahudi kimlik şuurunu güçlü bir biçimde sürdürmekle açıklamışlardır. Onlara göre Buhara Yahudisi olmak “katıksız” ve “saf Yahudi” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Buhara Yahudileri, Doğu Avrupa’dan Orta Asya’nın da dahil olduğu Sovyet topraklarına yerleşen Aşkenaz Yahudileri, kendi milliyetlerini gizlemekle, dinî kuralları yerine getirmemekle itham etmişler ve onlar için “Rus Yahudileri” terimini kullanmışlardır. Bu terimin seçilmiş olması anlamlıdır. Çünkü “Rus Yahudileri” terimi içinde, Rusça söylenişle onların çistiye evreyi yani “saf” ve “gerçek” Yahudi olmadıkları anlamı gizlenmiş, daha çok melez oldukları vurgulanmak istenmiştir. Bunun nedeni olarak, onların Yahudi olmayanlarla evlenmeleri, pasaportlarında kimliklerini gizlemeleri, Yahudi uygulamalarına ve geleneklerine sahip çıkmamaları gösterilmiştir. Oysa Buhara Yahudileri her dönemde Yahudi geleneklerine sahip çıktıklarını ve Yahudi kimliğini koruduklarını iddia etmişlerdir (Cooper, 2000, s.189). Bu düşünceden hareketle, genel olarak Buhara Yahudileri için Aşkenaz Yahudilerle evlilik, Yahudi olmayanlarla evlilik gibi algılanmış, onlarla yapılan evliliklerin Yahudi olmayanlarla yapılan evlilikten daha az olduğu tespit edilmiştir (Cooper, 2000, s.246-247).

Yahudi nüfusun iki şekilde kategorize edildiği Özbekistan’da Buhara Yahudiliği, Yahudiliğin özgün versiyonu, Aşkenaz Yahudilik ise sulandırılmış ve Yahudiliğin asimile edilmiş şekli olarak anlaşılmıştır. Bu anlayış, onlarla yapılan evliliklere yansıdığı gibi mezarlıklarda da Aşkenazlar için ayrı yerlerin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır (Cooper, 2000, s.273-276). Dolayısıyla Buhara Yahudileri bölgeye sonradan gelen Aşkenaz Yahudilerden kendilerini her zaman ayrı tutmuş, onlarla karışmamaya özen göstermiştir.

Buhara Yahudiliğinin belirlenmesiyle ilgili görüş ayrılıkları da yok değildir. Filistin’de 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında “Buharalılık” çok kültürlü Yahudi dünyasında bir tür etnik kimlik olarak düşünülmüştür. Seyahatler, hac, ticarî faaliyetler, yardım toplamlar, emissarların çalışmaları ve kitapların dolaşımı sonucunda Buhara Yahudileri terimi Orta Asya’da bulunan bir diasporadan ibaret olmuştur. 1920’lerde bölgenin Sovyet idaresine girmesiyle, ticaret ve seyahat üzerindeki katı kısıtlamalar buradaki Yahudilerin diğer Yahudi dünyasıyla ilişkilerini engellemiştir. Devam eden süreçte kendilerini Buhara Yahudileri olarak adlandırmaya devam etmelerine rağmen bu nitelendirici isim Yahudiliğin özel bir türünü karşılamak üzere onlar arasında “gerçek Yahudi” anlamında kullanılabilir hale gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bir kez daha diğer Yahudi dünyasıyla sıkı temasa geçen Buhara Yahudileri, “Buhara Yahudiliği” anlayışını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Günümüzde “Buhara Yahudileri” terimi ve kimliği ile ilgili hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Değişimin en önemli nedeni çeşitli tarihlerde Orta Asya’dan yapılan göçler ve göç edenlerin nesillerinin, diğerleri ile kültürel özelliklerindeki farklılaşmalardır. Bu bağlamda önceki göç dalgaları sırasında İsrail’e ve ABD’ye göç etmiş olanların yeni nesilleri Sovyetlerin dağılmasından sonra göç edenler-

le bir araya geldiklerinde çok farklı insanlarla karşılaşmakta, her iki kültür arasında belirgin bir farklılaşma yaşanmaktadır. Bu kültürel farklılaşmanın önceki ve sonraki nesiller de göz önüne alındığında boyutları daha da genişlemektedir. Bu yüzden Buhara Yahudileri terimi üzerinde bir ittifak sağlanamamakta ve bu süreçte Buhara Yahudi kimliği üzerinde farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni onların, ortak değer ve düşünceleri paylaşmaktan, uyumlu bir cemaat ve toplum meydana getirmekten uzaklaşmış olmalarıdır. Bunun yanında artık günümüzde kimin Buhara Yahudisi olup olmadığına ittifaktan çok ihtilaf vardır. Kimilerine göre gerçek Buhara Yahudisi, Buhara dışına çıkmadan ve bu şehri terk etmeden yaşamını sürdürenlerdir. Kimilerine göre Sovyet döneminde Ruslar tarafından güçlü bir asimilasyona maruz kalmalarından dolayı bu dönemde Orta Asya'da yaşayanlar Buhara Yahudisi kabul edilemezler. Bu görüşte olanlar, gerçek Buhara Yahudileri'nin 1920-1930'lu yıllarda, yani Sovyet döneminden önce ya da bu dönemin baskılarına maruz kalmadan ilk yıllarda Filistin topraklarına göç etmiş olanlardır. 1990'lara kadar ve hala Orta Asya'da yaşayanlar ise Sovyetlere aldırmandan kendileri gibi bu coğrafyada doğup büyüyenlerin özgün Buhara Yahudisi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu görüş taraftarları, daha önce göç etmiş olanları artık gerçek Buhara Yahudisi olarak görmemekte ve onları "İsraili" olarak değerlendirmektedir (Cooper, 2000, s.359).Ancak, her şeye rağmen halk arasında olduğu gibi bilimsel birçok araştırmada, üzerinde görüş birliği bulunan belli bir grubu ve kimliği belirtmek üzere "Buhara Yahudileri" terimi kullanılmaktadır.

3. Buhara Yahudilerinin Dil ve Edebiyatı

Genel olarak Buhara Yahudilerinin İran'dan göç ettiği kabul edilir. Bu nedenle onlar, zaman zaman "Buhara İbranicesi" şeklinde de adlandırılan, İran'la irtibatlı bir dil olduğu kabul edilen "Judeo-Tacik dili"nde ya da bir başka deyişle "Yahudi Tacikçesi"nde konuşurlar (Polivanov, 1989). Bu dil Sırderya ve Amuderya arasındaki bölgede konuşulan Tacik dilinin bir şivesi sayılmaktadır. Bu dilde Farsça ile önemli oranda ortaklık vardır.Aynı zamanda İbranice, Aramca, Arapça,Özbekçe, Rusça ve özellikle Afganistan'da konuşulan diğer bazı dillerden çok sayıda sözcük bulunur, birçok sözcüğün söylenişi ise Farsçadan farklılık arz eder. Buhara Yahudileri eskiden İbrani alfabesini kullanmakta iken, sonraları Arap alfabesini kullanmaya başlamışlar, daha sonra da Rus egemenliğinde Kiril alfabesine geçmişlerdir.

Buhara Yahudilerinin konuştuğu Yahudi Tacikçesi'nde bölgesel şive farklılıkları da vardır. Semerkant-Buhara şivesi, diğer bölgelerde konuşulan şivelere farklıdır. Özbekistan'da ve Tacikistan'da yaşayan Buhara Yahudileri kendi konuştukları dili, Yahudiler dışında bölgede yaşayan Tacik kökenli nüfusun konuştuğu "Tacikçe" şeklinde ifade etse de, Buhara Yahudilerinden kendi dillerinin özelliğini söylemesi istendiğinde onlar İbraniceden alınan bazı sözlerle birlikte konuşma sırasında yaptıkları ses vurgularından komşularının kendilerinin Yahudi olduğunu anladıklarını ifade ederler (Cooper, 2003, s.151).

Buhara Yahudileri kendi ana dillerini bazı ayırıcı özelliklerle İbranice harflerle yazılan edebiyat dili olarak da kullanmıştır. Yahudi Tacikçesinde Kutsal Kitap çeviri geleneğinin 12. yüzyıla, en eski manzum metinlerin 14. yüzyıla kadar geri gittiği

tespit edilmiştir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Yahudi Tacikçesinde, çoğunluğu Buhara'da olmak üzere, birtakım manzum çalışmalar ortaya çıkmıştır. Yahudi Tacikçesinde ilk şiir, Ba yodi Khuydodcha (Küçük Kudaydad'ın Anısına) adlı, 1809 yılında Avraham ben Abulhayr tarafından yazılmıştır. Yahudi Tacikçesinde ilk basılan kitap, Mezmurlar Kitabı 1883'de Viyana'da yayımlanmıştır. Bu tarihten itibaren Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar Yahudi Tacikçesinde kitaplar düzenli olarak ortaya çıkmış, bu dilde yaklaşık 120 kitap basılmıştır. Bunların hemen hepsi, Şimon Haham'ın (1843-1910) öncülüğünde Buhara Yahudileri'nden bir yazar gurubunun olduğu Kudüs'te basılmıştır. Bu yazarlar ağırlıklı olarak orijinal çalışmalar yerine kendi halkı için en uygun önemli temel eserlerin çevrilerek yayımlanmasını ve yaygınlık kazanmasını hedeflemiştir (Goldberg, 1991, s.37-38).

Çevirilen kaynakların hemen hepsi dinî metinlerdeki geleneksel bağı sürdüren nitelikteki eserlerdir. Diğer önemli bir husus, Yahudi Yazarların Doğu Avrupa Aydınlanmasıdır (Haskala). Bu eserlerin en popülerleri Şimon Haham'ın çevirdiği (1908; 1913'de yeniden basıldı) Avraham Mapu'nun (1808-1867) yazdığı Ahavat Siyon (Siyon Aşkı) adlı ilk modern İbranice romandır. Yahudi Tacikçesinde ilk gazete olan Rahamim 1910'da Fergana'da çıkmaya başlamış, ancak bu gazete 1914'te yayınlarına son vermiştir (Zand, 1991, s.388).

Sovyet döneminde uygulanan eritme politikaları Buhara Yahudileri'nin dil ve edebiyatının gelişmesini de olumsuz yönde etkilemiştir. Günümüzde çoğu Buhara Yahudisi Rusça konuşmaktadır. Buhara Yahudileri'nin 19. yüzyılda Filistin topraklarına yerleşmeye başlamasından sonra onların ana dilinde çeşitli eserlerin, gazete ve dergilerin yayını genel olarak Kudüs'te gerçekleştirilmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra çeşitli Yahudi kuruluşlar, Orta Asya'da kalan Buhara Yahudilerinin ana dillerini canlandırma girişimlerinde bulunmaktadır.

4. Buhara Yahudilerinin Sosyal ve Dini Yapısı

Buhara ve Semerkant'takilere ek olarak Şehrisabz'da, Kettekurgan'da, Karmana'da, Fergana'da, Hokand'da ve Margilan'da bulunan Yahudi Mahalleleri günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu mahallelerde yaşam, ailelerin birbirine destek olmasını, güven içinde yaşamasını, dinî geleneklerin de devamını sağlamıştır. Bir Yahudi Mahallesinin nüfusu, ailelere ve kabileye dayalı bir hiyerarşiye tâbi olmuştur. Semerkant'tan bir aile Şehrisabz'daki bir aileden daha yüksek bir statüde görülmüştür. Bu durum gençlerin evliliğinde denklik meselesinde de önemli bir ölçü kabul edilmiştir. Buhara Yahudileri arasında gelenekleri büyük ölçüde Buhara'da yaşayanlar belirlemiştir (Dymshits, 1997, s.63).

Orta Asya'da genellikle ataerkil aile anlayışı egemen olmuştur. Ataerkil aile yapısı Buhara Yahudileri arasında da yaygınlık kazanmış, sosyal yapıyı ortaya koyan araştırmalarda, ideal olarak her ev halkı; aile reisi, hanımı ya da hanımları, evlenmemiş evladı ve çocuklarıyla birlikte evli evladından oluşmuş, evli evlat babalarının ölümüne kadar bu ev halkının bir üyesi olarak kalmayı sürdürmüştür. Buhara Yahudileri bunun yanında özellikle baba tarafından yakın akraba ile evliliğe önem vermiş, bu tür evliliklerin gerçekleşmesine gayret etmiştir. Bunun temelinde ise mal varlığını aile içinde tutma isteği bulunmuştur (Cooper, 2000, s.249).

Buhara Yahudilerinin geniş aile yapısı onların dayanışma anlayışına da yansımıştır. Buhara Yahudilerinde geniş akrabalık dairesi mişpaha olarak adlandırılır. Buhara Yahudilerinde mişpahanın minimum bileşimi ve bir aile reisinin mişpahası; kardeşleri (onların çocukları ve torunları), evli oğulları ve evli kızları, annesinin kız kardeşinin ve annesinin erkek kardeşinin çocukları, babasının erkek kardeşlerinin ve kız kardeşinin çocukları aynı mişpahaya ait olarak değerlendirilir. Eş olan kadının mişpahasındaki üyeler de benzer bir ağı içerir. Bir kimse bütün bu akrabalarını herhangi bir törende ya da olayda çekinmeden ve tereddüt etmeden yardımcı çağırabilir, onların birbirlerine karşılıklı yükümlülükleri vardır. Bu akrabalık sisteminin getirdiği yükümlülükler genel olarak Buhara Yahudi cemaati tarafından içtenlikle kabul edilir. Çünkü Müslümanların çoğunlukta olduğu bir toplumda sayıca az olan Yahudi bir gurubun geniş akrabalık ağına sahip olması onlar için her zaman önem arz eder (Arik, 2011, s.200).

Yaşadıkları bölgede Buhara Yahudileri iş ve sanat alanında başlıca iki alanı tekeline almıştır; kumaş boyacılığı ve müzik. Buhara Yahudileri geçmişten bugüne müzisyen, şarkıcı ve müzik enstrümanları imalatıyla ünlü olmuş, Yahudi müzisyenler her Özbek ve Tacik düğününde çalmıştır. Günümüzde de Türkistan'da halk müziği üretenlerin çoğu Buhara Yahudileri arasından çıkmaktadır. Fabrikalarda üretilen kumaşlar pazarlarda görülmeye başlayınca birçok kumaş boyacısı Yahudi işini kaybetmiş ve işini değiştirmiş, onların birçoğu ayakkabı tamircisi, kuaför, seyyar satıcı gibi meslek alanlarına yönelmiştir. Sovyetler Birliği ve sonrasında yeni ekonomi politikalarıyla birlikte birçok Buhara Yahudisi endüstri alanında işe girmiştir (Dymshits, 1997, s.64).

Buhara Yahudileri'nin evleri genellikle zamanın ihtiyaçlarına, iklim şartlarına göre inşa edilmiştir ve birçok yönden Müslümanların evlerine benzer. Benzerliğin başlıca nedeni Yahudi zenginlerin evlerini Müslüman ustalara yaptırmış olmasıdır. Ancak bazı farklılıklar da yok değildir. Geleneksel bir Müslüman evi ile bir Buhara Yahudisinin evi arasındaki temel fark, Yahudilerce kullanılan konutlarda, erkek ve kadınlar için “tışkari” (dış) ve “içkeri” (iç) şeklinde ayrı bölümlerin bulunmamasıdır. Bir Yahudi Mahallesi taşlarla örülür duvarlarla çevrili, dar girişli birbirine geçmiş caddelerden oluşan labirent biçiminde şekillenmiş, bu haliyle daha çok eski Müslüman Mahallelerine benzemiştir.

Yahudilerle Müslümanların evlerinin dekorasyonlarında da bazen önemli farklılıklar vardır. Özellikle Buharalı ve Semerkantlı büyük tüccarların konaklarında misafirler için tahsis edilen, gala (şenlik) salonu olarak bilinen ve aynı zamanda “aile sinagogu” olarak da kullanılan tezyinatlı salonlardaki dekorasyonlar yer almıştır. Bu salonun Kudüs'e dönük batı tarafında bulunan nişlerde Tevrat tomarları ve dua metinleri muhafaza edilmiştir. Bu salonların duvarları ve tavanları ağaç oymalarıyla, renkli resimlerle ve Yahudi Kutsal Kitabı'ndan iktibas edilen İbranicel yazılarla tezyin edilmiştir. Bu tür evlerin çoğunun iç kısmı doğu sanatının şaheserleri sayılmıştır (Dymshits, 1997, s.64; Yusupova, 2004, s.188, 191-192). Zengin Yahudilerin evlerinde sinagog olarak kullandıkları salonları tahsis etmeleri yanında Yahudiliği anımsatacak, Yahudiliğin önemli bir sembolü “Davud Yıldızı”

(Magen David) da yapılmıştır (Yusupova, 2004, s.197).

Yahudi mabedleri her zaman Yahudi mahallesinin ortasında yerleşmiş, Yahudi toplumunda merkezî bir rol üstlenmiş ve bu yönüyle onların sosyal ve dinî yaşamında önemli fonksiyonlar gerçekleştirmiştir. Sünnet, nikâh ve anma gibi çeşitli törenlerdeki birliklilik Buhara Yahudileri arasındaki toplumsal bağları güçlendirmiştir.

Buhara Yahudilerinin dinî yapısı hakkında ayrıntılı tarihî veriler elde edilememektedir. Ancak 19. Yüzyılda Emirlik'te Buhara şehrinde onlar arasında tespit edilen bilgiler onların dini yapısı hakkında az çok fikir vermektedir. Onlardaki dini yapı, ikili bir karakter taşımıştır. İdarenin başında “Kalantar” bulunmuş, dinî konularda ise otorite olarak “Mollayi Kalan” unvanıyla Şef Rabbi görev yapmıştır. Zaman zaman bu iki görevi bir kişi de üstlenebilmiştir. Seküler ve dinî idare birbiriyle irtibatlı olmuş, fakat özerk olarak görevlerini yerine getirmişlerdir.

Kalantar adı verilen lider Buhara Yahudi cemaatının yetişkin erkek üyelerinin tamamı tarafından seçilirdi. Kalantar, istisnai bazı durumlarda devlet idaresince görevden alınma dışında ömür boyu görevini yürütürdü. Kalantar, otoriteler nezdinde cemaati temsil eder ve onlara karşı cemaatinden sorumlu olur, cemaat ile devlet arasında aracılık rolü üstlenirdi. Kalantarın cemaat içindeki temel görevlerinden biri de Yahudi dinî hukukuna (halakha) başvuru gerektirmeyen davalarda sağduyuya ve örf'e (minhag ha-medine) göre hakemlik yapmasıydı. Hem örf'e hem de Yahudi hukukuna göre değerlendirilmesi gereken davalara Kalantar, Mollayi Kalan ile birlikte bakardı. Kalantarın resmî bir maaşı yoktu, genellikle davalılar hizmeti karşılığında ona belli bir ücret öderdi. Kalantara, Özbeklerde ve diğer Türklerde “aksakal” olarak bilinen, Buhara Yahudileri'nin ifadesiyle iki assagal yardım ederdi. Assagalın da mahalle sakinlerinin yetişkin erkeklerince seçilmesi ve bu seçimin otoritelerce onaylanması gerekirdi. Assagalların temel sorumluluğu kendi mahallelerindeki günlük yaşamın huzur içinde sürdürülmesini sağlamaktı. Assagallar da, Kalantar gibi bazı durumlarda hakem olarak davalarda rol üstlenebilirdi. Onların da resmî bir maaşı yoktu, davalılar onlara da hizmetleri karşılığında belli bir ücret öderdi (Arık, 2011, s.204).

Her bir mahallenin kadınlarının başında, seçimle işbaşına getirilen, Kayvanî adı verilen bir görevli bulunurdu. Onun; kadınlar arasında yaşanan çekişmelerde hakem olmak; düğün törenlerinde kadınlar arasında gerçekleşecek töreni organize etmek; evlilikle ilgili davranışlar hakkında gelinlere bilgi ve öğüt vermek; yaşla ilgili âdâb-ı muâşerete göre ağıtçıların işlerini organize etmek gibi bazı temel görevleri vardı (Zand, 1990, 3/535).

Buhara Yahudileri arasında din alanında Mollayi Kalan en üst otoriteydi. Onun yetki alanına halakha ile ilgili konular girerdi, dinî hukukla ilgili bütün davalarda Mollayi Kalan görev üstlenir, bu tür davalarda yalnızca Mollayi Kalan'ın sözü geçerdi. Mollayi Kalan aynı zamanda dinî mahkemenin (bet-din) başkanı (av) olarak bu tür davalara bakardı. Örfü (minhag ha-medine) ve Yahudi dinî hukukunu ilgilendiren davalarda karar verilmesi için Mollayi Kalan, Kalantar ile birlikte hüküm verirlerdi (Amitin-Şapiro, 1931, s.13).

Mollayi Kalan, Buhara şehrinin bütün Yahudi nüfusunun dinî hukuka göre ko-

şer kurallarını yerine getirip getirmediklerini, dinî kurallara göre hayvan kesme işini (şohatim-şohet), kesilen hayvanların dinî kurallara göre temizleyenleri (bod-gim-bodeg) ve bu her iki işi yapanları (şub)denetlerdi. Mollayı Kalan aynı zamanda Buhara şehrindeki Yahudi dinî seminerinin (yeşiva) yöneticisiydi (reş metivta) ve yeşivanın başlıca öğretmeni idi. Yeşiva'nın ilk kısmından mezun olanları dinî kurallara göre hayvanları kesme işini yapacak görevliler (şohatim) olarak atama ve yeşivanın yüksek kısmından mezun olanları da mollayan (rabbi) olarak tayin etme görevini de Mollayı Kalan yerine getirirdi. Mollayı Kalan ayrıca, on üç yaşını doldurmuş çocukların devam ettiği bütün ilköğretim okullarındaki eğitim-öğretim sürecini denetlerdi. Mollayı Kalan, Buhara'nın merkez sinagogunun rabbisi olarak hizmet eder, diğer bütün Buhara sinagoglarında görev yapan rabbileri de denetlerdi. Her sinagogun "Kabbay" adı verilen seçilmiş bir yöneticisi bulunurdu. Kabbayın yöneticilik görevi yanında bazı sorumlulukları da vardı. Bunlar; sinagogun üyelerine ve konuklarına görevler vermek (Tevrat okumaya davet, Kutsal Ark'ı açmak v.s.); sinagogun yoksul üyeleri için Fısıh öncesinde (gimha defişa) ve soğuklar başlamadan önce yılda iki kez para yardımı toplamaktı. Buhara şehrindeki Kalantar ve Mollayı Kalan Buhara Emirliği'ndeki bütün Yahudilerin başı olarak kabul edilirdi (Amitin-Şapiro, 1931, s.13-14).

Yahudi cemaatinin seçilmiş Seküler lideri olan Kalantar, önceden bir yargıç ve Yahudi olmayan otoriteler nezdinde cemaatin temsilcisi olarak hizmet etmiş, Yahudi toplumunun dinî lideri olarak görev üstlenmiş, sinagogu ve Yahudi mahallesinin özerkliğini kontrol etmiştir. Onun temel görevi cemaatin varlığını korumak, onun devamlılığını sağlayacak konularda öncülük etmek ve bunun için gerekenleri yerine getirmek olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte geleneksel Yahudi toplum yapısı çözülmüş, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Yahudi Komitesi devreye sokulmuştur. Buna rağmen Buhara Yahudileri kendi içinde geleneksel idare ve kontrol mekanizmasını sürdürmeye çalışmıştır. Buhara Yahudi cemaatinin son yerel dinî lideri 1980'in başlarında ölmüş ancak daha sonra seçilen bir Kalantar ve Şohet topluluğun sorumluluğunu üstlenmiştir. Son zamanlarda bölgeye İsrail'den ve yeşivada eğitim gören, yeni rabbiler gelmeye ve Buhara Yahudi cemaatine rehberlik etmeye başlamıştır (Dymshits, 1997, s.63).

Orta Asya'da genellikle ataerkil aile anlayışı egemen olmuştur. Ataerkil aile yapısı Buhara Yahudileri arasında da yaygınlık kazanmış, sosyal yapıyı ortaya koyan araştırmalarda, ideal olarak her ev halkı; aile reisi, hanımı ya da hanımları, evlenmemiş evladı ve çocuklarıyla birlikte evli evladından oluşmuş, evli evlat babalarının ölümüne kadar bu ev halkının bir üyesi olarak kalmayı sürdürmüştür. Buhara Yahudileri bunun yanında özellikle baba tarafından yakın akraba ile evliliğe önem vermiş, bu tür evliliklerin gerçekleşmesine gayret etmiştir. Bunun temelinde ise mal varlığını aile içinde tutma isteği bulunmuştur (Cooper, 2000, s.249).

Buhara Yahudilerinin geniş aile yapısı onların dayanışma anlayışına da yansımıştır. Buhara Yahudilerinde geniş akrabalık dairesi mişpaha olarak adlandırılır. Buhara Yahudilerinde mişpahanın minimum bileşimi ve bir aile reisinin mişpahası; kardeşleri (onların çocukları ve torunları), evli oğulları ve evli kızları, annesinin kız kardeşinin ve annesinin erkek kardeşinin çocukları, babasının erkek kardeşle-

rinin ve kız kardeşinin çocukları aynı mişpahaya ait olarak değerlendirilir. Eş olan kadının mişpahasındaki üyeler de benzer bir ağı içerir. Bir kimse bütün bu akrabalarını herhangi bir törende ya da olayda çekinmeden ve tereddüt etmeden yardıma çağırabilir, onların birbirlerine karşılıklı yükümlülükleri vardır. Bu akrabalık sisteminin getirdiği yükümlülükler genel olarak Buhara Yahudi cemaati tarafından içtenlikle kabul edilir. Çünkü Müslümanların çoğunlukta olduğu bir toplumda sayıca az olan Yahudi bir gurubun geniş akrabalık ağına sahip olması onlar için her zaman önem arz eder (Arık, 2011, s.200).

Yaşadıkları bölgede Buhara Yahudileri iş ve sanat alanında başlıca iki alanı tekeline almıştır; kumaş boyacılığı ve müzik. Buhara Yahudileri geçmişten bugüne müzisyen, şarkıcı ve müzik enstrümanları imalatıyla ünlü olmuş, Yahudi müzisyenler her Özbek ve Tacik düğününde çalmıştır. Günümüzde de Türkistan’da halk müziği üretenlerin çoğu Buhara Yahudileri arasından çıkmaktadır. Fabrikalarda üretilen kumaşlar pazarlarda görülmeye başlayınca birçok kumaş boyacısı Yahudi işini kaybetmiş ve işini değiştirmiş, onların birçoğu ayakkabı tamircisi, kuaför, seyyar satıcı gibi meslek alanlarına yönelmiştir. Sovyetler Birliği ve sonrasında yeni ekonomi politikalarıyla birlikte birçok Buhara Yahudisi endüstri alanında işe girmiştir (Dymshits, 1997, s.64).

Buhara Yahudileri’nin evleri genellikle zamanın ihtiyaçlarına, iklim şartlarına göre inşa edilmiştir ve birçok yönden Müslümanların evlerine benzer. Benzerliğin başlıca nedeni Yahudi zenginlerin evlerini Müslüman ustalara yaptırmış olmasıdır. Ancak bazı farklılıklar da yok değildir. Geleneksel bir Müslüman evi ile bir Buhara Yahudisinin evi arasındaki temel fark, Yahudilerce kullanılan konutlarda, erkek ve kadınlar için “tışkari” (dış) ve “içkeri” (iç) şeklinde ayrı bölümlerin bulunmamasıdır. Bir Yahudi Mahallesi taşlarla örülü duvarlarla çevrili, dar girişli birbirine geçmiş caddelerden oluşan labirent biçiminde şekillenmiş, bu haliyle daha çok eski Müslüman Mahallelerine benzemiştir.

Yahudilerle Müslümanların evlerinin dekorasyonlarında da bazen önemli farklılıklar vardır. Özellikle Buharalı ve Semerkantlı büyük tüccarların konaklarında misafirler için tahsis edilen, gala (şenlik) salonu olarak bilinen ve aynı zamanda “aile sinagogu” olarak da kullanılan tezyinatlı salonlardaki dekorasyonlar yer almıştır. Bu salonun Kudüs’e dönük batı tarafında bulunan nişlerde Tevrat tomarları ve dua metinleri muhafaza edilmiştir. Bu salonların duvarları ve tavanları ağaç oymalarıyla, renkli resimlerle ve Yahudi Kutsal Kitabı’ndan iktibas edilen İbrance yazılarla tezyin edilmiştir. Bu tür evlerin çoğunun iç kısmı doğu sanatının şaheserleri sayılmıştır (Dymshits, 1997, s.64; Yusupova, 2004, s.188, 191-192). Zengin Yahudilerin evlerinde sinagog olarak kullandıkları salonları tahsis etmeleri yanında Yahudiliği anımsatacak, Yahudiliğin önemli bir sembolü “Davud Yıldızı” (Magen David) da yapılmıştır (Yusupova, 2004, s.197).

Yahudi mabedleri her zaman Yahudi mahallesinin ortasında yerleşmiş, Yahudi toplumunda merkezî bir rol üstlenmiş ve bu yönüyle onların sosyal ve dinî yaşamında önemli fonksiyonlar gerçekleştirmiştir. Sünnet, nikâh ve anma gibi çeşitli törenlerdeki birliktelik Buhara Yahudileri arasındaki toplumsal bağları güçlendirmiştir.

Buhara Yahudilerinin dinî yapısı hakkında ayrıntılı tarihî veriler elde edilememektedir. Ancak 19. Yüzyılda Emirlik'te Buhara şehrinde onlar arasında tespit edilen bilgiler onların dinî yapısı hakkında az çok fikir vermektedir. Onlardaki dinî yapı, ikili bir karakter taşımıştır. İdarenin başında “Kalantar” bulunmuş, dinî konularda ise otorite olarak “Mollayı Kalan” unvanıyla Şef Rabbi görev yapmıştır. Zaman zaman bu iki görevi bir kişi de üstlenebilmiştir. Seküler ve dinî idare birbiriyle irtibatlı olmuş, fakat özerk olarak görevlerini yerine getirmişlerdir.

Kalantar adı verilen lider Buhara Yahudi cemaatının yetişkin erkek üyelerinin tamamı tarafından seçilirdi. Kalantar, istisnai bazı durumlarda devlet idaresince görevden alınma dışında ömür boyu görevini yürütürdü. Kalantar, otoriteler nezdinde cemaati temsil eder ve onlara karşı cemaatinden sorumlu olur, cemaat ile devlet arasında aracılık rolü üstlenirdi. Kalantarın cemaat içindeki temel görevlerinden biri de Yahudi dinî hukukuna (halakha) başvuru gerektirmeyen davalarda sağduyuya ve örf'e (minhag ha-medine) göre hakemlik yapmasıydı. Hem örf'e hem de Yahudi hukukuna göre değerlendirilmesi gereken davalara Kalantar, Mollayı Kalan ile birlikte bakardı. Kalantarın resmî bir maaşı yoktu, genellikle davalılar hizmeti karşılığında ona belli bir ücret öderdi. Kalantara, Özbeklerde ve diğer Türklerde “aksakal” olarak bilinen, Buhara Yahudileri'nin ifadesiyle iki assagal yardım ederdi. Assagalın da mahalle sakinlerinin yetişkin erkeklerince seçilmesi ve bu seçimin otoritelerce onaylanması gerekirdi. Assagalların temel sorumluluğu kendi mahallelerindeki günlük yaşamın huzur içinde sürdürülmesini sağlamaktı. Assagallar da, Kalantar gibi bazı durumlarda hakem olarak davalarda rol üstlenebilirdi. Onların da resmî bir maaşı yoktu, davalılar onlara da hizmetleri karşılığında belli bir ücret öderdi (Arık, 2011, s.204).

Her bir mahallenin kadınlarının başında, seçimle işbaşına getirilen, Kayvanî adı verilen bir görevli bulunurdu. Onun; kadınlar arasında yaşanan çekişmelerde hakem olmak; düğün törenlerinde kadınlar arasında gerçekleşecek töreni organize etmek; evlilikle ilgili davranışlar hakkında gelinlere bilgi ve öğüt vermek; yaşla ilgili âdâb-ı muaşerete göre ağıtçıların işlerini organize etmek gibi bazı temel görevleri vardı (Zand, 1990, 3/535).

Buhara Yahudileri arasında din alanında Mollayı Kalan en üst otoriteydi. Onun yetki alanına halakha ile ilgili konular girerdi, dinî hukukla ilgili bütün davalarda Mollayı Kalan görev üstlenir, bu tür davalarda yalnızca Mollayı Kalan'ın sözü geçerdi. Mollayı Kalan aynı zamanda dinî mahkemenin (bet-din) başkanı (av) olarak bu tür davalara bakardı. Örfü (minhag ha-medine) ve Yahudi dinî hukukunu ilgilendiren davalarda karar verilmesi için Mollayı Kalan, Kalantar ile birlikte hüküm verirlerdi (Amitin-Şapiro, 1931, s.13).

Mollayi Kalan, Buhara şehrinin bütün Yahudi nüfusunun dinî hukuka göre koşer kurallarını yerine getirip getirmediğini, dinî kurallara göre hayvan kesme işini (şohatim-şohet), kesilen hayvanların dinî kurallara göre temizleyenleri (bodgim-bodeg) ve bu her iki işi yapanları (şub)denetlerdi. Mollayi Kalan aynı zamanda Buhara şehrindeki Yahudi dinî seminerinin (yeşiva) yöneticisiydi (reş metivta) ve yeşivanın başlıca öğretmeni idi. Yeşiva'nın ilk kısmından mezun olanları dinî kurallara göre hayvanları kesme işini yapacak görevliler (şohatim) olarak atama ve yeşivanın yüksek kısmından mezun olanları da mollayan (rabbi) olarak tayin etme görevini de Mollayi Kalan yerine getirirdi. Mollayi Kalan ayrıca, on üç yaşını doldurmuş çocukların devam ettiği bütün ilköğretim okullarındaki eğitim-öğretim sürecini denetlerdi. Mollayi Kalan, Buhara'nın merkez sinagogunun rabbisi olarak hizmet eder, diğer bütün Buhara sinagoglarında görev yapan rabbileri de denetlerdi. Her sinagogun "Kabbay" adı verilen seçilmiş bir yöneticisi bulunurdu. Kabbayın yöneticilik görevi yanında bazı sorumlulukları da vardı. Bunlar; sinagogun üyelerine ve konuklarına görevler vermek (Tevrat okumaya davet, Kutsal Ark'ı açmak v.s.); sinagogun yoksul üyeleri için Fışh öncesinde (gimha defışa) ve soğuklar başlamadan önce yılda iki kez para yardımı toplamaktı. Buhara şehrindeki Kalantar ve Mollayi Kalan Buhara Emirliği'ndeki bütün Yahudilerin başı olarak kabul edilirdi (Amitin-Şapiro, 1931, s.13-14).

Yahudi cemaatinin seçilmiş Seküler lideri olan Kalantar, önceden bir yargıç ve Yahudi olmayan otoriteler nezdinde cemaatin temsilcisi olarak hizmet etmiş, Yahudi toplumunun dinî lideri olarak görev üstlenmiş, sinagogu ve Yahudi mahallesinin özerkliğini kontrol etmiştir. Onun temel görevi cemaatin varlığını korumak, onun devamlılığını sağlayacak konularda öncülük etmek ve bunun için gerekenleri yerine getirmek olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte geleneksel Yahudi toplum yapısı çözülmüş, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Yahudi Komitesi devreye sokulmuştur. Buna rağmen Buhara Yahudileri kendi içinde geleneksel idare ve kontrol mekanizmasını sürdürmeye çalışmıştır. Buhara Yahudi cemaatinin son yerel dinî lideri 1980'in başlarında ölmüş ancak daha sonra seçilen bir Kalantar ve Şohet topluluğun sorumluluğunu üstlenmiştir. Son zamanlarda bölgeye İsrail'den ve yeşivada eğitim gören, yeni rabbiler gelmeye ve Buhara Yahudi cemaatine rehberlik etmeye başlamıştır (Dymshits, 1997, s.63).

5. Orta Asya'da Egemen Kültürün Buhara Yahudileri Üzerindeki Bazı Etkileri

Genellikle Özbek ve Taciklere komşu olarak yaşayan Buhara Yahudileri bazı Kırgız, Kazak ve Türkmen şehirlerine de yerleşmiştir. Diğer unsurlar yanında Orta Asya'da Yahudilerin sayılarının azlığı, onları sosyal ve kültürel açıdan bölgedeki egemen kültürün etkisine açık hale getirmiştir. Dolayısıyla Buhara Yahudileri tarihî süreçte yerel sosyal dokuyla uyum sağlamış, Orta Asya'ya özgü bazı kültürel özellikleri benimsemiştir. Onların maddî kültürü ve yaşam şekli Orta Asya Türk kültüründen etkilenmiş ve etnografik açıdan Yahudilerin yerel nüfusla önemli benzerlikleri oluşmuştur.

Benzerlikler toplumun sosyal yapısında, konut mimarisinde, kaşeruttan (helal yiyecekler) ayrı olarak yiyeceklerinde, giysilerinde, sanatında, müziğinde, müzik enstrümanlarında, ayinlerinde, törenlerinde, inanışlarında yansımaları bulur. Bu bağlamda onların yaşamında bölgeye özgü altın yaldızlı ipliklerle süslenmiş uzun kadife elbiseler, nazik telli çalgılar, porselen çay takımları vekâseleri, tandırda pişirilen yassı ve yuvarlak somun ekmekler, düğün şöleninde gelin ve damadın şenlik ateşiyle kuşatılması dikkat çeker. Ayrıca, sinagoglarda ibadete gelenlerin genizden çıkardıkları seslerle yaptıkları dualar, Yahudi mahallelerinin kendine özgü sokakları ve mimarî tarzı, Orta Asya’da Buhara Yahudiliğini şekillendiren yerel özellikler arasında yer alır. Bu nedenle bilim adamları ve araştırmacılar için Buhara Yahudilerine özgü ev araç-gereçlerinin, aletlerinin, geleneksel giysilerinin ve diğer maddî kültür özelliklerinin belirlenmesi hiç kolay değildir (Dymshits, 1997, s.8).

Orta Asya’da Türk toplulukları arasında genellikle en küçük mahalleye varıncaya kadar bir liderlik birimi olarak “aksakallık” karşımıza çıkar. 19. yüzyılda Orta Asya coğrafyasında seyahat eden Arminius Vambery Buhara’ya vardığında çarşı-pazarı gezmiş, burada ayrı bir sınıf halindeki çerçi, sarraf, kitapçı, kuyumcu, çilingir, bakkal ve benzerlerinin kendilerine özgü çarşı ve bedestenlerini görmüş, her esnafın veya çarşının bir aksakalı olduğuna dikkat çekmiştir. Düzen ve güvenliğin sağlanması ve verginin toplanması, Emir tarafından bu aksakallara verilmiştir (Vambery, 1993: 151).Buhara Yahudilerinin yerleşim birimlerinde tespit edilen aksakallar da, Buhara Yahudilerinin ifadesiyle assagal, yörenin sosyal dokusuna uygun kişiler olmuş, onlar da Türk yerleşim birimlerindeki benzer bir görev üstlenmiş, içinde yaşadıkları toplumun temsilcileri ve liderleri sayılmışlardır (Arık, 2011, s.204)

Buhara Yahudilerini diğer ana Yahudi kitesinden ayıran bir başka özellik onlarda rastlanan “çok eşlilik”tir. Rabbi Gerşom’un çok eşliliği yasaklamasına rağmen, Avrupa Yahudileri arasında büyük günah sayılan bu uygulama Doğu Yahudi topluluklarında görülebilmektedir, birçok Buhara Yahudisi erkeğin birden fazla eşi olabilmiştir. Örneğin; birkaç yıldır evli olan hanımın çocuğu olmadığında, çoğu zaman erkek, ikinci eşi alabilmiştir (Nikitenko ve Şigabdinov, 2004, s.127).Buhara Yahudileri arasında rastlanan bu uygulamayı da daha çok bölge kültürü etkilemiştir.

Orta Asya’da gözlerini dünyaya açan her Türk, kendisini acımasız bir tabiatın ve iklimliBuhara Yahudi kültüründe dikkat çeken bir başka husus Yahudi kimliği ile ilgili genel anlayıştır. Bilindiği gibi İsrail’de hem dinî hukuka hem de devlet hukukuna göre Yahudi kimliğinin baba kanalıyla değil anne kanalıyla sonraki nesle geçtiği kabul edilir. Ortodoks ve Muhafazakâr Yahudi öğretilerine göre Yahudilik, anne kanalıyla sonraki nesle aktarılır. Reformist Yahudi öğretisi Yahudiliğin hem anne hem de baba kanalıyla geçtiğini kabul eder. Yani ebeveyninden biri Yahudi olan bir çocuk, Yahudi olarak kabul edilir. Ancak bu durum 1980’lerde benimsenmiştir. Nüfusun çoğunun Müslüman olduğu Orta Asya’da Yahudilikte yaygın olarak kabul edilen milliyet kuralı Buhara Yahudileri arasında değişmiştir. Bu bölgelerde, karışık evlilik durumunda, Müslümanlar çocuğu babanın milliyetine göre tescil ettirmeyi tercih etmiştir. Bunun nedeni, millî/etnik kimliğin baba kanalıyla nakledilmesi inanç ve anlayışıdır. Aynı zamanda İslam’daki uygulama ve anlayış da irsiyetin baba kanalıyla sonraki nesle geçtiği yönündedir. Bu durum, genel olarak babaya ait yerleşim

biriminde yerleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bir kadın evlendiğinde, ailesinden ayrılır ve kocasının evin eyerleşir. Çocuklar baba evinde yetişir. Çocukların, annesinden ziyade babasının akrabalarına ait olduğu düşüncesi yaygındır. Bundan dolayı Orta Asya’da millî kimliğin anneden ziyade baba kanalıyla sonraki nesillere aktarıldığı şeklindeki düşünce hâkimdir. Baba kanalıyla millî/etnik kimliğin hesaba katılması Orta Asya’da resmî politika olarak kurumlaşmamışsa da, bu durum hâkim bir değer haline gelmiştir. Asırlardır Müslüman-Türk coğrafyasında onlarla birlikte yaşamış olan Buhara Yahudileri de milliyetin, diğer bir ifadeyle “Yahudi kimliğinin” anne değil baba kanalıyla geçtiği düşüncesini kabul etmiştir (Cooper, 2000, s.342).

Bu düşünceden hareketle çoğu Yahudi erkeği dış evliliklerde(Yahudi olmayanlarla yapılan evlilik) din değiştirme süreci yaşayacağı kabul edilen, Yahudi olmayan bir kadınla evlenmiştir. Çünkü onlarda, babalarının Yahudi olmasından dolayı eşinin ve çocuklarının da Yahudi oldukları kabul edilmiştir. Bununla birlikte çocukların temel Yahudi doğasını babalarından aldıklarına inanılmaktadır. Bu anlayış İslam’da erkeğin gayrimüslim kadınlarla evlenmesine izin verilmesi, kadınların ise gayrimüslim erkeklerle evlenmesinin yasaklanmasına paralel bir anlayıştır. Büyük ihtimalle Buhara Yahudilerinin Müslümanlarla olan yakın ve uzun süreli ilişkilerinin bir neticesinde oluştuğu düşünülen bu anlayışın temelinde çocukların veya gelecek neslin, kocanın neslini takip edeceği, onun inancını ve egemenliğini kabul edeceği şeklinde yaygın olan inanç bulunmaktadır.

Buhara Yahudileri beş, altı veya yedi çocuk sahibi olmakta ve üç nesil birlikte yaşamaktadır. Evliliklerin çoğu akrabalar arasında gerçekleşmekte ve geniş aileler kurulmaktadır. Genç çiftler çoğunlukla erkek tarafın ebeveyni ile birlikte yaşamaktadır (Halberstadt ve Nikolsky, 1996, s.245)

Günümüzde Buhara Yahudileri’nin kimliklerinin belirlenmesine ve devamı konusuna üç farklı açıdan bakılmaktadır: 1. Baba kanalıyla intikal eden Özbek devletinin belirlediği yasal “millî” kimlik. 2. İsrail devletinin anne kanalıyla geçtiği şekilde belirlenen yasal kimlik. 3. Ortodoks Yahudi hukukunca belirlenen anne kanalıyla geçtiği kabul edilen dinî kimlik. Bu üç belirlemede de Yahudi kimliği kan bağları ile belirlenmekte, bu durum onların Yahudi kimliğinde meydana gelen karışıklığa bağlı olarak çeşitli sıkıntıların yaşanmasına yol açmaktadır. Bağımsızlıktan sonra Sovyetlerden miras olarak alınan kimliğin baba kanalıyla nakledildiğini belirten resmî dokümanlarda, Özbekistan’da Yahudilerin milliyeti kimliklerinde “Yahudi” olarak kaydedilmiştir. Özbekistan resmî dokümanlarına göre Yahudi sayılan bazı kimseler, İsrail ve Ortodoks hukukuna göre Yahudi kabul edilmemektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra İsrail’le ilişkilerinin artması sonucunda Buhara Yahudileri, Yahudi kimliğinin nasıl intikal ettiği hakkında yeni tartışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Son yıllarda Yahudilikteki temel anlayış Buhara Yahudileri’nin kimliğin intikali ile ilgili sahip oldukları gelenek ve yerel anlayış üzerinde etkili olmaktadır. (Bkz. Cooper, 2000, s.345-350).

Orta Asya'da yaygın olan ataerkil aile yapısı Buhara Yahudileri arasında, birkaç neslin bir arada yaşadığı ve birinci dereceden akrabaların yer aldığı büyük aile modeli şeklindedir. Bir Buhara Yahudisinin sosyal statüsü büyük oranda atalarına ait doğum yeri ile belirlenir. Ataerkil aile anlayışı Buhara Yahudileri'nin, bölgedeki Türk topluluklarında çok yaygın olan "şecere geleneği" nesahip olmalarında da kendini gösterir. Orta Asya Türklerindeki "şecere geleneği" ile ilgili Arminius Vambery şu bilgileri verir: "...Kırgızlar, Turanlılara özgü eski ahlâk ve gelenekleri tümüyle korumuştur... Asalet ve soyluluğa büyük önem verirler ve bununla övünürler. Bu nedenle iki Kırgız karşılaştığında her şeyden önce, birbirlerine yedi göbeğe kadar atalarını bilip bilmediklerini sorarlar. Bu soruyla karşılaşan, sekiz yaşında bir çocuk bile olsa daha sonra hakarete uğramamak için, cevabını önceden hazırlamış olmalıdır..." (Vambery, 1993, s.153; karşılaştırma için bkz. Erdem, 2000, s.196). Buhara Yahudileri de Orta Asya'daki Türk toplulukları arasında yaygın anlayışa uygun olarak diğerleri gibi, Yahudi geleneğin aksine, baba tarafından en az yedi göbek geriye giden atalarını bilme ve öğrenmeye önem verirler (Cooper, 2000, s.251-252).

Buhara Yahudileri arasında din değiştiren guruplara da rastlanır. Bu bağlamda onlar arasında Çala adı verilen bir gurup dikkat çeker.

6. Çalalar: Yahudi Müslümanlar

Buhara Yahudileri uzun süre İslam kültüründe Müslümanlarla birlikte yaşamış ve karşılıklı ilişkilerde bulunmuştur. Bu durum onlar arasında kültürel etkileşime önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim neticesinde Buhara Yahudileri'nden çeşitli tarihlerde İslam'ı kabul edenler olmuş, bunların bir kısmı zamanla bölgede egemen unsur olan Özbekler ya da Tacikler arasında erimiştir. Bunun dışında 18. yüzyılın ortalarında ve 19. yüzyılın erken dönemlerinde Buhara Yahudileri'nden Çala adı verilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar Müslüman gibi görünüp, gizli olarak Yahudiliğe bağlılıklarını sürdürmüştür. Bu grup, İspanya'da 14. yüzyılda zorla Hıristiyanlaştırılan ve gizli olarak Yahudiliğini sürdüren Konverso ya da Marrano adı verilen gruba benzetilmiş, (Sevilla-Sharon, 1981, s.131-133; Hausheer, 1959: 470), Buhara Yahudileri de Doğu'nun Marranoları olarak değerlendirilmiştir. Tarihte değişik bölgelerde İslam'ı kabul eder görünüp gizlice Yahudiliğini koruyan başka guruplar da bulunmuştur. İran Yahudileri arasında ortaya çıkan "Cedid el-İslam" adıyla bilinen gurup (Patai, 1997) ile Osmanlı'da "Dönme" ya da "Avdeti" olarak adlandırılan guruba bu bağlamda dikkat çekilebilir (Küçük, 2013).

Çalalar, bir Müslümanın yapması gereken her şeyi yapar görünmüşler, bunun yanında kendi evlerinde Yahudi geleneklerini ve ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir. Genellikle tecrit edilmiş bir topluluk olarak yaşamışlar ve kendi toplum yapısı içinde içe dönük bir yaşam biçimine sahip olmuşlardır. Michael Zand'ın bildirdiğine göre Yahudi kökenli İngiliz misyoner Joseph Wolff (1795-1862) Buhara'daki gözlemlerine dayanarak 1830'larda Buhara Yahudi nüfusu arasında yaklaşık 1500 kişiden oluşan 300 Çala ailenin bulunduğuna dikkat çekmiştir (Zand, 1990: Cilt: 3, 535; ayrıca bkz. Yusupova, 2004, s.186; Nosonovsky, erişim: <http://berkovich-zametki.com/Nomer4/MN12.htm>)

Sonraki tarihlerde Çala nüfusun sayısı hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiler rastlanmamıştır. Tespit edilen bilgilere göre, Buhara Hanlığı'nda resmî olarak Çalalar diğer Yahudilerden daha çok hak ve imtiyaza sahip olmuştur. Çünkü onlar İslam'ı kabul etmekle Müslüman tebaa statüsünü elde etmiştir. Bununla birlikte daha kapalı bir hayat sürmek zorunda kalan Çalalar dış çevrede ve halk arasında ne Yahudilerle nede Müslümanlarla eşit haklara sahip olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak İslam'ı kabul ettikten sonra onların, Yahudi mahallelerinden ayrılarak Müslüman mahallelerinde yaşaması gerekmiştir. Ancak, ne Yahudilerce ne de Müslümanlarca iyi karşılanmadıkları için Yahudi mahallelerinin yakınında bulunan Müslüman mahallelerinde yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Buhara'da tespit edilen bu türden mahalleler arasında Çarkarvansaray, Hoca Halim, İslam, Mir Mesud yer almış, bazen Çalalar Müslüman mahallelerde yaşayanların önemli bir kısmını ya da tamamını da oluşturmuştur. Örneğin; bir Yahudi mahallesinin yanında bulunan Arabon mahallesinin kuzey batısında tümüyle Çala grubu meskun olmuş, Mehtar Şafeyi mahallesinin ise (50 ev) bütün sakinlerini zengin Çalalar oluşturmuştur. Bu mahalle 1917 yılına kadar, burada büyük güzel bir havuzun bulunmasından dolayı "Havuzi Raşid" olarak biline gelmiştir. Rusların bölgeyi ele geçirmesinin ardından Müslüman mahallelerine Yahudilerin yerleşmesiyle ilgili yasak kaldırılmış, daha sonra bu mahallelere Yahudiler de yerleşmiştir (Yusupova, 2004, s.187-188).

Buhara Hanlığı'nın 16. yüzyıldan beri bir parçası olan Semerkant, 1868'de Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Bu şehir, jeo-politik konumunun değişmesi ve Türkistan Genel Valiliği'ne dahil edilerek Rus idaresine geçmesiyle Ruslara destek veren ve Buhara Hanlığı'nın hakimiyetinden kurtulmak isteyen Yahudiler için, özellikle de Çalalar için bir çekim merkezi olmuştur. Çok sayıda Çala 1868'den sonra kitle halinde Hanlık sınırlarından çıkarak Semerkant'a göç etmiştir. Hokand Hanlığı'nın 1876'da Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra buraya da çok sayıda Buhara Yahudisi gelip yerleşmiştir. Rusların bölgeye gelişiyle Yahudi göçüne sahne olan diğer şehir Taşkent'tir. Bu dönemde Buhara Yahudileri komşu step bölgelere de yerleşmiştir (Zand, 1990, s.537).

Buhara Hanlığı sınırları içinde gizli olarak Yahudi ritüellerini ve geleneklerini sürdüren Çalalar Ruslar tarafından yönetimi ele geçirilen Semerkant'ta kendi Yahudi uygulamalarına dönmüştür. Semerkant dışında Türkistan Genel Valiliği'ne dahil olan diğer yerleşim birimlerinde de Çala olarak bilinen kesimin Yahudiliğe döndüklerine dair çok sayıda örnek bulunmuştur. Bu tür yerleşim birimlerinde Yahudiler de facto olarak Buhara Hanlığı'na ödemekle yükümlü oldukları 'cizye'den ve İslam dünyasında "Ahidname-i Ömer"(Bkz. Lewis, 1996, s.36-37; Çalışkan, 1986, s.55-57; Fayda, 1989, s.177-179; Groepler, 1999, s.15-16) olarak bilinen ve gayri Müslimlerin uyması gereken bazı kurallardan kurtulmuş, Çalalar artık bu şehirlerde diğer Yahudilerden soyutlanmadan yaşamlarını sürdürmüştür (Kaganoviç, 1995, s.119-124; Zand, 1990, s.537).

Çalaların diğer Yahudilere göre Müslümanlarla daha yakın bir ilişkisi söz konusudur. Buhara Hanlığı'nda özellikle Yahudi müzisyenler arasında Çalalar dikkat çekmiştir. Buhara Hanlığı sarayında Yahudilerin müzisyen olarak çalgı çalması son üç Emir döneminde gözlenmiştir. Muzaffer Han (1860-1885), Abdulahad Bahadır

Han (1885-1910) ve özellikle Mir Alim Han (1910-1920) döneminde sarayda Yahudi müzisyenlere sıkça rastlanmıştır. Sarayda görev yapacak Yahudiler inancını değiştirmiş, ancak onların çoğu diğer Çalalar gibi daha çok dış görünüş itibarıyla İslam'ı kabul etmiştir. Sözlü gelenekle elde edilmiş etnografik bilgilere göre, Muzaffer Han döneminde saraya davet edilen ve İslam'ı kabul eden Buhara Yahudileri arasında meşhur müzisyen ve şarkıcı Baruhî Kalhok (1845-1891) yer almıştır. Günümüzde Kalhok hakkında bilinen ve Buhara Yahudileri arasında yaşayan bilgilerin çoğunun kaynağı rivayetlere dayanmakla birlikte rivayetlerde dikkat çeken en önemli husus onun Çala olmasıdır (Cumayev, 2004, s.93). Baruhî Kalhok'un çağdaşı ve en az onun kadar meşhur olan, aynı zamanda meşhur müzisyen Leviçi Babahanov'un üstadı Ata Calal'ın (1845-1928) da Çala olduğu yönünde bir kanaatleri sürülmüş, ancak bu kanaatin herhangi bir dokümanla kanıtlanmadığı belirtilmiştir (Cumayev, 2004, s.94-95).3-)

Sarayda resmi görev yapan Buhara Yahudisi başka müzisyenler hakkında da bilgiler vardır. Bunlar son Emir döneminde sarayda görev yapmıştır. O.Suharev, geçmişte kısmen Çalaların yerleştiği Buhara'nın bir mahallesi olan Mir Mesud'u tasvir ederken ilginç bilgiler verir. Bu bilgilere göre; mahallenin batı kesiminde yaklaşık olarak 30-35 hane bulunur. Yahudi Tacikçesinde konuşan halk, ipek kozası çözmekle, ipek iplik boyamakla ve bunları satmakla meşgul olur. Bunlar Müslümanlığı kabul etmiş Yahudilerdir, yani Çalalardır. Onlardan biri, iyi bir şarkıcı olarak ünlü olmuş ve "Güli Lâle" takma adıyla biline gelmiştir. Bundan başka son Buhara Emiri döneminde meşhur ve önemli müzisyenler arasında Kara Ahmet Çala ve Azami Çala gibi isimler de yer almıştır. Leviçi'nin arkadaşları arasında ise Hafız Davidça ve (Dovidça İnatov) ve Yusefi Gurga zikredilmiştir (Cumayev, 2004: 95). Bu sayede, yukarıda da belirtildiği gibi, Müslüman müzisyenler yanında İslam'a geçmiş Yahudi kökenli müzisyenler, Özbek ve Tacik geleneksel müzik kültürünün en güzel icracıları ve taşıyıcıları olmuş, bu alandaki mirası devam ettirmişlerdir (Cumayev, 2004, s.96-97).

Sovyet döneminde de kültür ve sanat alanında bazı Çalalar öne çıkmıştır. Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla başlayan çeşitli sanat alanlarından tiyatro, özellikle 1930'larda en önemli edebi tarz olmayı sürdürmüş, tiyatrocü ve yazarlar arasında Çalalar da yer almıştır. 1920'lerden 1930'lara kadar Tacik şiirine öncülük eden ve Semerkant-Buhara Yahudi Tiyatrosu'yla birlikte çalışan Payrav Süleymanî (1899-1933) bunlardan biri olmuştur (Zand, 1991, s.404)

Ruslar, Orta Asya Hanlıklarını 19. yüzyılın son çeyreğinde ele geçirdiğinde Çalaları Müslüman olarak değil, Buhara Yahudilerinin özel bir grubu olarak değerlendirmiştir. Çalalardan Orta Asya'da yaşayan, doğrudan Rus idaresi altında bulunan bazıları Yahudiliğe geri dönmüştür. Çala olarak nitelendirilen grubun geride kalan mensupları Orta Asya'da, özellikle Buhara'da hala varlığını sürdürmüş ve resmi kayıtlara Özbek (Özbekistan'da) ya da Tacik (Tacikistan'da) olarak kaydedilmiştir (Bkz. Erişim: http://www.bjewssusa.com/HI_introduction.htm). Onların çoğu kökenlerini unutmuş ya da Müslüman kesim içinde erimiştir (Bkz. Dymshits, 1997, s.13-14).

7. Buhara Yahudilerinin Göçü ve Diğer Yahudilerle İlişkisi

Son yıllarda dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan pek çok Yahudi İsrail'e ya da ABD'ye göç etmiştir. Buhara Yahudileri de İsrail'e ve ABD'ye göç edenler arasında yer almıştır. Ancak sayıları az da olsa Orta Asya'da geride kalanlar da vardır. Orta Asya'da kalanlar ile belirtilen ülkelere göç edenler ve diğer Yahudi guruplar arasında doğal olarak bazı ilişkilerin kurulduğu gözlenmektedir.

SSCB'nin 1991'de dağılması dünya tarihinde önemli olaylardan biri sayılmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya tarihinde yeni bir dönem başlamış, bu süreçte diğer birçok bağımsız cumhuriyet gibi, Buhara Yahudilerinin yoğun olarak bulunduğu bağımsız Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri kurulmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla milliyet esasına göre oluşan devlet yapısı ve anlayışı, azınlıkları tedirgin etmiş, Orta Asya coğrafyasında yaşayan bütün halklar birçok açıdan kaosa sürüklenmiş, kaosa sürüklenenler arasında Buhara Yahudileri de yer almıştır. Bu bağlamda hem Özbekistan'da hem de Tacikistan'da kamuoyunda millî anlayış güçlenmiş, Buhara Yahudileri gibi çeşitli azınlıklar yıllardır yaşadıkları topraklardan göç etmek durumunda kalmış, SSCB'nin dağılmasını takip eden 5-6 yıl içinde binlerce Yahudi, yüz-yıllardır yaşadıkları toprakları terk etmiş, geride az sayıda Buhara Yahudisi kalmış, bu süreç yetkililerce engellenememiştir.

Özbekistan hükümeti bağımsızlık sonrasında çok geçmeden İsrail'le diplomatik ilişki kurmuş, uluslararası Yahudi teşkilatlarıyla irtibata geçmiş, büyük Yahudi liderlerin bölgeyi ziyaretini desteklemiştir. 1992'de Tel Aviv'de Özbekistan Konsololuğu açılmış, Özbekistan ve İsrail vatandaşlarının karşılıklı ülkeye giriş çıkışlarına izin verilmiştir. Devlet yetkilileri karşılıklı olarak resmi ziyaretler gerçekleştirmiş, Özbekistan ile İsrail arasında çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Karşılıklı ilişkileri geliştirmek amacıyla 2000 yılında Kudüs'te bir Özbek Kültür Merkezi açılmıştır. Bu ilişkilerin gelişiminde İsrail'in, Türkiye ve ABD'den sonra Özbekistan Cumhuriyetini tanıyan üçüncü ülke olması ve Özbekistan'dan İsrail'e çok sayıda Buhara Yahudisinin göçü etkili olmuştur (Bkz. Shterensis, 2002, s.111-112, 120; Purtaş, 2005). Bu süreçte Özbek otoriteler de Taşkent'te, Semerkant'ta ve Buhara'da Yahudi kültür merkezlerinin kurulmasına izin vermiştir. 1992'de İsrail Kültür Merkezi ve Taşkent'te Yahudi Ajansı "Sohnut" açılmıştır. Yahudi Pazar okulları ve erkekler için yeşibot, kızlar için de mahhon adı verilen Yahudi dinî okulları çalışmalarına başlamıştır. Özbekistan'da Yahudileri bilinçlendirmek ve Yahudiliği canlandırmak için "Habad-Lubaviç" hareketinin bir temsilcisi ve aynı zamanda Orta Asya ve Kazakistan'ın Hahambaşısı olarak Rabbi David Gureviç görevlendirilmiştir. Yahudiler ve Yahudilik lehine gelişen bu ortamda, bölgedeki Yahudi cemaatlerinin eski ve yeni sinagogları yeniden faaliyete geçirilmiş, Yahudi okulları, kültür dernekleri, gazeteleri kurulmuş, bu cemaatlerin tarihî ve kültürel mirasına ilgi yeniden canlandırılmıştır. Yurtdışından dinî, kültürel ve yardım teşkilatlarının destekleri de her geçen gün artmıştır. Birçok alanda bölgedeki otoritelerin korumasını ve desteğini elde eden Yahudiler, aynı zamanda artan oranda yurtdışına, çoğunlukla İsrail'e ve ABD'ye göç etmeye devam etmiştir. Göç artışında, bölgedeki ekonomik ve yaşam standartlarının bozulması, işsizlik ve etnik karışıklıklar etkili olmuştur.

Bazı Yahudilerin çeşitli sebeplerden dolayı bölgede kalmış olmasına rağmen, göç etmek durumunda kalan Buhara Yahudileri öncelikle ABD'yi tercih etmiştir. İsrail'e göç ise daha hızlı ve kolay gerçekleşmiş, ancak çoğu Buhara Yahudisi burada yaşanan savaştan dolayı İsrail'e göç etmekten çekinmiş, çaresiz kalanlar ise bu ülkeye yönelmiştir (Cooper, 2000, s.285-290).

Buhara Yahudileri'nin İsrail'e göçü Filistin'in Osmanlı idaresinde olduğu dönemlerde başlamıştır. Buhara Yahudileri ile Osmanlı Filistini arasında iki taraflı bir ilişki olmuştur. Ancak ilişkilerin yönü yaygın kanaate göre, Osmanlı Filistini'nden Buhara Yahudileri'ne doğru gelişmiştir. Daha çok dini emissarların gönderilmesi şeklinde gerçekleşen bu faaliyetler, 1793'de başlayarak Yosef Maman'ın Buhara Yahudileri arasında köklü değişiklikler yapmasıyla dikkat çekmiştir. Onun Buhara'ya gelişiyle, Buhara Yahudileri'nin dinî yaşamında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Çünkü, diğer emissarlardan farklı olarak o Filistin'deki fakirlere yardım edilmesine aracı olmuş, yarım yüzyıl Buhara Yahudileri'nin arasında kalarak onların dinî ve millî kimliğini koruması ve geliştirmesi için gayret göstermiş, öğrencilerini dinî içerikli kitaplar için Viyana'ya, Vilno'ya ve İstanbul'a göndermiş, aynı zamanda Rus Yahudi cemaatleriyle Buhara'yı yakınlaştırmak ve dinî konularda eksiklikleri gidermek için yazmış, onlarla yakın ilişki kurmuştur. Yaşamının sonlarında Buhara'dan ayrılmış ve Filistin'de ölmüştür. Filistin'e gitmeden önce kutsal topraklara hac yapılması gerektiğine dair ıstiyaklı vaazlar vermiş ve emelini gerçekleştirerek orada da gömülmüştür (Pujol, 2004, s.136).

Buhara Yahudileri'nin yaşamında önemli rol üstlenmiş olan ve onların dinî geleneğini değiştiren Yosef Maman, ömrünün sonlarında âdeta onlara bir hedef göstermiştir. Bu hedef, bütün Yahudilerin anavatan olarak gördüğü Filistin toprakları olmuş, özellikle onları hac yapmaları hususunda teşvik etmiş, bu teşvikleriyle kutsal topraklarla ilişkilerin gelişmesine imkân hazırlamıştır (Pujol, 2004, s.137). İsrail Devleti'nin 1948 yılında kuruluşundan günümüze kadar Buhara Yahudilerinin İsrail'e göçü sürmüştür. Göç eden Buhara Yahudileri öncelikle Kudüs'e, Tel-Aviv'e ve Lod, Ramla, Ohr Yehuda, Aşkelon, Petah Tikva, Kirayt Melaçi gibi diğer şehirlere yerleşmiştir. Tel-Aviv'in güneyinde "Buhara bölgesi" olarak da nitelendirilen Tel-Kabir, Şapira, Kiryat Şalom ve Hatkivah gibi yerleşim birimleri son zamanlarda Buhara Yahudileri'nin yoğun olarak yerleştiği merkezler olmuş, belirtilen yerlerde onlar kendi dinî merkezlerini kurmuştur. Günümüzde İsrail'de Buhara Yahudilerinin sayısı yüz elli bine yaklaşmıştır. İsrail'de Buhara Yahudilerinin yerleştiği yer ve şehirler başta Tel-Aviv olmak üzere Tel Kabir, Şapira, Kiryat Şalom, HaTikvah, Or Yehuda Ramla ve Holan gibi şehirlerdir.

İsrail'e yerleşen Buhara Yahudileri, birçok olumsuzluğa rağmen kendi kültür geleneklerini ve Orta Asya'da kalan dindaşlarıyla ilişkilerini sürdürmeye gayret etmektedir. İrtibat sık sık karşılıklı gidip gelmeler şeklindedir. Daha da önemlisi, Kudüs'ün dışında kurulan yerleşim birimindeki binalar daha çok Orta Asya'dan gelen maddî desteklerle yapılmaktadır. Buhara Yahudilerinin İsrail'de yerleşimine yardımcı olmak üzere çeşitli kuruluşlar hizmet vermektedir. Bunlardan biri Tel-Aviv'in güneyinde yer alan Şapira'da bulunan Moreşet Yahadut Buhara (Buhara Yahudileri Mirası) ofsidir. Bu ofis, bölgeye yeni gelen Buhara Yahudileri'nin yiyecek ve içecek ih-

tiyacını karşılamak için kurulmuştur. Diğer hizmetleri arasında, bu ofis çalışanlarının yeni göçmenlerin İsrail bürokrasisi ile tanışmasına, halk festivalleri düzenlemesine yardım etmesi, çöpçatanlık hizmeti vermesi, yoksul göçmenler için aşevi hizmetleri sunması, yaşlılar için kulüp toplantıları gerçekleştirilmesi, aileler zorluklarla karşılaştığında onlara danışman ve sosyal hizmet görevlileri olarak hizmet götürülmesi yer almaktadır. Ofisin hizmetleri İsrail’de Buhara Yahudileri arasında dayanışmaya imkân vermekte ve onlara “Buhara Yahudi gurubu”naaidiyet bilinci kazandırmaktadır (Cooper, 2000, s.205).

Buhara Yahudilerinin göç ederek yerleştikleri ülkelerden biri de ABD’dir. Buhara Yahudileri ABD’de kendi liderlerini ve kurumlarını oluşturma çabasıdır. ABD’de ilk Buhara Yahudi teşkilatı 1953’de New York’da kurulan The Bukharan Jewish Aid Society (Buhara Yahudileri Yardım Kurumu)dur. O yıllarda, New York’da şehrin ilçelerine dağılmış yalnızca 20 Buhara Yahudi ailesi tespit edilmiştir. Yardım Kurumunun amacı, İsrail’deki hayır kurumlarına maddî destek sağlamak olmuştur. New York şehrindeki Buhara Yahudileri’nin sayısı 1960’ların başlarında artmıştır. Yeni gelen aileler genellikle yoğun olarak Queens ve Boro Park bölgelerine yerleşmiştir. Burada ilk Buhara Yahudi Sinagogu 1965’te açılmıştır. O dönemde “Buhara Yahudileri Yardım Kurumu” kendi yardım projelerinden vaz geçerek yardımlarını Queens’de kurulan “Buhara Yahudi Merkezi”ne yönlendirmiştir. Sovyetler Birliği’nde göç kısıtlamaları 1970’lerde biraz daha hafiflemiş, bu tarihlerde Özbekistan’dan ve Tacikistan’dan göç edenler New York’a yerleşmiştir. 1987’de Queens’te resmî makamların yaptığı araştırma sonuçlarına göre bu şehirde yaşayan Buhara Yahudileri’nin sayısı yaklaşık 5.000’eyükselmiştir (Cooper, 2000, s.181). Sovyetler Birliği’nin çözülmesiyle Buhara Yahudileri kitle halinde göç etmeye başlamış, 1994 yılında Queens’de Buhara Yahudilerinin nüfusu 30000’e ulaşmıştır. 1990 yılında Rabbi Yitzchak Yehoshua Buhara Yahudi Cemaati Merkezi’nde Rabbi olarak hizmet etmeye başlamış, daha sonra ABD ve Kanada Şef Rabbisi olarak görevlendirilmiştir. Rabbi Yitzchak Yehoshua’nın ebeveyni Orta Asya’da doğmuş ve 1920’lerde göç eden Yahudiler arasında yer almış, kendisi ise İsrail’de doğmuş ve orada öğrenim görmüştür. Queens’te cemaat liderleri, son dönemde rabbiliğe atanan Yitzchak Yehoshua’yı eşi ve çocuklarıyla birlikte ABD’ye getirmeye karar vermiş, Queens’te hızla büyüyen Buhara Yahudilerine rabbi olarak hizmet etmesi için ikna etmişlerdir (Cooper, 2000, s.182).

ABD’de Queens dışında Buhara Yahudilerinin yoğun yerleşim birimleri arasında öncelikle New Jersey, Pensilvanya, Konektikut, bunun yanında Atlanta, Phoenix, Seattle, Boston, Chicago, Denver, Los Angeles, Miami, San Diego, San Fransisko ve Toronto yer almıştır. Günümüzde ABD’de yaklaşık 60.000’den fazla Buhara Yahudisi yaşamaktadır (Pinkhasov, erişim: <http://www.bukharianjews.com>).

ABD’ye göç eden Yahudilerin entegrasyonunu sağlamak için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler arasında kendi cemaatlarına din görevlisi temin etmek yanında eğitim alanındakiler de yer almıştır. Bu çerçevede Eski Sovyetler Birliği’nden gelen Yahudi göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ABD’de Buhara Yahudilerinin yoğun olarak yerleştiği şehirlerden biri olan Queens’de Tevrat Akademisi’nde öğrencilerin birçok ihtiyacı karşılandığı özel bir lise açılmıştır. Bu-

hara Yahudilerinin çocukları da diğerleri gibi burada hem öğrenim görmekte hem de günlük ihtiyaçlarının bir kısmını gidermektedir (Cooper, 2000: 168-170). Bütün bunlara rağmen Buhara Yahudileri ABD’de bir kültür değişimi yaşamakta, bu değişim özellikle ikinci ve üçüncü nesilde dikkat çekici biçimde gözlenmektedir. Bu kesim Buhara Yahudilerine özgü kültür ve dil özelliklerini yitirmektedir.

İsrail’de ve ABD’de Buhara Yahudilerinin aynı cemaata ait olma duygusu her geçen gün erimektedir. Ancak kutladıkları çeşitli törenler, Orta Asya’daki ile tam örtüşmesine de göçten önceki cemaat şuurunu hatırlatmaya imkân vermekte ve akrabalar törenlerde bir araya gelmektedir. Yalnızca sıkça icra edilen dinî ve millî törenlerde değil, bazı teşkilatların, sosyal servislerin ve okulların desteğiyle gerçekleşen cemaat merkezlerinde, sinagoglarda ve kulüplerde bir araya toplanmaktadır. Bu birliklikler onlar arasında dayanışma için çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bunun yanında Orta Asya’daki Buhara Yahudileri’nden uzak olmalarına rağmen çok sayıda teşkilat ve vakıf kurmayı başarmışlardır. Bu teşkilat ve vakıflar aracılığıyla ihtiyaç içinde olanlara yardım etmeyi ve Buhara Yahudileri’nin ABD’de eriyip yok olmasını engellemeyi hedeflemişlerdir. Vakıfları ve cemaati idare etmek amacıyla New York’ta bir konsey oluşturmuşlardır. 1999 yılında ABD ve Kanada Buhara Yahudileri Kongresi toplanmıştır (The Congress of Bukharian Jews of the United States and Canada). Kongre Kuzey Amerika, İsrail, Avrupa ve Orta Asya’dan temsilcilerin katıldığı Dünya Buhara Yahudileri Kongresi’ni gerçekleştirmeyi planlamıştır. Kongrelerle “Buhara Yahudi Kimliği”nin sürdürülmesi ve Buhara Yahudileri’nin kültürünün korunması hedeflenmiştir. 2000 yılında ‘Bütün Dünya Buhara Yahudileri Kongresi’ gerçekleştirilmiştir. Bu Kongrenin başkanlık görevini dünyanın sayılı zenginleri arasında yer alan Lev Leviev üstüne almıştır. Queens’te bu süreçte cemaat için bir de Dünya Buhara Yahudileri Kongresi Lisesi açılmıştır. Açılan lise aynı zamanda sponsoru olan Lev Leviev’in adıyla, Lev Leviev Lisesi (Lev Leviev Gymnasium) olarak da anılmıştır. Çocuklar bu okulda Rusça, İngilizce, Buhara-Yahudi Tacikçesi ve İbranice dillerini öğrenmektedir. Queens’te Buhara Yahudilerinin gelenek ve kültürünün sergilendiği bir de müze açılmıştır (Bukharan Jewish Community Museum). İki binden fazla kültürel parçanın sergilendiği bu müze, Buhara Yahudileri’nin kültürel ve geleneksel mirasını koruma görevi yanında bir araştırma ve eğitim merkezi özelliğini kazanmıştır (Nemirovsky, erişim: http://www.ncsj.org/AuxPages/011204AEN_Tajik.shtml).

İsrail ve Amerika dışında, sayıları belirtilen ülkelerdeki kadar çok olmamakla birlikte Buhara Yahudilerinin göçüne sahne olan ülkeler vardır. Orta Asya’dan ayrılarak çeşitli ülkelere yerleşen Buhara Yahudilerinin sayısı ile ilgili yaklaşık olarak kaynaklarda şu rakamlar zikredilmektedir: İsrail’de yaklaşık 150.000, ABD’de 60.000, Viyana’da 2.000, Almanya’da çeşitli şehirlerde 1.000, Moskova’da ise 500 civarındadır. Orta Asya’da bir zamanlar çok sayıda nüfusu bulunan Buhara Yahudileri, Buhara, Semerkant ve Taşkent’te artık yok olma noktasına gelmiş, geleneksel çevresinde yaşayan Yahudilerin sayısı ciddi oranda azaltmıştır.

Sayıları az da olsa günümüzde Özbekistan’da Yahudiler varlığını sürdürmektedir. Onların ifade özgürlüğü yanında kurumlarına da izin verilmekte ve gelişmelerine katkı sağlanmaktadır. Doğdukları topraklarda yaşamını sürdüren Buhara Yahudileri kendilerini güvende hissetmekte, Müslüman halkla aynı sokak ve caddede birlikte

huzur içinde yaşamakta ve çalışmaktadırlar.

Özbekistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden beri Yahudi görevlileri ve çeşitli Yahudi vakıfları ülkeye girmektedir. Birleşik Dağıtım Komitesi (The Joint Distribution Committee), Habad-Lubaviç, İsrail Yahudi Ajansı (Jewish Agency for Israel), Bney Akiva Gençlik Hareketi (The Bnei Akiva Youth Movement) ve Midraş Sefardi bölgedeki Yahudilere yardım eden teşkilatlar arasındadır. Bu teşkilatlar birbirleri ile bazen karşı karşıya gelse de işbirliği yapmakta, hepsi de bölgedeki Yahudilere yardım etmekte; okulların, kültür merkezlerinin inşasını ve açılışını sağlamakta, gazeteler yayımlamakta, erişkinler için eğitim programları ve yaz kampları düzenlemektedir. Ayrıca bu kuruluşlar Fısıh bayramının kutlanması, koşer kuralına göre hayvan kesimi, yoksullar için çeşitli yardım programları gibi hususlarda yardım ve destek vermekte, dinî, kültürel ve millî duygularını canlandırma girişimlerinde bulunmaktadır. Bu programların hedefi Buhara Yahudileri kadar Aşkenaz Yahudileri de kapsamaktadır. Bu girişimlerde en aktif rolü "Sohnut- İsrail Yahudi Ajansı" ve "Habad Lubaviç" faaliyetleri üstlenmektedir. Özbekistan'da şubeleri faaliyet gösteren bu kuruluşların yanı sıra Buhara Yahudileri'ne yönelik çeşitli konularda faaliyet gösteren başka kuruluşlar da bulunmaktadır.

Yahudi Ajansı'nın temel amacı İsrail'e Yahudi göçünü teşvik etmek ve diasporadaki Yahudilerin İsrail hakkında farkındalığını güçlendirmektir. Bu bağlamda Ajans seminerler düzenlemekte, seminerlerde katılımcılara İsrail'in tek Yahudi devleti olduğu, orada Yahudiler için tam bir özgürlüğün bulunduğu anlatılmakta, bundan dolayı bütün Yahudilerin İsrail devletine yerleşmesine çağrı yapılmaktadır. Bunun yanında diğer ülkelerde yaşayan Yahudilerin başkalarına tâbi olduğu, onların iyi niyetleri derecesinde özgür buldukları, Yahudiliği tam anlamıyla yaşayamadıkları anlatılmakta, katılımcılar bunlara inandırılmaya çalışılmaktadır (Cooper, 2000: 309-311). Böylece İsrail'e göçü teşvik etmekte ve bu konuda Buhara Yahudileri'ne kolaylık sağlamaktadır. Merkezi İsrail'de bulunan Ajansın dört misyon bürosu bulunmaktadır. Rusya/Belarus Misyonu, Ukrayna/Moldova Misyonu, Orta Asya (Türkiye) Misyonu ve Güney Kafkasya Misyonu. Bu Ajansın Orta Asya'da merkez bürosu Taşkent'tedir. Taşkent bürosuna ek olarak Orta Asya misyonuna oniki şube dâhildir. Bunların dördü Duşanbe, Almatı, Bişkek ve Aşkabad'da, diğer sekizi ise Özbekistan'da Semerkant, Buhara, Termes, Fergana, Hokand, Andican, Namangan ve Şehrisabz'da faaliyet göstermektedir (Cooper, 2000, s.294).

Buhara Yahudilerine yönelik faaliyetlerde bulunan bir diğer aktif kuruluş Habad-Lubaviç'tir. Habad hareketi ABD'de güçlü bir yapıya ve maddî imkânlarla sahiptir. Hem resmî düzeyde hem de halk arasında tanınmaktadır. ABD'de 110 şehirde 300'e yakın şubesi bulunmaktadır. Dünyadaki en büyük yayınevi olma özelliğine sahip olan Kehot Publication Society'yi yönetmekte, aralarında İbraniçe, Yidiş dili, Arapça ve Farsça'nın da bulunduğu on dört dilde yayınlar yapmakta ve dağıtmaktadır. Habad'ın ABD'den sonra ikinci merkezi İsrail'dir. İsrail'de 144'e yakın merkezi bulunan Habad bağlılarının her geçen gün sayısı artmaktadır. İsrail'de genel merkezi Kudüs ile Tel-Aviv arasına düşen Kefar Habad bölgesindedir. Ayrıca Kudüs'te, Holon'da, Led'de ve Safed'de merkez şubeleri bulunmaktadır. Habad, yüzlerce okul, onlarca kadın kuruluşu, kitabevi, kütüphane ve yirmiye

yakın dinî okulu (yeşiva) idare etmektedir. ABD’de ve İsrail’de Habad bağlıları yıllık gelirlerinden yaklaşık bir aylık maaşını maddî yardım için genel merkeze göndermektedir (Şami, 2002, s.257-259).

Habad Lubaviç Hasidik bir akımdır. Onun ayırıcı özelliği yalnızca Yahudilere yönelik “misyoner” bir anlayışa sahip olmasıdır. Habad Lubaviçler dünya üzerindeki zayıf dini altyapısı olan Yahudi topluluklarına yönelik girişimlerde bulunmasıyla tanınır. Bu toplulukların dini pratiklerini sürdürmelerini sağlamak ve onları Ortodoks Yahudiliğe yakınlaraştırmak amacıyla yardım faaliyetlerini sürdürür. Habad görevlileri Özbekistan’da, faaliyetlerini ve kararlarını idare edecek atanmış merkezî bir bünyeye ve otorite zincirine sahip değildir. Bu nedenle Özbekistan’da bağımsız Habad Lubaviç elemanları görev yapmakta, kendi kişisel yeteneklerine ve yaratıcılığına bağlı olarak faaliyetlerde bulunmaktadır. Erkekler,kadınlara ve çocuklara yönelik ayrı programlar düzenlemekte, bu programlara katılanlara belli oranda aylık ücret ödemektedir. Genellikle Özbekistan’da görev yapan görevliler, önceden (1970’lerde) Özbekistan’dan İsrail’e göç etmiş ve 1990’lardageri gelmiş kişilerdir. Bunlar, dış görünüş itibariyle Buhara Yahudilerine benzememekte,ancak ibadet esnasında tam bir Buhara Yahudisi gibi görünmektedirler (Cooper, 2000, s.189).

Buhara Yahudileri arasında eğitim, özellikle sünnet uygulaması ve dini kurallara göre hayvanların kesimi gibi konularda din görevlileriyle ilgili faaliyetleri gereken hususlarda ihtiyaçları Midraş Sefardi cemaati yerine getirmeye çalışmaktadır. Buhara’da Midraş Sefardi ilk, orta ve bir de lise okul faaliyetini yürütmektedir. Bu okullarda bazısı Yahudi bazısı da başka milletten yerel öğretmenler tarafından devletin belirlediği seküler dersler okutulmaktadır. Bunun yanında Yahudilikle ilgili dersler bulunmakta, bu dersler İsrail’den gelen görevliler tarafından verilmektedir. Buhara Yahudileri arasında popüler olan bu okullara devam etmeyen bir tek Yahudi çocuğu yoktur. Lise çağını geçmiş genç erkek ve genç kızlar her öğleden sonra Midraş Sefardi’nin din derslerine devam etmektedir. Bu öğrencilere burs da verilmektedir. İsrail’den gelen Midraş Sefardi görevlileri tarafından ders verilen sınıflar aynı zamanda yetişkinlere de hitap etmekte ve yetişkinlerden birçoğu da bu derslere katılmaktadır. Midraş Sefardi Buhara’da sinagog, okul, komşular ve gençlik arasında sıkı bir ilişki kurmaya çalışmakta, aktivitelerini bu yönde gerçekleştirmekte ve genel olarak Buhara’da“özgün Yahudiliği” öğretmeye çalışmaktadır (Cooper, 2000, s.235).Uluslararası bir yardım kurumu olan Joint Distribution Committee, Yahudi Ajansı ile birlikte hareket etmekte ve Orta Asya’da tespit ettiği başlıca muhtaç ve fakir Yahudilere yardım sağlamaktadır. Bu tespitleri yerel şubeleri aracılığıyla gerçekleştiren kuruluş, topladığı yardım malzemelerini yine şubeleri aracılığıyla Yahudilere dağıtmakta, onların durumunu iyileştirmeye çalışmaktadır (Cooper, 2000, s.317).

Buhara Yahudilerine yönelik faaliyette bulunan bir başka kuruluş, özellikle gençler arasında dini-siyonizm ruhunu yayan Bney Akiva Gençlik Hareketi’dir.Zaman zaman rabbiler, geride kalan Buhara Yahudilerini ziyaret etmekte, onlara Yahudi geleneklerine ve koşer kurallarına uymaları konusunda yardımcı olmaktadır.

Geniş bir hizmet ağına sahip bütün bu kuruluşlar, farklı ideolojiye sahiplerse de,onların ilişkileri genellikle dostane ve işbirliğine açıktır. Yerel Yahudiler onlar arasında serbestçe gidip gelmektedir. Ancak bütün bu gidip gelmelere rağmen Buha-

ra Yahudileri arasında önceden mevcut olan güçlü akrabalık, cemaat ve din bağları, biri kitlesel göçlere, diğeri de Özbekistan'a ve Tacikistan'a, her biri kendi Yahudilik anlayışını öğretmek için gelen dini ve siyonist Yahudi gurupların faaliyetlerine bağlı olarak kopmaktadır.

Sonuç

Özbekistan başta olmak üzere Tacikistan ve diğer bazı Orta Asya ülkelerinde Buhara Yahudileri aile yapısı, dinî uygulamaları, folkloru ve kendine özgü bazı özellikleriyle Yahudi dünyasında ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Buhara Yahudileri uzun yıllar bölgenin geleneksel kültürü ile uyum sağlamış, hatta dış görünüş itibarıyla bölge sakinlerinden ayırt edilememiştir. Yaşadıkları bölge halkının kültüründen etkilenmiş, zaman zaman da bu kültürü etkilemiştir. Buhara Yahudileri çeşitli tarihlerde, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, yaşadıkları coğrafyadan ayrılarak göç etmişlerdir. Onların göç ederek yerleştiği ülkeler daha çok ABD ve İsrail olmuştur. Günümüzde geride, birkaç binle ifade edilen Buhara Yahudisi kalmıştır. Buhara Yahudileri arasında 18. ve 19. yüzyılda Çala adı verilen İslam'ı kabul eden bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar Müslüman geleneğe bağlıymış gibi görünmüş, gizli olarak Yahudiliğe bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Çalalardan bölgedeki Özbek ve Tacik Müslümanlar arasında eriyenler olduğu gibi, Rusların Orta Asya coğrafyasını ele geçirmesiyle birlikte Yahudiliğe geri dönenler de olmuştur.

Buhara Yahudileri günümüzde ABD ve İsrail Yahudiliğinden yardım ve destek görmekte, yardım ve destekler daha çok eğitimle ilgili konularda yoğunlaşmaktadır. Uygulanan eğitim programlarının amacı, güçlü bir Yahudi bilinci oluşturmaktır. Bu süreçte geleneksel Buhara Yahudi kimlik anlayışında önemli bir değişim de yaşanmaktadır. Bunun yanında ABD ve İsrail Orta Asya politikalarında Buhara Yahudileri'nden yararlanma yoluna gitmekte, bunu sağlamak için bölgede ciddi bir Yahudi dayanışması sergilenmektedir.

Sayıları her geçen gün azalmakta olan Buhara Yahudileri sinagoglarda cemaat (minyan) oluşturmada dahi güçlük çekmektedir. Özbek hükümeti günümüzde Buhara Yahudilerinin doğdukları bu topraklarda kalmasını, ayrılmış ve göç etmiş olanların ise geri dönmeye başlamasını istemekte, ancak göç sürecini geri çevirememektedir.

Kaynaklar

- ADAM, Baki., (2015). "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları: Ankara
- AMİTİN-ŞAPIRO, Z., (1931). *Oçerk pravogogo bita sredneaziyatskih evreyev*, Taşkent-Semerkant.
- ARIK, Durmuş.,(2011). *Buhara Yahudileri*, GrafikerYayınları:Ankara.
- BIRNBAUM, Philip.,(1991). *Encyclopedia of Jewish Concepts*, Hebrew Publishing Company:New York.
- COOPER, Alanna E.,(2000). *Negotiating Identity in the Context of Diaspora, Dispersion and Reunion: The Bukharan Jews and Jewish Peoplehood*, (Basılmamış Doktora Tezi), Columbia University,Columbia.

- BCOOPER, Alanna E., (2003). "Feasting, Memorializing, Praying, and Remaining Jewish in the Soviet Union: The Case of the Bukharan Jews," Jewish Life after the USSR, (Ed. Z. Gitelman, M. Glants, M.I. Goldman), Bloomington.
- CUMAYEV, A. B., (2004). "Buharskiye evreyi i muzikal'naya kul'tura Sredney Azii", *Evreyi Sredney Azii*, İzdatel'stvo Fan Akademii Nauk: Taşkent.
- ÇALIŞKAN, İbrahim, (1986). *İslam Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- DRESVYANSKAYA, G. Ya., (2004). "K istorii iyudaizma v Sredney Azii", *Evreyi v Sredney Azii*, İzdatel'stvo Fan Akademii Nauk: Taşkent.
- DYMSHITS, Valery., (1997). "The Eastern Jewish Communities of the Former USSR", *Facing West: Oriental Jews of Central Asia and Caucasus*, Joods Historisch Museum, Amsterdam.
- ERDEM, Mustafa., (2000). *Kırgız Türkleri*, ASAM Yayınları: Ankara.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet., (2004). *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, 3. Baskı, Andaç Yayınları: Ankara.
- FAYDA, Mustafa., (1989). *Hız Ömer'in Zamanında Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını: İstanbul.
- GOLDBERG, Harvey E., (1991). "Introduction," *Sephardi and Middle Eastern Jewries*, (Ed. H.E. Goldberg), Indiana University Press: Bloomington.
- GOLENDER, B. A., (2004). "İyudaika na Turkestanskiy poçtoviy otkritkah", *Evreyi v Sredney Azii*, İzdatel'stvo Fan Akademii Nauk, Taşkent.
- GRAETZ, Hirsch., (1893). *History of The Jewish*, The Jewish Publication Society of America: Philadelphia, Cilt: 3.
- GROEPLER, Eva., (1999). *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, (Çev. S. Kaya), Belge Yayınları: İstanbul.
- GUREVİÇ, L., (1995). "Bitovoye i Sakral'noye Prostranstvo Mahallayı Yahudien Buharı i Samarkanda", *Central Asia Jews in Past and Present: Expeditions, Researches, Publications*, Transactions on Jewish Studies, S. Petersburg.
- HALBERSTADT, Anna, NIKOLSKY, Adele., (1996). "Bukharan Jews and Their Adaptation to United States", *Journal of Jewish Communal Service*, Summer 1996.
- HAUSHEER, Herman., (1959). "Marranos", *Encyclopedia of Religion*, V. Ferm (Der.), Adams & Co, New Jersey.
- KAGANOVIÇ, A., (1995). "O Evreyah-Musul'manah projivayuşih v Turkestanskom kra-ye", *Central Asia Jews in Past and Present: Expeditions, Researches, Publications*, Transactions on Jewish Studies, St. Petersburg.
- KÜÇÜK, A., TÜMER, G., KÜÇÜK, M. Alparslan., (2017). *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi: Ankara
- KÜÇÜK, Abdurrahman., (2013). *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Berikan Yayınevi: Ankara.
- LEWIS, Bernard., (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler*, (Çev. B.S. Şener), İmge Kitabevi: Ankara.
- NEMİROVSKY, Mikhail, "U.S. Ambassador to Tajikistan Visits New York Bukharian Jewish Community"; (Erişim: http://www.ncsj.org/AuxPages/011204AEN_Tajik.shtml)

- POLIVANOV, E.D.,(1989), *K voprosu o proishojdenii sredneaziatsko-evreyskogo yazıka*, Sermerkand.
- PUJOL, Katrin., (2004). “Svyazi mejdu Tsentral”noy Aziyey i Palestinoy, ili puti affektivnogo siyonizma 1793-1917 gg.”, Fransızca’dan Rusça’ya çev. A. Akimov, Evreyi Sredney Azii, İzdatel’stvo Fan Akademii Nauk: Taşkent.
- PURTAŞ, Fırat., (2005). “Buhara Yahudileri ve İsrail’in Orta Asya Politikası”, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (Der.), *Orta Doğu Siyasetinde İsrail*, Platin:Ankara
- RTVELADZE, E.V., (2004). “Evreyi-İyudaistı v doislamskoy sredney Azii”, *Evreyi v Sredney Azii*, İzdatel’stvo Fan Akademii Nauk: Taşkent.
- SHTERENSIS, Michael., (2002). *Tamerlane and The Jews*, Routledge Curzon:London
- ŞAMÍ, R. Abdullah., (2002). *Din Devleti İsrail*, (Çev. M. A. Kara), İlke Yayınları: İstanbul.
- TUDELALI, Benjamin-RATİSBONLU Petachia., (2001). *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev. Nuh Arslantaş), Kaknüs Yayınları:İstanbul
- VAMBERY, Arminius., (1993). *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Haz. N.A. Özalp), Ses Yayınları: İstanbul.
- YUSUPOVA, M.A.,(2004). “Dva etuda po istorii arhitekturi Uzbekistana, svyazannih s evreyskoy diaspori”, Evreyi Sredney Azii, İzdatel’stvo Fan Akademii Nauk: Taşkent.
- ZAND, Michael., (1991). “Notes on The Culture of the Non-Ashkenazi Jewish Communities Under Soviet Rule”, *Jewish Culture and Identity in the Soviet Union*, Yaacov Ro’i & Avi Beker (Der.), New York University Press:New York.
- ZAND, Michael., (1990). “Bukharan Jews”, *Encyclopedia Iranica (EI)*, New York, Cilt: 3.
- SEVILLA-SHARON, Moshe., (1981). *İsrail Ulusu’nun Tarihi*, Yerusalayim.

ÖZBEK DİYASPORASI *The Uzbek Diaspora*

Orhan KAVUNCU*

Diyaspora ve Türkistan Kavramları Üzerine

Özbekler çok göç eden topluluklardan birisidir. Özbekistan dışındaki Özbeklerin tamamını “diyaspora” kavramı içinde sayabilir miyiz? İlk bakışta anlamsız gibi gelen bu soru hariçteki Özbekler düşünüldüğünde çok da anlamsız gelmemelidir. Çünkü en yaygın ama dar anlamıyla “ana yurdundan uzakta yaşayan bir topluluğun ülkesine bir gün bir şekilde dönme arzusunun olması” halinde o topluluk diyaspora olarak nitelenebilir. Kavramı “ana yurduyla ilgili özlem ve tasavvurlara sahip olan topluluk” şeklinde biraz daha geniş ölçekli tanımlayacak olsak bile Özbeklerin tamamını diyaspora saymakta zorlanırız. “Kökenini hatırlayan ve unutmayıp hatırlamak için gayret gösteren topluluk” tanımı ancak hariçteki bütün Özbekleri diyaspora kavramı içine almamızı mümkün kılar. Bu çok geniş tanım bile, bulunduğu ülkede Özbek topluluğundan kopuk yaşayan bazı münferit aileleri diyaspora kapsamı içine taşımaya yetmemektedir.

Aslında bu tartışma, anayurdu dışında yaşayan her topluluk için geçerlidir. Ancak diyaspora kapsamına giren ailelerin miktarı Yahudilerde başka, Azerilerde başka, Ermenilerde başka, Uygurlarda başka olabilir. Göç eden topluluğun bizatihi kendisi, diyaspora kapsamına girenlerin oranını etkileyen önemli bir faktördür. Göç edilip yaşanılan ülkenin sosyo-ekonomik şartları ve muhacir toplumun yerli topluma intibak edip etmemesini etkileyen kültürel, dini benzerlik gibi faktörler de diyaspora kapsamına girenlerin oranını etkiler. Diyaspora kapsamına girenlerin oranını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin etkileşimi, önemli ama ayrı bir çalışma konusudur.

Özbek etnisitesiyle ilgili bir diğer tasnif ve tanım zorluğu, Özbekistan’a komşu olan ülkelerde yaşayan Özbeklerin yerli ahali olmasıdır. Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Afganistan’da yaşayan en az 10 milyon Özbek, “diyaspora” sayılabilir mi? Özbekistan’da da bu komşu ülkelerin ana grubundan etnik gruplar aynı şekilde yerli ahali. Türkistan coğrafyasının bir özelliği olarak etnik grupların bu içiçe geçmiş hali, Sovyetler Birliğinin Milletler politikasının bir sonucu olarak problem haline gelmiştir. 1917 Bolşevik ihtilâlinden hemen sonra kurulan Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1924’te lağvedilip yerine sonraki 10 yıl içinde etnisite temelinde siyasi yapılanmalar oluşturuldu. Bugün için etnik çatışmaların alt yapısını oluşturan bu sosyal siyasi gerçeklik, Türkistan ideolojisi etrafında, etnisiteler üstü bir birlikteliğe de alt yapı oluşturabilir. Kardeş ve komşu ülkelerin içiçe

---

* Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi orhankavuncu@gmail.com

geçmiş bu etno-demografik yapısı, Orta Asya Ekonomik İşbirliği, Aral'ı Kurtarma Fonu gibi bölgesel bütünleşme arayışlarını engelleyen değil, destekleyen ve daha ileri merhalelere taşıyan bir rol oynayabilir.

Bugünkü Özbekistan'ı da kapsayan Türkistan coğrafyasından göç, tarihin çok eski zamanlarından beri vardır. Ancak konu, Özbek etnisitesinin göçü olduğuna göre yakın zamanlardan, yani bölgenin İslamlaşmasından sonraki göçlerden itibaren konuyu ele almak gerekir. Özbek etnisitesinin henüz teşekkül etmediği ilk dönemlerde ve etnisitenin teşekkül ettiği tarihlerden sonrabölgenin nomadik ismi olan “Türkistan”, göçle ilgili olarak da kullanılan bir kavramdır. ¹ Nereden göç ettiniz, nerelisiniz gibi sorulara verilen cevap, etnisiteden bağımsız olarak yakın zamanlara kadar “Türkistan’dan” ve “Türkistanlıyım” olmuştur. 20. Yüzyılın başlarında İngiliz ve Rus bilim adamlarının, bilimsel değil ama siyasi gerekçelerle bölgeye Orta Asya demeyi tercih etmeleriyle birlikte Türkistan tabiri yazılı kaynaklarda unutulmaya yüz tutmuş, ancak ahali sözlü olarak kullanmaya devam etmiştir. O bakımdan biz de bu çalışma boyunca Hazar Denizinin öbür tarafı söz konusu olduğunda Türkistan tabirini kullanacağız. Esasen Türkistan’dan göçlerde, etnisitenin de çok defa karışık olması, çoğu zaman dilimlerinde göçler için Türkistan tabirini kullanmamızın isabetli olduğunu düşündürmektedir.

Tarih Boyunca Türkistan’dan Göç

Türkistan coğrafyasından Anadolu ve Rumeli’ye göçler daha Özbek etnisitesi teşekkül etmeden önce, 1071 Malazgirt savaşından ve hatta öncesinden başlar. Selçuklular devletlerini bugünkü Kazakistan sınırları içinde yer alan Deşt-i Kıpçak denilen yörelerde kurdular. Hazar’ın öbür tarafındaki bu Deşt-i Kıpçak denilen yerleri de içinde alan geniş topraklara o zaman da Türkistan deniyordu (Hayit, 2000).

Türkistan’dan Türkiye’ye gelişlerin tarihini o yıllardan başlatmak gerekiyor. Toplu gelişler Osmanlı’yı kuran Kayıların gelişine kadar ve ondan sonra da, toplamda belki 250 seneden fazla devam etti. Anadolu’da Anadolu Selçuklu devleti, İran’da önce Akkoyunlu, sonra Safeviler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri, Suriye ve Irak’ta Atabeylikler ve Mısır’da Memlûklar, Anadolu’da beylikler, Türkistan’dan bu tarafa çeşitli sebeplerle ve çeşitli tarihlerde göç eden Oğuz boylarından çeşitli aşiretler tarafından kuruldu.

Horasan Erenleri, ya da Yesevi dervişleri, bu topluluklar arasında veya münferit olarak Anadolu’ya geliyor, insanlara Allah indindeki dini, İslâm’ı anlatarak Anadolu’nun ve Rumeli’nin sadece fiziken değil, manevi olarak da Türkleşmesine hizmet ediyorlardı. Bunlar arasında Mevlana ve hocası Kayseri’de medfun Seyit Burhaneddin, Hacı Bektaş-i Veli, Anadolu’nun Ankara Çamlıdere, Tarsus, Gerede gibi birkaç yerin medfun Semerkandiler, Yunus Emre’nin mürşidi Taptuk Emre ve onun da mürşidi Sarı Saltuk hemen akla geliveren isimlerdir. İznik’in fethi sırasında

1 Türkistan sözü, İslâm’ın bir hediyesidir. Hz. Ömer amanından itibaren bölgeye gelen Müslüman akıncılar coğrafyayı Türkistan olarak isimlendirdiler, zamanla kavram Hazar Denizinin öbür tarafındaki 6 milyon kmkarelik coğrafyayı ifade eder hale geldi. Örnek için Ebul Gazi Bahadır Han’ın Şecerei Türki kitabı ve kaynaklarda verilen Tarihi Buhara gösterilebilir. Yani Türkistan kavramı, M.S. 7. Asırdan beri bölge için kullanılmaktadır (Hayit, 2000).

Türkistan'dan gelip Osmanlı ordusunda görev yapan ve şehit olan Kırgız askerlerin anısına bugün İnik'te bir anıt vardır. Ankara savaşı öncesinde Yıldırım Bayezid'e damat olan Emir Sultan, Şah-ı Nekşibendi'nin müşidi Seyit Emir Külâl'in oğludur.

Emir Timur dönemi Özbek etni sitesinin teşekkülünün artık tamamlandığı devirdir. Nitekim Timur'un devletini Özbek Han ismiyle de bilinen Şeybani Han yıkmış ve yerine Buhara'da kendi devletini kurmuştur. O dönemde İstanbul'a gelen en önemli sima, oğlu tarafından 1449'da öldürülen büyük alim ve hükümdar Uluğbeg'in talebesi Ali Kuşçu'dur. Ali Kuşçu, iyi bir matematikçidir, İstanbul medreselerinde matematik onunla gelişir. 1579'da Taküyiddin efendi tarafından kurulan ve birkaç yıl sonra ham softaların gayretiyle yıkılan rasathane de, Ali Kuşçu'nun gök bilimleriyle ilgili çalışmalara kazandırdığı ivme ile İstanbul'un ilk rasathanesi olmuştur.

Türkistan'dan Hac farızası için yola çıkan insanlar Halifeyi ziyaret maksadıyla önce İstanbul'a gelirlerdi. İstanbul'dan da ya karadan ya da denizden İzmir üzerinden yollarına devam ederlerdi. Bu şekilde Hacca gidiş, muhtemelen hilafet Osmanlıya geçtikten sonra başlamış olmalıdır. Bu ziyaretler esnasında bir kısım insan Anadolu'da kalmış, güzergâh üzerinde mola için yapılan kervansaraylarda ve tekelerde yerleşen görevliler olmuştur. Meselâ İzmir Urla'ya bağlı Özbek köyünün bu şekilde oluştuğu söylenebilir. Yine Bolu'nun Kıbrısçık ilçesinde Özbek olduğunu söyleyen insanlar vardır. Burada Fergana vadisinin meşhur Kızıl pirinci (devzire) yetişir. Gaziantep'te yine Türkistan'a mahsus "maş denilen mercimek ile bezelye arası büyüklükte danelere sahip bir baklagil bitkisi yetiştirilir ve Antep mutfağında kullanılır. İstiklâl marşımızın şairi Mehmet Akif'in annesi merhum Emine Şerif Hanım da Hac yolunda Amasya'da vefat etmiş bir Buharalı'nın kızıdır.

İstanbul dışında diğer bir merkez de tabiatıyla Hicaz'dır. Başlangıçta Hac ibadetini yerine getirmek üzere Hicaz'a gelen insanlardan bazıları orada ibadet ve eğitim maksadıyla kalıyordu. Bu, zaman içinde Medine'de Özbekler Medresesi denilen bir eğitim kurumu meydana getirdi.

Çağdaş toplu göçler, Rusya'nın ve Çin'in bölgeyi işgal etmeye süreciyle başlar ve 19. Asır son çeyreğinden itibaren hızlanır. İstanbul ve İstanbul üzerinden Hicaz toprakları en çok tercih edilen yerlerdir. Bolşevik ihtilalinden önce gelenler, yine Medine'ye, bir kısmı da buradan Kuzey Afrika'ya giderler. Birinci Dünya Harbiyle ve Medine'nin İngilizler tarafından işgaliyle bunların hemen tamamı Anadolu'ya göçer. Bir kaç aile Konya, Kilis ve Nazilli'de, çoğunluk Çukurova'da yerleşir. Bu Çukurova'ya yerleşenler, İstiklâl harbine fiilen katılırlar. Bunlar hakkında bir sonraki bahiste tekrar bilgi verilecektir.

Rusya'nın işgaline karşı çeşitli zamanlarda ortaya çıkan direnişler Ruslar tarafından şiddetle bastırılınca, daha çok Afganistan üzerinden toplu göçler oldu. Bolşevik ihtilâliyle birlikte, basmacıların dağınık ve düzensiz mücadelesi düzenli bolşevik orduları karşısında başarılı olamayınca yeni bir göç dalgası başladı. Güzergâh çoğunlukla Afganistan üzerinden Hindistan, Hicaz ve Türkiye idi. Bu dönemde Türkiye'ye gelen Basmacı liderleri Şirmet Beg ve kardeşi Şir Muhammed Beg ile Afganistan'da kalan Lakay İbrahim bey ve diğerleri sayılabilir.

Bolşeviklerden kaçma eylemi basmacılardan sonra da devam etti. Sovyet yönetiminin Ceditçi hareketi tasfiyesi yönünde başlattığı baskılar da 1930'lu yılların

göç dalgasını oluşturur. Stalin baskısından kaçabilen binlerce insan Türkistan'dan Afganistan'a, Doğu Türkistan'a ve daha az ölçüde İran'a milyonlarca insan göç etmiştir. Bunların da çoğu yine, ya artık Suudi Arabistan devletinin toprağı olan Hicaz'a veya Türkiye'ye geldi.

Türkistan'da İsmail Gaspıralı'nın başlattığı ceditçi hareket kısa zamanda etkili oldu. Birinci Dünya Harbi sona erdiğinde Rusya işgalindeki Kafkasya, Tataristan ve Türkistan'daki ceditçi mekteplerin sayısı beş bini bulmuştu. (<http://www.oncevatan.com.tr/turk-dunyasinda-aydinlanma-hareketi-ve-usul-u-cedit-mektepleri-makale,20918.html>). İşte bu Ceditçi hareketin Avrupa'ya okumaya gönderdiği gençlerden bir kısmı memleketlerine döndüklerinde bolşevikler tarafından hapse atıldılar. Bunun üzerine diğerleri dönmedi; bir kısmı Türkiye'ye geldi. Bunlar arasında hareketin önde gelenlerinden olup Avrupa'ya iltica edenler oldu. Bir çırpıda sayılabilecek isimler arasında Mustafa Çokay, Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsal, Hüseyin zade Ali, Ağaoglu Ahmet, Yusuf Akçura vardı. Bunlardan Mustafa Çokay Paris'te yaşadı. Sonraki yıllarda gelip Türkiye'de üniversitelerde hizmet edenler Akdes Nimet, Adulkadir Karahan, Tahir Çağatay, Atazıshaki ve kızı Saadet Çağatay, Sait Ali Ankara, İbrahim Yarkın, Ahmet Tamir, Mecit İbrahim Okay, Ahmetcan Okay sayılabilir. 1915-1940 arasındaki bu göçler hakkında daha geniş bilgi için Andican (2003), Hayit (2000), Altaylı (2013) ve Koçar (2007) gibi kaynaklara başvurulabilir.

Sovyetlerden göçün üçüncü dalgası İkinci Dünya Harbi sonrasıdır. Sovyet ordusundan on binlerce Müslüman Türk Almanlara esir düşmüştü. Bunlar esir kamplarında çok zor şartlar altındaydı. Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han'ın girişimleriyle Alman saflarına geçtiler, geçmeseydiler ne olacakları meçhuldü. Almanlar savaşta mağlup olunca birçoğu Sovyetlere teslim edildi ve savaş suçlusu olarak yargılanıp öldürüldü. Bir kısmı zaten savaşta yok olmuştu. Bir kısmı Sovyetlere teslim edilmemek için son derece kötü şartlarda saklandı ve hastalık ve açlıktan öldü. Geriye kalan çok az bir kısım insan da Almanya'da, Amerika'da, Pakistan'da ve Türkiye'de hayatını devam ettirdi. Bunlar arasında Dr. Baymirza Hayit, Ruzi Nazar, Dr. Vakıfbeg Kerimi sayılabilir. Vakıfbeg Kerimi'nin oğlu Azadbeg Kerimi Pakistan vatandaşı idi, Afganistan Ruslar tarafından işgal edilince Kuzey'deki Türklerin kurduğu partinin içinde yer aldı, bir müddet sonra da partinin başına geçti.

Diğer bir göç dalgası Doğu Türkistan'dan oldu. 1949 yılında Çin Türkistan'ı yeniden işgal edince on binlerce insan yine Afganistan üzerinden Dünya'ya dağıldı. Bağımsızlık hareketinin önderleri olan İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Sabri Baykuzu Türkiye'ye gelen grup içindeydi. Ancak bu soydaşlarımızın çoğu Uygur ve Kazak oldukları için onları Özbek diasporası kapsamı içine almıyoruz.

Bugünkü Özbek Diasporası ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

1916 yıllarından itibaren Batı Avrupa'ya giden Özbek ziyalılar orada istiklâl için ve komünist sisteme karşı örgütlü bir mücadele yürütmüşler, İkinci Dünya Harbinde Alman-Rus cephelelerinde Alman ordusuna esir düşen Türkistanlılardan oluşan askeri güç, savaş boyunca ciddi kayıplar vermiş, savaş Almanların aleyhine bitince de geri kalanların büyük çoğunluğu Ruslara teslim edilmek suretiyle veya açlık ve hastalıktan kırılmıştır. Sonuçta 200 bin kişilik Türkistan lejyonundan geride kalan onbinden

az insandır. Bunlar da soğuk savaş döneminde Batı Avrupa’da Sovyetler Birliğine karşı mücadele yürütmüşler, çeşitli yayınlar yapmışlardır. Bunlar arasında en önemlisi Hür Radyodaki (Radyo libertideki) sesli yayın ve Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü tarafından çıkarılan “Dergi” isimli dergidir.

İkinci Dünya Harbinden sonra hayatta kalabilenler Dünya’nın dört bir yanına dağıldı. Pakistan’da, Türkiye’de, Almanya’da, İngiltere’de, ABD’de yaşayan bu bir avuç insan Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar güçlerinin yettiği kadar mücadele ettiler. Mücadelenin aktif isimleri arasında, Almanya’da Dr. Baymirza Hayit kitap ve makaleleriyle, ABD’de Ruzi Nazar CIA’daki göreviyle, İngiltere’de Cengiz Dağcı romanlarıyla sayılabilir.

Sovyetler dağıldıktan sonra Özbek diasporası olarak sayılabilecek topluluklar Rusya, Türkiye, ABD ve Suudi Arabistan’da temerküz etmiştir. Özbekistan’a komşu ülkelerde yaşayan Özbeklerin çoğu diaspora kavramı içinde değerlendirilmemelidir. Çünkü bunlar zaten buldukları ülkenin yerleşik insanlarıdır; daha o devletler teşekkül etmeden önce de o topraklarda yaşıyorlardı. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan’da yaşayan bu nomadik Özbeklerin nüfusu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değilse de yarısı Afganistan’da olmak üzere, 10 milyondan fazla oldukları söylenebilir. Bunlar arasında Özbekistan vatan-daşı olup da, bağımsızlıktan sonra ekonomik sebeplerle komşu ülkelere gidip gelenler vardır ki, bunların sayısını tahmin etmek mümkün olmadığı gibi, geçici çıkışları dolayısıyla da diaspopra kavramı içinde mütalaa edilmemeleri gerekir.

Bağımsızlıktan sonra ekonomik ve siyasi sebeplerle BM’e müracaat edip mülteci statüsü alan Özbeklerin sayısı hakkında da bir tahminde bulunmak zordur. Bunlar da az miktarda Batı Avrupa ülkelerine ve bilhassa Kanada’ya yerleşmişlerdir.

Başta da ifade edildiği gibi Özbek diasporasının temerküz ettiği ülkeler Türkiye, Suudi Arabistan ve ABD olup, bu ülkelerin her birindeki Özbekleri kısaca ele alacağız.

Türkiye’deki Özbekler

Türkiye’deki Özbeklerin ilk gelişleri böyle olmakla beraber, bizim asıl konumuz bu ilk gelişlerden çok daha sonraki, Rus işgalinden sonraki 19. Asır sonlarında başlayıp günümüzde de devam eden toplu ve münferit gelişlerdir. Sibiryaya Özbekleri veya Omsk Tatarları diye bilinen taifeden bir grup bu yıllarda Konya’ya gelir ve Cihanbeyli’nin Böğrüdük köyüne yerleşir. İlk yerleşimde adı Reşadiye’dir. Dönemin bilinen seyyah, araştırmacı yazarlarından mücadele adamı, “Japonya ve Asya Müslümanları” isimli kitabın yazarı Abdürreşit İbrahim bu köye yerleşenlerdendir. Köye yerleşimden 5 sene sonra Çanakkale müdafaası başlar; askere çağrılmadıkları halde gönüllü giderek orada 30 şehit verirler.² Bugün köyde yaşayanlar atalarının Sibiryaya’dan geldiğini bilmekte, bir kısmı Kırgız, bir kısmı Tatar, bir kısmı da Özbek olduğunu söylemektedir. Muhtemelen bunların hepsi doğrudur; köye gelen kabile Özbek, Kırgız ve Tatarlardan meydana gelmiş olmalıdır. (Kavuncu, 2013)

Birinci ve İkinci Meşrutiyet arasında (1876-1908) ve daha sonra münferit olarak gelen ziyaililer, Türk fikir hayatında önemli yer tutarlar. Abdürreşit İbrahim gibi, Yu-

2 Konya Milletvekili sayın Mustafa Kabakçı’dan alınan şifahi bilgiler.

suf Akçura, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin zade Ali, Cemalettin Afgani de İslâm Alemini içine düştüğü zelil vaziyetten kurtarma arayışlarıyla İstanbul'da karar kılan aydınlarımızdır.

Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde halifenin ordusunda görev yapmak üzere gelenler vardır. Hacı Yoldaş ve arkadaşları, “Hacca gidiyoruz” diyerek memleketten ayrılırlar. Balkan harbine iştirak ettikten sonra gerçekten Hac ibadetini yapmak üzere Hicaz'a varmışlar, fakat Hac mevsimini beklerken Birinci Dünya savaşı çıkınca tekrar gönüllü olmuşlar ve Süveyş kanalı harbine katılmışlardır. Savaşın hitamında Hac farizasını yerine getiren grup Anadolu'ya geçmiş İstiklâl harbi esnasında Çukurova ve Pozanti'da Fransızlara karşı cihada katılmış, şehit vermişlerdir. Bugün onlar adına Tarsus Belediyesinin kadirşinas kararıyla dikilmiş bir şehitlik abidesi vardır. ³ Hacı Yoldaş ve arkadaşları hakkında daha geniş malumat için bakınız: (Koçar 2007).

Birinci Dünya Harbi sonlarında 1917'de Medine'den başka bir grup Adana'ya gelir. Medine komutanı Fahrettin Paşa, Medine'yi tahliye edeceği vakit, Buharilerin kendilerine çok yardım ettiğini, bu yüzden kendilerine tahliyeden donta kötülük yapılabileceğini, onun için isteyenlerin askerin tahliye treniyle Anadolu'ya göç edebileceğini söyler. İşte bu grup Adana'ya gelir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılırlar. Çoğunluk Tarsus, Adana, Ceyhan ve Cebel-i Bereket'te (Osmaniye) yerleşir ve bunlar da kurtuluş savaşında, özellikle de güneyde Fransızlara karşı, çete harbi olarak bilinen çatışmalarda görev alır.

⁴Sonra münferit gelişler olur. Sovyetler Birliğindeki baskılardan, Çin mezaliminden kaçan kardeşlerimizin başlıca ilticagâhı Türkiye'dir. Annemin babası Nasrullah Yasa, Şakir Altaylı, Doğu Türkistanlı Maksım ve Rabia Yoldaşcan, Mümin Ötkür, Veli Tuygun bunlar arasında akla gelen isimlerdir. Ceyhan'a yerleşmiş olan Emrullahamca, Hacı Azim eke, Mullahun eke, Kasap eke, Adana'ya yerleşmiş bulunan Şirmet Bek ve kardeşi Nurmuhammed Bek bu ilk gelenlerdendir.

Ceyhan'ın Kırmıt (bugün Sağkaya) köyüne gelip yerleşen Karakalpaklar da cumhuriyetin 15. yılında gelen Türkistanlılardandır. İstanbul Üniversitesinde çalışan Prof. Dr. Abdülkadir Donuk bu köyden yetişmiş bir aydınımızdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Avrupa'dan gelen ziyalılardan da bahsetmek gerekir. Bunlar Türkistan'daki ceditçi hareketin önderi durumundaki öğretmenleri tarafından titizlikle seçilip Avrupa'ya okumaya gönderilmiş gençler ve Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesinden dolayı öz vatanında mücrim duruma düşmüş dava adamlarıdır. Sadri Maksudi, Zeki Velidi, Abdülkadir İnan gibi idil Ural Türlerinden büyükler ikinci gruptan örneklerdir. Avrupa'ya okumaya gönderilen gençlerden memlekete

3 Çanakkale ve İstiklâl harpleri, bizim için çok önemlidir. Bu harplerde, yetişmiş, ilim ve irfan sahibi gençler şehit oldu. Türkistan'dan gelip savaşa katılanlar da Ceditçi hareket içinde yetişmiş gençlerdi, İslâm'a ve Türklüğe hizmet etmek aşkıyla doluydular. Biz şimdi “ilim ve irfan erbabı şehit oldu” diyoruz ama kaybettiğimiz aslında ilim ve irfanın kendisiydi. Bu topraklarda bağımsızlığın ve cumhuriyetin bedeli şehitlerin beyinlerini ve gönüllerini süsleyen ilim ve irfan oldu. Onun için bu Türkiye Cumhuriyeti, çok ama çok kıymetlidir.

4 Yazarların atası Hacı Abdurrahman (Kavuncu) hocada ailesiyle birlikte bu gelenler ve çete harbine katılanlar arasındadır. Ayrıca Egemberdi (Medeni) Hoca, kunduracı Abdürrahim (Akbaş), Tarsus'ta Hafız Abdullah, Gaziantep'te bombacı lâkabıyla meşhur aslen Doğu Türkistanlı Sait bey bunlar arasında hemen akla gelen isimlerdir.

dönerler yeni Bolşevik rejimin kurbanları olur; çoğu öldürülür veya Sibiryaya sür-
gün edilir. Kalanlardan bir kısmı için çare Türkiye'dir. Türkiye'ye gelirler ve hemen
tamamı profesörlüğe kadar yükselir ve genç cumhuriyet üniversitelerinde bazı bilim
dallarının kurucu başkanları olurlar. İbrahim Yarkın zootekni, Tahir Çağatay sosyo-
loji, Sait Ali Ankara fizik, Mecit İbrahim Okay kimya, ağabeyi Ahmetcan Okay je-
oloji dallarında Türk Bilim hayatına önemli katkılarda bulunurlar (Bunlar için bkz..
Kavuncu, 1988)

İkinci Dünya Harbinin mazlum ve mağdurları da vardır Türkiye'ye gelenler
arasında. İkinci Dünya harbinin Alman Rus harbinde Almanlara esir düşen Sovyet
Müslümanları Almanların lejyonlar oluşturma teklifini, esaretten ve hatta ölümden
kurtulmak için, memleketin istiklâli için bir imkân olarak görürler. Savaş Rusların
galibiyeti ile bitince de çoğu Sovyetlere teslim edilir ve ihanetten yargılanırlar. Ka-
çabilenler çeşitli ülkelerde hayatlarını sürdürür. Bunlardan Baymirza Hayit rahmetli
Almanya'da büyük bir Türkolog olur. Ruzi Nazar Amerikan istihbarat örgütü CIA'
da önemli görevler yapar. Azadbeg'in babası Dr. Vakıfbeg Kerimi Pakistan'a yerle-
şir. Ben Türkiye'ye gelebilenlerden ikisini tanıdım. Ankara'da Kazak Abdurrahman
Yunusoğlu ve İzmir'de Özbek Burhaneddin Semerkantlı; ikisi de vatan hasretiyle
vefat ettiler. Mekânları cennet olsun.

1950'den sonra Adana ve Akşehir'e Afganistan üzerinden gelip yerleşen batı
Türkistanlılar vardır. Bunların çoğu Özbek, bir kısmı Türkmen ve Kırgız'dır. Bir
ara devlet bakanı da olan Prof. Dr. A. Ahat Andican, Akşehir'e yerleşen bir ailenin
çocuğudur.

O yıllarda Doğu Türkistan'dan da gelenler olur. Kazaklar Niğde Altay köyünde
ve Salihli'de yerleştirilir. Alibeg Hâkim, Hasan Oraltay, Hızırbeg Gayretullah bu
kafilelerde yer alan güzide isimlerdir. Uygurlar da gelir. İsa Yusuf Alptekin, Mehmet
Emin Buğra ve Salih Baykuzu gibi isimlerin öncülük ettiği bu Uygur grupları daha
çok İstanbul'da Zeytinburnu'nda ve Kayseri'de yerleşmişlerdir.

Nihayet son geliş Afganistan'dandır. 1982 yılında Rus işgali altındaki
Afganistan'dan gelen Özbek grupları Gaziantep'e, Hatay Ovakent'e, Şanlıurfa
Ceylanpınar'a, Türkmenler Tokat Yeşilyurt'a, büyük Rahmankulu'nun önderliğinde
Kırgızlar Van Erciş Ulupamir'e yerleştirilirler.

Türkiye'deki Türkistanlılar, Türkiye'deki kardeşleri tarafından yadırganmadı-
lar. Muhacir duygusuna kapılmadan kendilerini anavatanda hissederek yaşıyorlar.
Munis insanlar olarak biliniyorlar. Çalışkan ve okumaya hevesliler. Aralarından iyi
aydınlar yetişti. Önce gelenlerden yukarıda bahsedilenlere ilâveten günümüzde de
Prof. Dr. Abdülkadir Donuk, Prof. Dr. Ahat Andican, Enver Altaylı, Prof. Dr. Timur
Kocaoğlu, Prof. Dr. Abdülvahap Kara, Prof. Dr. Salih Aynural halen Türkiye'de ilim
ve fikir hayatında önemli hizmetler yapıyor.

Türkiye'deki Özbeklerin birlik içinde olmaları, örf ve adetlerini, geleneklerini
unutmamaları için kurulmuş dernekler vardır. 1950'li yıllarda kurulan Adana'daki
Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği, çoğu Özbek olan, Adana'daki Kazak,
Uygur, Tacik etni sitesinden Türkistanlıları bünyesinde barındırmaktadır. Her yıl çe-
şitli günlerde toplanmakta, Korbaşılı anma toplantısı, Nevruz kutlaması, gelenek-
sel Pilav Şöleni, Gep- Geştekler gibi faaliyetler düzenlemektedir.

İstanbul'daki Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği de 1954 yılında kurulmuştur (1984'ten sonra Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği). Halen aktif olarak faaliyettedir. Hemşeriler arasında tanışıklığı ve irtibatı sağlamakta, Nevruz, dini bayramlarda bayramlaşma, kır gezileri, Gep-Geşteş gibi çeşitli faaliyetler yapmaktadır. Bu ikisi dışında faaliyete yeni başlayan iki dernekten daha bahsetmek gerekir. Birisi Genç Türkistanlılar Derneği, diğeri Uluslararası Türkistanlılar Dayanışma Derneği (UTD-DER).

Genç Türkistanlılar Derneği, adından da anlaşılacağı gibi, daha çok gençlere yönelik faaliyet göstermekte, genç Türkistanlıların birbirlerini ve ülkelerini tanıyıp kaynaşmasına yönelik işler yapmaktadır.

UTD-DER de daha ziyade, son yıllarda özellikle Tacikistan ve Kırgızistan'dan gelen Özbeklerin Türkiye'de ikamet ve vize, sağlık problemleriyle ilgilenmekte, barınmalarından çocukların okumalarına kadar sosyal meseleleriyle meşgul olmaktadır.

Amerika'daki Özbekler

Amerika'da bulunan Özbekler, daha çok New Jersey'de yerleşmişlerdir. Kazak, Kırgız, Tacik ve Uygurlar gibi diğer Türkistanlı etnik gruplarla ve Kırımlı ve kazanlı Tatarlarla ve daha az sayıda Başkurtlarla birlikte New Jersey'de kalabalık bir Türk grubu oluşturmaktadırlar. Toplam sayıları ve bunlar içinde Özbeklerin sayısı hakkında bir bilgi vermek şu an için mümkün görülmemektedir.

1958 yılında kurulan **Türkistanlılar Amerikan Derneğinin (Turkistanian American Association)** maksadı web sayfalarında mealen, "Türkistan'la ilgili kültürel değerleri ve gelenekleri yaşatmak ve tanıtmak, Türkistanlılar arasında tanışıklığı, birlik ve dayanışmayı sağlamak ve korumak, Amerikan toplumuna Türkistan'ı, bilhassa Özbekistan'ı, tarihi, dini, kültürel değerleri ve gelenekleriyle tanıtmak" olarak ifade edilmektedir. Dernekte geleneksel toplantılar yapılmakta, dini bayram günlerinde ve milli günlerde kutlamalar olmaktadır. Dernek, Amerika'da Türk derneklerinin müştereken düzenlediği Türk Günü Yürüyüşü ve 23 Nisan Çocuk Bayramı gibi etkinliklere aktif olarak katılmaktadır. Derneğin şu anki başkanı Abdullah Kwaja'dır. Bir ara Adana'daki Türkistanlılardan Kemal Taşkent de başkanlık yapmıştır. (<http://turkistanamerican.org/about-us/>)

Ortadoğu ve Yakındoğu'daki Özbekler

Bu bölgede Özbekler en kalabalık olarak Suudi Arabistan'da Hicaz'da bulunmaktadır. Az sayıda Özbek Ürdün'de yaşamaktadır. Suudi Arabistan'da Mekke ve Medine'de, Taif'te, Riyad'da binlerce Özbek yaşamaktadır. Bunların göze çarpan bir örgütlenmeleri yoktur. Rus işgali sırasında Afganistan'daki soydaşlarına Rabıtat'ül İslâm aracılığıyla yardım yapmışlardır. Halen de Özbekistan'a ziyaretleri ve bu ziyaretler esnasında ana vatandaki memleketlerinde çeşitli yatırımları ve yardımları söz konusu olmaktadır.

Suudi Arabistan'da yabancıların oturma izni dışında çalışma izni ve vatandaş olma şansları çok azdır. Bu şansa sahip olmayanlar bir Suudi vatandaşının yanında çalışmak zorundadır. Halen yürürlükte olan mevzuata göre, yabancıların sermayesi

olsa bile, sadece bir Suudi vatandaşının adına şirket kurup iş yapılabilir. 1940'lı yıllardan önce gelen Türkistanlıların bir kısmı vatanış olabilmif, bunun dışında kalanlar ve sonradan gelenler bu mevzuata göre çalışmaktadırlar. Türkiye'deki hemşerileriyle irtibat halindedirler. Son yıllarda gençler arasında imkân bulup Türkiye'ye çalışmak ve okumak üzere gelme isteğinin arttığı gözlenmektedir.

Sonuç

zbek diasporası, yaşadıkları ülkenin şartlarına uyum sağlayabilen insanlardan oluşmaktadır. Bu zellik, soy, kültür ve din birliği olan Türkiye'de tabiatıyla daha fazladır. Son yıllarda çok sayıda zbek mülteci kabul eden Kanada'da da Özbeklerle ilgili herhangi bir menfi haber duyulmamıştır.

Bu uyum kabiliyetine karşılık, örf adetleri ve dillerini yaşatma konusunda da zbek diasporası, başkalarına kıyasla, daha dikkatli ve başarılıdır denilebilir. Bu noktada, diğer Türkistanlı etnik gruplardan insanlarda da aynı durum gözlenmektedir. Türkmen Trkmenliğini, Kazak Kazaklığını ilh... bilmektedir.

1991 sonunda Sovyetlerin kendini feshetme kararının ilnı ve kardeşlerimizin bağımsız devletler kurması, Türkiye'deki Türkistanlıların vatanlılarıyla ilgili kanaatlerinde olumlu bir etki yaptı. Dualarının kabul edildiğini düşünen Türkistanlılar Kazakistan'ı, Kırgızistan'ı, Türkmenistan'ı, Özbekistan'ı ve Tacikistan'ı ikinci devletleri sayıyorlar. Genellenebilecek bir gözlem olarak söylenebilir ki, bu devletlerin bağımsız devlet olması onlara yetiyor. Hatta bu çoğunluk, anavatanlarındaki iktidar mücadelelerinden rahatsız oluyorlar. Kimin iktidar olduğu ve olacağı onları ilgilendirmiyor. Buna karşılık, Türkiye'de veya başka yerlerde faaliyet gösteren ve çoğunluğu temsil etmeyecek kadar az sayıda olan muhalif grupların varlığı sessiz çoğunluğu tedirgin ediyor, bunların süper güçlerin piyonu olmasından endişe ediyor, onlara kuşkuyla bakıyorlar. Genellikle dindarlar ama din adına silhlı bir hareketi asla tasvip etmiyor, bunları El kaidenin veya başka terörist gruplarının kolları olarak algılıyorlar.

Az da olsa muhalif gruplar daha çok zbek diasporasından çıkıyor; Kazak, Kırgız ve Türkmenlerde muhaliflerin sayısı yok denecek kadar az, onlar da genellikle Özbeklerin kurduğu muhalefet örgütlerinde faaliyet gösteriyor.

Özbeklerin Türkistan'da eskiden beri siyasi merkezin Özbekistan olması dolayısıyla siyasetle ilgilerinin yüksek olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği oluşmadan önce 1916'da ve Bolşevik ihtilalden sonraki yıllarda isyanlarda ve bağımsızlık mücadelesinde zbek ağırlığı görüldüğü gibi, ceditilerin kurduğu Hokand Cumhuriyeti, Buhara Cumhuriyeti gibi devletlerde ve Sovyetler Birliğinin içinde yer alan Sosyalist Türkistan Muhtar Cumhuriyeti de, Türkistanlı bütün etnik grupların içinde yer aldığı ancak bugünkü Özbekistan topraklarında kurulduğu düşünülürse Özbeklerin siyasetindeki ağırlığı daha iyi anlaşılır. Bugün de, muhalefetin Özbekistan'da, diğer kardeş cumhuriyetlere nispeten güçlü olması ve hariçte muhalif hareketlerin zbek rgtlenmesi şeklinde oluşması, diğer etnik grupların bu örgütlenme içinde yer alması, bu tezimizi destekleyen gözlemlerdir.

Kaynaklar

- ALTAYLI, Enver., (2013). *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, Doğan Kitap: İstanbul.
- ANDİCAN, Ahat., (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları: İstanbul.
- ANONİM., (2001). *Türk Dünyası El Kitabı*, 1.Cilt: Tarih Coğrafya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- HAYİT, Baymirza., (2000). *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, TDAV: İstanbul.
- Ebu Bekr Muhammed bin Cafer en Narşahi., 943-44, *Târîh-i Buhârâ*, (Tercüme: Erkan Göksu 2013) TTK Yayınları: Ankara.
- KAVUNCU, Orhan., (1988). “Türkiye Üniversitelerinde Hizmet Eden Türkistanlı İlim Adamları”, Turkestan als historischer Faktor und politische Idee, Editör: Erlingvon Mende.
- KAVUNCU, Orhan.. (2009). *Güzel Türkistan*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- KAVUNCU, Orhan., (2013). <http://www.turkocagi.org.tr/index.php/arsiv/yorumlar/5147-tuerkiyedeki-tuerkistanllar>
- <http://www.oncevatan.com.tr/turk-dunyasinda-aydinlanma-hareketi-ve-usul-u-cedit-mektepleri-makale,20918.html> (Erişim: 21.06.2014)
- KOÇAR, Çağatay., (2007). *Atayurt'tan Anayurda Türkistanlılar*, Ekrem Matbaası: Adana.
- <http://turkistanamerican.org> (erişim: 24.06.2014). **Kaynakça**, ALLAYOROV, Sh. (2016). “*Stanovleniye i Razvitiye Sovremennoy Modeli Gosudarstvennoy Agrarnoy Politiki v Uzbekistane*”, Biznes - Ekspert, 11(107), erişim: <http://www.biznes-daily.uz/uz/birjaexpert/45279-stanovlni-i-razviti-sovrmmnoy-modli-gosudarstvnnoy-agrarnoy-politiki-v-uzbkistan> (26.05.2018).

ROHINGYA MÜSLÜMANLARI VE ARAKAN SOYKIRIMI *The Rohingya Muslims and Arakan Genocide*

Varis ÇAKAN*

Özet

Eski adı Burma olan ve 1989'da "Tadmaw" olarak bilinen askeri rejim tarafından Myanmar Birliği Cumhuriyeti olarak değiştirilen söz konusu ülke bugün yaklaşık 53 milyon nüfusu ile Güneydoğu Asya'nın önemli devletlerinden biridir. Güneydoğu Asya'daki Andaman Denizi ile Bengal Körfezi arasında yer alan Myanmar stratejik açıdan çok önemli bir konumda olup, Çin ve Hindistan gibi Asya'nın iki dev ülkesi ile sınır komşudur. Mayıs 2012'de Myanmar'ın yedi eyaletinden biri olan Arakan'da yaşanan düzmece bir tecavüz olayı bahane edilerek rejim güçlerinin Müslümanlara yönelik başlattığı şiddet olayları aslında askeri dikta rejimin 1962'den beri Rohingya Müslümanların aleyhine oluşturulan genel ayrımcılık ve ırkçılık politikasını bir anda dünya kamuoyunun gündemine taşıdı. Bu makalede Rohingya Müslümanların tarihi, Myanmar Devletinin Rohingya Müslümanlara yönelik başlattığı soykırım politikasının siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri tarih ve evrensel hukuk açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Myanmar, Arakan, Rohingya Müslümanları, Tadmaw, Soykırım

Abstract

The country in question formerly known as Burma, was replaced as the Republic of the Union of Myanmar by the military regime known as "Tadmaw" in 1989 is one of the most important states in Southeast Asia with a population of about 53 million today. Myanmar that located between the Andaman Sea and the Bay of Bengal in Southeast Asia is strategically important and bordered by two giant countries of Asia, such as China and India. In May 2012, violence by the regime's forces against Muslims, on the pretext of a rape crime that happened in Arakan, one of Myanmar seven provinces, actually brought the general discrimination and racial separatism policies that was occurring since 1962 under the military dictatorial regime against the Muslims of Rohingya to the world agenda. In this article, the history of Rohingya Muslims, the political, economical, social and cultural reasons of genocide policy against Rohingya muslims by the Myanmar are evaluating in terms of history and international law.

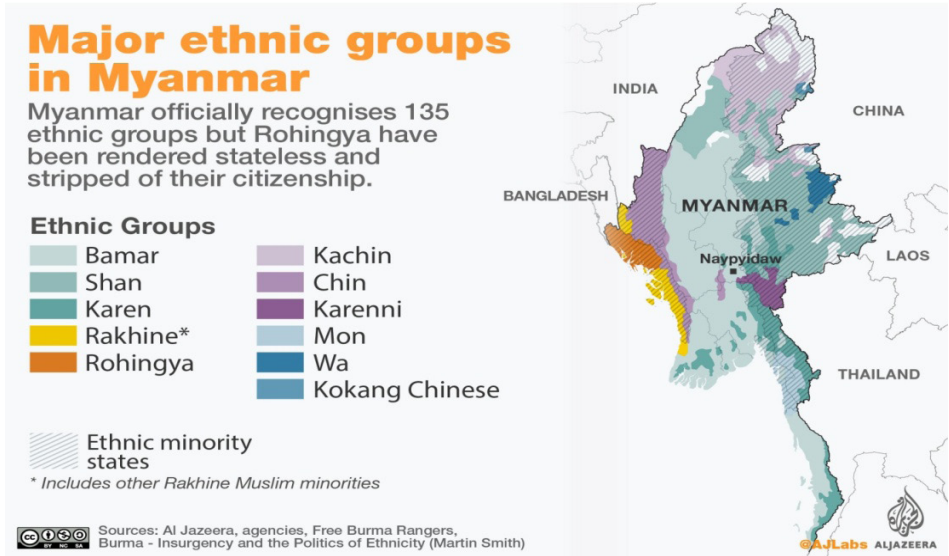
Keywords: Myanmar, Arakan RohingyaMuslims, Tatmadaw, Genocide

---

* Pro. Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, varis@gazi.edu.tr

Giriş

Rohingya Müslümanları Güneydoğu Asya'daki bugün Myanmar¹ olarak bilinen ülkenin Arakan Eyaletinde yaşayan ve Hint-Avrupa dil ailesindeki Müslüman bir halk olup, Myanmar'daki 135 farklı etnik gruptan biridir. Ülke içi ve dışındaki nüfusları yaklaşık 3 milyon civarında olan Rohingya Müslümanlarının Myanmar hükümetinin haksız uygulamaları ve katliamları sonucu Arakan'daki nüfusları resmi rakamlara göre 1 milyon 90 bine düşmüş, resmi olmayan bağımsız kaynaklara göre Müslümanların nüfusu 1,5 Milyon olup, yaklaşık 52 milyonluk Myanmar nüfusunun %4'nü teşkil etmektedir (Göksoy, 2006, s.254).

Eski Arakan ya da diğer adıyla Rohingya'nın tarihi sınırları bugünkü dünya siyasi ve idari haritasında **Myanmar (Burma) Birliği Cumhuriyeti**, Bangladeş Halk Cumhuriyeti ve Hindistan Cumhuriyeti sınırları içindeki bölgeleri de kapsamakta olan coğrafi olarak üçe bölünmüş bir ülkedir. Eski Arakan topraklarının doğu ve güney doğu kesiminin bugün Myanmar'ın kuzeybatı kesimi Bangladeş'in ve Hindistan'ın sınırları arasında kaldığı iddia ediliyor.

<> Eskiden Burma Birliği olarak bilinen ülkenin adı 1989'da Myanmar Birliği olarak değiştirilir.

Günümüzde Myanmar'ın yedi eyaletinden biri olan Arakan'ın batısında Bangladeş ve Bengal Körfezi, kuzeybatısında Hindistan ve Bhutan, güneyinde Andaman Denizi güneydoğusunda Tayland ve Laos, kuzeyinde ise Çin bulunuyor. Ülkenin güneyi Malezya, kuzeyi ise Çin ve Hindistan ile benzer kültürel özelliklere sahiptir (Ateş, 2017, s.175).

Arakan² coğrafyasına yerli orijinal dilde **“Rohingya”**, Arakan halkına da **“Rohingya halkı”** denilmiştir. Rohingya adının “Lütfetme”, “Merhamet etme” anlamına gelen ‘*Raham*’ kelimesinin değişikliğe uğramış hali olduğu iddia edilir. Bundan başka Rohingya'nın “Ruhu kurtuluşa eren yer” manasına geldiği iddia ediliyor. Arakanlı Müslümanlar eskiden ölülerini defnederken bu ifadeyi kullanmışlar. Zaman içerisinde Arakanlı Müslümanlar arasında yaygın hale gelen bu gelenek bugün hala devam ediyor.

Arakan'da yaşayan Budist halk ise **“Raxine”(Rakhine)** olarak adlandırılıyor. **“Rohingya”** ve **“Raxine”**, sadece etnik değil, aynı zamanda dini bir ayrışmayı ifade eder. **“Rohingya”**denildiğinde Müslümanlar, **“Raxine”** denildiğinde Budistler kastedilir.

2 Arakan, Burma Birliği'nin içindeki bir bölgenin ve eski bir krallığın adıdır. Burma Birliğinin yönetimine el koyan General Ne Win 1974'te bölgede yaşayan Budist Maghlara özerklik vererek eskiden Yerli Müslümanlarca Arakan olarak bilinen bölge Myanmar hükümeti tarafından Rakhine olarak adlandırılmıştır. Rohingya Müslümanları ise Rakhine eyaleti içinde yaşayan etnik ve dini topluluk olarak sıkıntılı günler yaşamaya başlamıştır.

Rohingyalıların Müslüman olmaları ve Arakan İslam Devleti

İslamiyet Arakan'a yani eski adıyla Rohingya'ya ilk defa Hindistan'daki Chandraların hüküm sürdüğü zamanında Arap tacirleri ve Sofi dervişler aracılığıyla girmiştir. Bazı kayıtlara göre ise Hicri 1.yüzyılın ikinci yarısında Sahabelerden Vakkas Bin Malik'e bağlı bir grup Müslüman'ın İran'ın fethinden sonra ticari amaçla Bengal Körfezi kıyısındaki Arakan bölgesine gelmesiyle İslam bu topraklarda tanınmaya başlamış(Yunus, 2012, s.8).Daha sonra yani Hicri 2.yüzyılda (M.8.yüzyıl) Ortadoğu'daki Basra Körfezi'nden yola çıkan Müslüman tacirlere ait bir ticaret gemisi Arakan'a yakın bölgedeki Bengal Körfezi'ne ulaştığında batmış ve sağ kalan onlarca Müslüman karaya çıktıktan sonra bir daha ülkelerine dönmemişlerdir. Arakan'a yerleşen bu Müslümanlar, İslam'ın bu bölgede yayılması için çalışmışlar ve bölgenin Müslüman olmasını sağlamışlardır.10.yüzyıldan sonra yerli halk, kitleler halinde İslam'ı kabul etmiş ve bölgedeki Müslüman nüfus takip eden yüzyıllarda önemli oranda artmıştır.13.yüzyıla gelindiğinde Arakan halkının önemli bir kısmı Müslüman olmuştur.

1406'da Moğolların ardından gelen Tibet menşeli Burmalılar Arakan'ı işgal edince Arakan kralı Naramaikhla, maiyetindeki çok sayıda kişiyle Bengal'e kaçar. Müslüman olan Bengal kralı Arakan kralının sığınma talebini kabul ederek 24 yıl boyunca onu Bengal'de misafir eder. Bengal'deki uzun misafirlikleri esnasında Arakan kralı ve maiyetindekiler İslamı kabul ederek Müslüman olur. Arakan kralı Naramaikhla Müslüman olduktan sonra Süleyman Şah adını alır. Bu isim Arakan tarih kayıtlarında "Meng Sawmuan" (Meng=Kral, Sawmuan=Süleyman) şeklinde geçmektedir. 1430'da Bengal kralı Araka'na büyük bir birlik göndererek Burmalı işgalcileri Arakan'dan çıkararak Süleyman Şah'a Arakan'daki tahtını iade eder (Yunus, 2012, s.9-15). 24 yıl aradan sonra tahtına tekrar geçen Süleyman Şah Arakan'da Mrauk-U Hanedanı adında bir İslam Devletini (1430- 1784) kurar. Bu tarihten sonra İslamiyet bölgede hızla yayılır ve Rohingyalı Müslümanlar 18.yüzyılın sonlarına kadar yani 1784'te Burma kralı tekrar Arakan'ı işgal edene kadar bölgenin asli unsurları olarak yaşamışlardır. Müslümanların yönetiminde yaklaşık 3,5 asır kalan Arakan dünyadaki en önemli bir ticaret ve ilim merkezi olmuş adeta güneydoğu Asya'da Batıdaki Endülüs gibi bir medeniyet merkezi olmuştur. Deniz yolunun açılmasıyla Portekizliler, Hollandalılar gibi Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlar uzun yıllar Arakan ile ticari ilişkilerde bulunmuş. Ticaretin gelişmesiyle devlet zengin olmuş ve farklı etnik gruptan ve dinden olan halk dostluk ve barış içinde birlikte yaşamışlar.

Arakan İslam Devleti'nin Çöküşü ve Rohingya Müslümanlar ile Raxine Budistleri arasındaki sorunun tarihi sebepleri

Budizm'in komşu Hindistan'ın Maghada bölgesinden Arakan'a gelişi de Arakan'a İslam'ın yayıldığı döneme rastlamaktadır. Tarihî belgeler 7. ila 10. yüzyıllar arasında Hindu Chandra Hanedanı'nın Arakan'da hüküm sürdüğünü doğrulamaktadır.

Miladi 957 yılında kuzeyden gelen Hitay (Kitan) istilası Vesali Hindu Krallığını Arakan'dan tamamen söküp atmıştı. Onu takip eden 500 yılda Arakan'a gelen Tibetli Burmalılar (957-1430) Hindistan'dan gelen Maghda Budistleri tarafından asimile olarak "Maghda" kelimesinden türetilmiş olan Magh³ adlı etnik grubun oluşmasına sebep olmuştu. O zamandan bu yana biri İslamiyet'e diğeri Budizm'e inanan bu iki etnik grup Arakan'da yaşamakta idiler.

Arakan'da kurulan Müslüman Mrauk-U Hanedanı şimdiki Bangladeş'in Chittagong şehrini 1582 yılında yönetimi altına aldıktan sonra Müslüman Arakan hükümdarları, Bengal'in kontrolünü elinde tutan Moğollara karşı Portekizliler ile iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır (Yunus, 2017, s.15-19). Ancak 1638 yılından sonraki gelişmelerle birlikte Arakan'da gittikçe güçleri azalan Budistler Müslüman yönetime karşı Portekizlilerle işbirliği yapmaya başlar. Budistlerin işbirliği yapmasıyla Chittagong'un sınır bölgeleri Portekizli korsanların uğrak yeri olmuştur. Bir seyyah, 1650 yılında kayıtlarına şu notu düşmüştür: "Portekizliler Chittagong'da adı konulmayan bir çeşit hâkimiyet kurdular ve her ırktan haydut ve korsan ile iş birliğine girdiler. Gerek denizde, gerek karada soygunlar yaptılar." (Nemoto, 2005, s.8-10), Portekizli korsanların aşağı Bengal bölgesini sürekli yağmalaması ile bölgedeki Müslüman nüfusu azalmaya başlar. Yerine Budistler gelip yerleşir. Portekizlilerin bu barbarca davranışlarına Maghlar da ortak olur.

Arakan'ın Budist hükümdarı Sanda Tudamma'nın, o zamanlarda durumu pekiyi olmayan Chittagong'daki prens Şah Şuca'ya koruma tahsis etmesi ve ardından prensi katletmesi, zaten iyi durumda olmayan Müslümanlar ile Budist ilişkilerinin iyice bozulmasına neden olurken bu süreç, Chittagong'un geriye dönüşü olmayacak şekilde Budistlerin elinden çıkması sonucunu getirmiştir. Şah Şuca ve yandaşlarının katlinden sonra Arakan'ın Burma tarafından son işgaline kadar iki toplum arasında, Burmalıların Arakan'ı ele geçirmelerine kadar varan amansız bir mücadele olmuştur. Her ne kadar Burmalılar İngilizlerden bağımsızlıklarını kazanma sürecinde Arakan'ın

3 Maghlar bugün Burma'nın Raxine eyaleti ile Bangladeş'in Chittagong ve Bauria bölgelerinde yaşayan Budistlerin ataları olarak kabul edilmektedir. Rohingya Müslümanlar ile birlikte Raxine eyaletindeki en kalabalık topluluklardan biri olan Maghların 1784'de kadar Portekiz korsanları ile gizli antlaşmalar içerisinde yasa dışı işler yapmakla ünlü olan ve bölge halklarının zihninde insan katletmede sınır tanımayan vahşi ve merhametsiz bir topluluk olarak kabul edilmektedir.

işgalini kendilerince haklı göstermeyi başarsalar da, tarih, gerçekliğinden kuşku duyulmayan birçok olayla doludur ki buradan Burmalıların da aslında Arakan'a yabancı oldukları ve işgalciler olduğu anlaşılıyor.

Burma zihniyeti, Arakan tarihinin bir gün tekerrür edebileceği ve sonunda oradan tamamen çekilmek zorunda kalacakları endişesini taşıyarak daima bunu önlemeye yönelik sert politikalar üretmekle meşgul olmuştur. Bunun önüne geçebilmek için, kendilerince “potansiyel bir tehlike” olarak görülen Arakanlı Müslümanları ortadan kaldırma yoluna başvurmaktadırlar. Rohingya'lara karşı zaman zaman gerçekleştirilen etnik temizlik operasyonları, kökenleri çok derinlerde olan bu korkunun bir tezahürüdür.

1784'ten itibaren kırk yıl kadar Burma işgalinde kalan Arakan daha sonra ilk İngiliz -Burma Savaşı (1824-26) akabinde İngilizlerin yönetimi altına geçmiştir. İngilizler 1885'te Burma'nın tamamını işgal ederek burayı Hindistan'daki İngiliz Rac'a katıyor. Bu esnada İngilizler çeşitli yöntemlerle Rohingya'li Müslümanlar ile Burmalılar arasındaki ihtilafı körükleyip bir birine olan nefreti arttırır. 1937'de Burma, Arakan'la birlikte İngiliz Rac'dan ayrılıyor ve Burma'ya Özerklik veriliyor. İkinci Dünya Savaşından sonra yani 1948'de İngilizler bölgeyi Burmalı Budist yönetime bırakır. İngilizlerin buradan ayrılmasıyla Burma rejimi, Müslümanları sindirme ve imha politikalarını uygulamaya başlar. Arakanlı Müslümanlar uzun yıllar süren askeri rejimin ardından gelen hükümetler tarafından da büyük zulümlerle boğuşmak zorunda kalır.

Burmalılar Rohingya'li Müslümanları vahşi usullerle katlederek evinden ve yurdundan ederlerken bu ırkçı politikalarını Arakanlı Müslümanların Arakan'ın aslı unsuru olmadığına, aksine onların İngilizlerin Bangladeş'ten mecburi göç ettirdikleri Bangladeşli Müslümanlar olduklarını ortaya atarak savunmakta ve uluslar arası kamuoyunu yanıltmaktadırlar.

Rohingyalılar İddia edildiği gibi Arakan'a sonradan mı yerleştirilmiştir?

Bugün Myanmar'daki rejim güçlerinin propagandalarının etkisi altında klan bazı Batılı ve doğulu araştırmacılar Rohingya'ların Arakan'ın aslı unsuru olduğu gerçeğini inkâr etmektedirler. Bugün Burma'da Hintli görünümünde olan “Kalalar”ın ne kadar süredir orada yerleşik bulduklarına bakılmaksızın yabancı olarak görülürler. Gerçekte, tarihsel gerçeklerden habersiz olan sıradan gözlemcilerin birçoğu, Hintli görünümünde olan bu insanları, Güneydoğu Asya'nın birçok ülkesinde olduğu gibi İngiliz sömürgeciliği sırasında ülkelerini terk edip Burma'ya gelen Hintli

göçmenlerin çocukları ile karıştırırlar. Rohingya'lara karşı Burmalıların bir kısmı ve Arakan'daki Budist topluluk Maghlar tarafından yürütülen yanlış propaganda, gerçeği önemli ölçüde örtbas etmektedir. Onun için Arakan'da kimin gerçek yerli, kimin gerçek yabancı olduğunu tarih kaynaklarının ışığında aydınlatmak lazım.

Bilim adamları Rohingya Müslümanlarının bölgedeki tarihsel varlığını ispatlayan cami ve türbe[□] gibi yapıların bulunmasını, Arakan Krallığı adına basılmış maden paraların bulunmasını ve söz konusu krallığın aynı zamanda Müslüman isimlerini de kullanmış olmasını Rohingya Müslümanların bölgenin aslı unsuru olduklarının kanıtları olarak ortaya koymuşlardır (Green, MacManus vd, 2015, s.28).

Çok erken tarihlerden, Moğolların ve Tibet kökenli Burmalıların 10. yüzyılda bölgeye varmalarına kadarki zaman diliminde Arakan, bir Hint toprağı olmuştur. Bu erken tarihlerde İslam ile tanışan Arakan'ın, özellikle 1203 yılında Bengal'in Müslüman olması ile birlikte İslam medeniyeti ile daha yakın temasa geçtiği bilinen bir gerçektir. Burmalılar tarafından Moğol ırkından geldikleri düşünülen Arakanlı Budistler (Rakhinler), aslında Hindistan'da bulunan Bihar'dan 8. yüzyılda Arakan'a göç eden ve daha sonraları işgalci Moğollar tarafından asimile edilen Aryan Maghada Budistlerinin torunlarıdır. Arakan, 1430 yılında Naramaikla tarafından kurulan Mrauk-U Hanedanı'ndan önce Burmalılar ve Monların bir takım engellemeleri ile karşılaşmış olsa da, hem Müslüman hem de Budist nüfusu ile her daim bağımsız bir statüye sahip olmuşlardır.

Arakan tarihinde 1430'dan 1638'e kadarki süre zarfında bütün hükümdarlar (birkaç zorba hükümdar hariç) sonradan İslam'ı seçmiş ve Bengal Kralı Sultan Celaleddin Muhammed Şah tarafından tahta getirilmiş olan Süleyman Şah'ın torunlarıdır. 1430 ile 1530 yılları arasındaki 100 yıllık süreç, Arakan ile Bengal'in birbirleriyle öylesine iyi ilişkiler kurdukları bir zaman zarfıdır ki, tarihçiler bu dönemi Arakan'ın Bengal'e kul köle olduğu dönem olarak adlandırmışlardır. Arakan, Bengal Sultanı tarafından ele geçirildiği dönemde tarihinin en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Ancak 1538 yılında Bengal'de iktidarın el değiştirmesi ile Arakan Kralı Zabuk Şah, ilk defa 1540 yılında Bengal'in Chittagong'u da içine alan güneydoğu bölgesini işgal eder. Fakat arada tekrar Bengal sultanlarının eline geçtiyse de 1582-1666 yılları arasındaki yaklaşık 100 yıllık süre içerisinde ise Arakan idaresinde kalır. 1430'dan beri Bengal ile sürdürülen iyi ilişkilere bakılır ve bugünkü Chittagong ve Arakan topraklarının yaklaşık bir asır boyunca eski Mrauk-U Hanedanı tarafından yönetildiği göz önünde bulundurulursa, Arakan'da İngiliz sömürgeciliği öncesinde Bangladeş'teki Chittagong halkı ile kültürel ve dini yakınlıklarının olmadığını söylemek gerçekte

bağdaşmaz. Dolayısıyla Arakan'daki Müslüman yerleşimcilerin çok uzun zamandan beri orada bulunuyor olmaları ve Chittagonglular ile Arakanlı Müslümanlar arasında geçmişten gelen köklü dini ve kültürel bağın olduğunu söylemek tarihi gerçeklere uygundur.

Arakan Soykırımının Nedenleri ve Sonuçları

Arakan bölgesi kuzey ve kuzeydoğu Asya arasında bir kavşak noktası olmakla birlikte Müslüman Hindu Asya ile Budist Asya arasında kalan önemli bir bölge idi. Eskiden Müslüman tüccarlar bu bölgedeki limanları kullanarak Çin'e ulaşırdı. Yani bölge adeta Müslümanlar ile Budistler arasındaki doğal sınır olarak iki toplum arasındaki dengeyi sağlıyordu. 1784'de Budist Burma Konbaung Krallığı Arakan Krallığını yıkarak bölgeyi işgal edince denge Müslümanların aleyhinde bozuluyor. İşgalde yaklaşık 200 binden fazla Müslüman ölüyor. Çok sayıda Müslüman göç etmek zorunda kalıyor. Kalan Müslümanlar da Müslüman bölgelerinde Budistler tarafından inşa edilen Budist tapınaklarında işçi olarak çalıştırılıyor. Arakan halkı 1790-1795 yıllarında ağır vergiye tâbi tutulur. Zalimane yönetim sebebiyle çok sayıda Arakanlı Müslüman, İngiliz yönetimi altındaki Bengal'e kaçıyor ve özellikle Coss Bazar ve Chittagong bölgesine sığınmak zorunda kalıyorlar. Bu durum bölgede etnik ve dini çatışmaların fitilini ateşliyor. Nitekim 1796'da Müslümanların Burma Krallığına karşı yaptığı ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca Arakan Nüfusunun yaklaşık üçte ikisi bugünkü Bangladeş'in Chittagong bölgesine ve Bengal'e göç etmek zorunda kalıyor ([https://islamansiklopedisi.org.tr/arakan-erişim: 16 Ekim, 2017](https://islamansiklopedisi.org.tr/arakan-erişim:16-ekim,2017)). 1824-1826 arasında vuku bulan birinci İngiliz-Burma savaşı sonucunda imzalanan Yandabo Antlaşması gereğince Arakan'ın yönetimi 1826'da Tenasserim bölgesiyle birlikte İngilizlere devrediliyor. İngiliz yönetimi sırasında iş gücünü karşılamak amacıyla İngilizler tarafından Arakan'a göçler teşvik edildi ve daha önce Chittagong'a giden çok sayıdaki Arakanlı Müslüman memleketine geri dönüyor. Bu sırada Bengal ile Arakan arasında herhangi bir sınır olmadığından birçok Chittagong kökenli Müslümanlar da Arakan'a göç ederek bölgeye yerleşiyor. Bunların bir kısmı daha sonra memleketlerine dönerken bir kısmı da Arakan'a kalıcı olarak yerleşiyor.

Müslümanlar Arakan'da bir taraftan işgal döneminde tahrip edilen camileri, okulları ve diğer İslami kurumları tamir ederken diğer taraftan yeni cami ve okulları inşa etmişlerdi. İngiliz yönetimi döneminde Budistler bu duruma fazla ses

çıkarmazken 2.Dünya savaşı sırasında İngilizlerin Burma'dan geri çekilmesi ve 1942'de Japonların Arakan'ı işgal etmesiyle tekrar iki toplum arasındaki gerginlik tırmanıyor.Savaş yıllarında Arakan Japonların Hindistan'a doğru ulaştığı en üç nokta olurken İngilizler için de Japonlara karşı bir cephe niteliğinde idi.Rohingya Müslümanları Mart 1942'de Minbya şehrinde Budistlerin başlattığı şiddet olaylarına maruz kalınca Nisan 1942'de İngilizler Arakanlı Müslümanlardan “Beşinci Güç” adıyla bir gerilla birliği oluşturarak onları Japonları destekleyen Budistlere saldırtır ve onları güneye doğru göçe zorlar.Sonuçta kuzeydeki Budist halk güneye, güneydeki Müslümanlar kuzeye doğru göç eder ve Arakan'ın kuzeyinde Müslümanlar, güneyinde Budistler çoğunluğu oluşturur. Ancak bu durum Burma'nın 1948'de bağımsızlığını ilan etmesiyle yeni bir boyut kazanır. Bağımsızlıktan sonra Naf nehri ülkenin doğal sınırı olarak kabul edilince Arakan Bangladeş sınırları içinde kalan Cox Bazaar'dan ayrılır. Sonuçta Cox Bazaar'ın sol tarafındaki Akyab Burma topraklarında kalırken sağ tarafındaki Teknaf Upazila Bangladeş topraklarında kalır. Böylece Rohingya'daki çatışma uluslar arası bir soruna dönüşür (Ateş, 2017, s.178).

Ocak 1948'de Burma bağımsızlığını kazandıktan sonra güneydeki Budist sığınmacıların Kuzey Arakan'a dönmelerine izin verilir ve daha önce Müslümanlara bıraktıkları arazi ve evlerine yerleştirilerek buradaki Müslümanlar rejim güçlerince göçe zorlanır. Bunun üzerine Arakan'daki Müslümanların rejim güçlerine karşı isyanları yaygınlaşır. Dinî liderler halkı cihada çağırıp gerilla faaliyetlerini başlatır. Rohingya Müslümanlar mücadelelerini yürütmek için “Mücâhidîn” adıyla bir teşkilât kurarak silâhlanırlar ve diğer eyaletler gibi Burma Birliği içerisinde Kuzey Arakan bölgesinin müstakil bir eyalet olmasını talep ederler. Arakanlı Müslüman liderler, 9 Haziran 1948 tarihinde Burma hükümetine gönderdikleri mektupta Kaladan nehrinin batı yakası ile Naf nehrinin doğusunda kalan bölgenin Arakanlı Müslümanlara bırakılmasını, Mücâhidîn teşkilâtına hukukî statü verilmesini, Arakanlı Müslümanların Burma'daki etnik ve dini gruplardan biri olarak kabul edilmesini, dillerinin resmî dil halinde okullarda öğretilmesini talep etmiş iseler isterler de ancak bu talepleri sonuçsuz kalır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/arakan>,16 Ekim, 2017). Diğer taraftan “Tadmaw” olarak adlandırılan askeri yönetim Müslümanların özgürlükleri için verdiği mücadelecini Burma'da kendi otoritesini kurmak ve güçlendirmek için bir fırsata çevirmeyi başarmıştı.

2.Dünya harbinin galipleri olan küresel güçlerin 1948'de bölgeyi Burmalı Budist yönetime bırakmasının ardından Burma yönetiminin sindirme ve imha politikalarını uluslar arası güç odaklarını arkasına alarak şiddetle uygulamaya başlaması ile

Rohingya Müslümanları sistematik olarak yürütülen “Yasal” bir soykırımla karşı karşıya kaldılar.

Arakan soykırımının siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri vardır. Myanmar Silahlı kuvvetlerin ülke siyaseti üzerindeki siyasi baskıları soykırımı tetikleyen en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.1962’de askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Tatmadow hala Myanmar’da yürürlükte olan anayasaya göre hem ulusal hem de bölgesel yönetimlerin yasama organlarında %25 oranında yetkiye sahiptir.Bu Myanmar’da son yıllarda gerçekleştirilen demokratik reformlara rağmen silahlı kuvvetlerin ne güçlü olduğunu göstermektedir.Bu bağlamda Myanmar’da yönetim tarafından uygulamaya konulan sosyal, siyasi ve ekonomik politikalar bir güvenlik kaygısına dayandırılmaktadır.Askeri cuntanın kontrolündeki anti demokratik politikalar pek çok anti demokratik uygulamalara sebep olmaktadır. Arakan soykırımının en önemli nedeninin Myanmar hükümetinin, kurulduğu günden bu yana sürdürdüğü ve 1982 yılında kabul edilen Vatandaşlık Kanunu ile resmileştirdiği anayasada Rohingyaaların vatandaş olarak tanınmaması bunun en bariz örneklerinden biridir. Yani 1982’de çıkarılan kanun ülkedeki bütün etnik grupları vatandaş olarak kabul ederken Rohingyaalı Müslümanlar ülkeye güney Hindistan’dan ve Bangladeş’ten kanun dışı yollarla getirilen göçmenler olduğu bahane edilerek ülkenin vatandaşı olarak kabul edilmemiş ve resmen ‘vatansız bir halk’ konumuna düşürülmüştür.Ülkede azınlıkların bağımsızlık ve özerklik için başlattıkları tüm eylemler Tatmadow tarafından askeri güç kullanılarak bastırılmıştır. Ayrıca Myanmar rejimi, Balkanlarda yaşanan etnik bölünmeyi kendi kamuoyuna “olumsuz” örnek olarak göstererek sürekli gündemde tutmuş ve bunu silahlı kuvvetlerin siyaset üzerindeki varlığını meşrulaştırmaya çalışmıştır.Bundan başka Tatmandaw kendi ideolojilerine ters olan hiçbir siyasi tartışmalara izin vermeyerek ülke içindeki yoksulluk ve açlık dâhil her türlü toplumsal sorunu sansürlemiştir (Ateş, 2017, s.181).

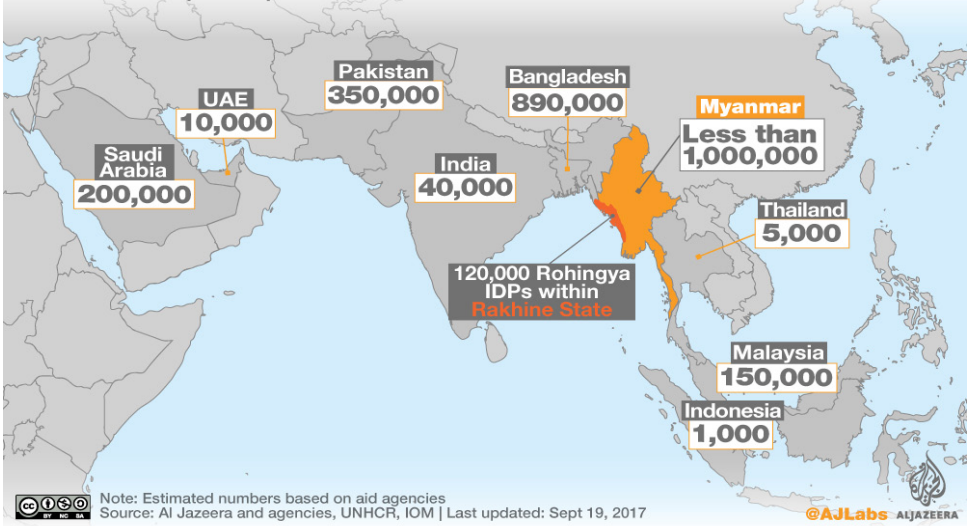
1982’de kabul edilen yasayla vatandaşlık haklarını kaybeden ve “devletsiz” sayılan Rohingyaalı Müslümanlar, hem şiddet olaylarına hem de yasal, ekonomik ve toplumsal ayrımcılığa maruz kalmışlardır.1982’den bu yana Myanmar hükümetinin dışlayıcı politikaları yüzünden 'kimlik' sorunu yaşayan Arakanlı Müslümanların bugün katledilmesine gerekçe olarak gösterilen olaylar ise 2012 yılında patlak verir. Olay özetle şöyle; **29 Mayıs 2012’de 3 kişilik Budist Rahip grubu, 26 yaşındaki Myanmarlı genç bir kadına tecavüz edip ardından onu öldürerek kadının cesedini, bölgede bulunan bir Müslüman köyünün yakınlarına**

bırakıp kaçıyor. Cesedin bulunmasının ardından yetkili Budist Rahipleri ve Burma Hükümet yetkilileri kadına yapılanlardan Müslümanları sorumlu tutuyor. Konuyla hiç alakası olmayan 3 Müslüman genç Budistlerin hedef göstermesi sonucu tutuklanıyor. Tutuklanan gençlerden biri dövülerek öldürülüyor. Diğer ikisi de Myanmar mahkemeleri tarafından ölüm cezasına çarptırılıyor. Böylece Myanmar hükümeti, tüm dünyanın gözü önünde Müslümanlara karşı bir katliamın ilk somut adımlarını atmış oluyor. (<https://www.hrw.org/news/2012/10/26/burma-new-violence-arakan-state>, Erişim: 15 Ekim, 2017).

Bu olaydan sonra Budistler ile Müslümanlar arasında yaşanan çatışmalar, Arakanlı Müslümanların dramını gözler önüne sermiştir. Rejim güçleri ve Budist rahipler tarafından vahşi usullerle katledilmesi ve evlerinin yakılması sonucunda Müslümanlar Arakan'dan kaçarak komşu ülkelere sığınmaya başlıyor. İnsan hakları örgütleri, ordunun Arakanlı Müslümanlara ait köyleri tamamen haritadan sildiğini, pek çok sivilin yaşadıkları yerleri terk etmek durumunda kalarak etraftaki başka ülkelere sığınmak zorunda kaldıklarını söylemektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) tarafından yayınlanan verilere göre 1970 yılından buyana Arakan'dan başka ülkeler sığınmak zorunda kalan Müslümanların sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Following Myanmar's fleeing Rohingya

Since the late 1970s, nearly one million Rohingya have fled Myanmar due to widespread persecution.

Arakan Soykırımının altında yatan ekonomik nedenler şöyle iki farklı yönden ele alınabilir. Bunun ilki ülkenin ekonomik durumunun çok kötü olması ve buna

bağlı olarak ülkedeki fakırlık. Yönetimi elinde tutan Budistler azınlıklar üzerinde baskı kurarak onları ülke gelirlerinden mahrum bırakıp gelirden daha fazla pay alma politikası gütmüşlerdir. Onun için onların yaşam alanlarını daraltarak veya yakarak ülkeyi terk etmelerini amaçlamışlardır. İkinci neden ise ülkenin zengin yer altı kaynakları ve Çin'in ülkeye yönelik yatırımlarıdır. Arakan bölgesi zengin yer altı kaynaklara sahip olmakla beraber enerji geçiş güzergâhında olduğu için Çin'in dikkatini çekmiştir. Çin hem güneydoğusundaki enerji hattını garanti altına almak hem de Myanmar'daki yatırımlarının güvenliği için tıpkı Doğu Türkistan'daki yerli Müslüman Türkleri tehdit olarak algıladıkları gibi Arakan'daki Müslümanları da bir tehdit olarak görmüştür. Bunun için Myanmar ordusunun Rohingya Müslümanların bölgeden "temizlenmesi" için onlara her türlü ekonomik ve askeri desteğini vermiştir. Yani ülkenin yanlış ve başarısız politikaları yüzünden karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar Çin gibi büyük devletler ile çok uluslu şirketlerin Myanmar üzerinde etkin bir güce sahip olmasına neden olmuştur. Myanmar Hükümeti ekonomik sıkıntılarının üstesinden gelebilmek için başta Çin olmak üzere bölgedeki diğer devletler ve çok uluslu şirketler ile işbirliği yapmıştır. Bu bağlamda Çin ile Myanmar hükümeti arasında 2009'da başlatılan Çin –Myanmar Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Projesini ele almak mümkündür.

Nitekim bu proje neticesinde Myanmar , 2015 yılı itibariyle her ay Çin'e 170 milyon dolarlık doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır.u rakam ülkenin toplam gelirinin %40'nı oluşturmaktadır.Daha sonra Myanmar'ın enerji politikalarına Hindistan da dâhil olarak Hindistan-Kaladan Enerji Taşıma Projesi hayata geçirilir.

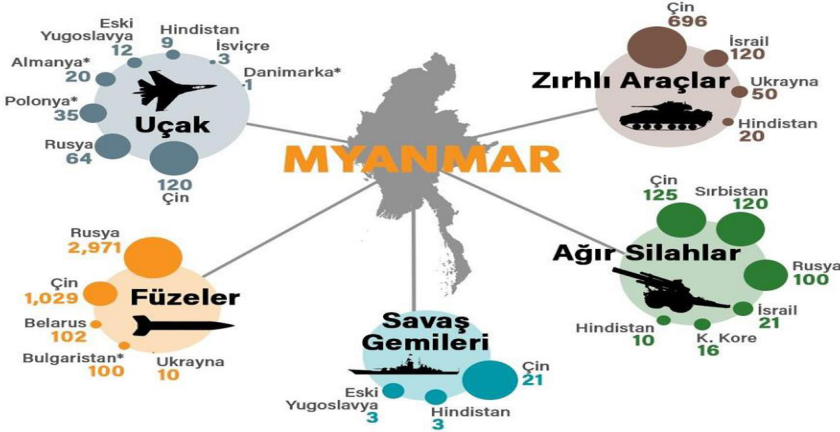
(<https://www.bestcurrentaffairs.com/kaladan-multi-modal-transit-transport-project/>) Çin Myanmar'ı ihtiyacı olan enerjinin transferinde önemli bir güzergâh olarak gördüğü için Arakan bölgesinin başkentindeki Sittwe limanını enerji yatırımlarının merkez üssü yapmış ve bu limandan Afrika ve Ortadoğu'dan ithal edilen ham madde ve enerjiyi Çin'e taşıyarak ekonomik kazanç sağlamayı hedeflediği için evrensel insan hakları ilkelerini çiğnemek pahasına Myanmar rejimine her türlü desteği sağlamış, bölgedeki pek çok sorunun doğmasına ve insanlık tarihinde benzerine az rastlanan insan kıyımının yaşanmasına sebep olmaktadır.Bu durum Arakan'da etnik ve dini ayrışmayı derinleştirmekte ve sorunların çözüm yollarını tıkamaktadır.Arakan'da ekonomiyi yöneten Budistler, Çin'in ve kendilerinin ekonomik çıkarlarını korumak için her geçen gün Arakan'daki soykırım politikalarını devam ettirmektedir.

Myanmar'daki askeri yönetimin evrensel insan haklarını çiğneyen uygulamalarına karşı dünyanın çeşitli yerlerinde yürütülen insan hakları savunucularının hiçbir zaman yaptırım gücü olmayan protestolarına rağmen bölgeden çıkar sağlayan devletler evrensel hukuk ilkelerini hiçe sayan zulme göz yummuşlardır ve yummaya devam etmektedir.Çin Myanmar ile geliştirdiği ekonomik ve siyasi ilişkileri daha da derinleştirerek Myanmar ordusuna Arakan'daki Müslüman katliamlarında

kullanmak üzere çeşitli askeri mühimmat ve silah desteğini devam ettirmiştir. Bağımsız uluslar arası medyanın araştırmalarına göre Myanmar ordusu 1990-2016 yıllar arasındaki silah ithalatının büyük bir kısmını Çin, Rusya, İsrail, Ukrayna ve Hindistan'dan yapmıştır. Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Myanmar ordusunun silahları ezici çoğunlukla Çin'den temin edilmiştir.

MYANMAR'IN 1990-2016 ARASI SİLAH TİCARETİ: KİM NE SATTI?

Myanmarın ordu ihtalatının büyük bir kısmı "Çin, Rusya İsrail, Ukrayna ve Hindistan'dan geliyor.

*Avrupa Birliği'nin silah ambargosundan önce ithalatı yapılan veya askeri amaç taşımayan uçak ve ekipmanlar

Kaynak: Al Jazeera, stockholm uluslararası barış araştırma enstitüsü

YeniŞafak | .com

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Myanmar ordusunun belirtilen yıllar arasında temin ettiği veya satın aldığı ağır silahlar şöyle:

- Zırhlı araçlar: Çin'den 696 , İsrail'den 120, Ukrayna'dan 50, Hindistan'dan 20.
- Hava araçları: Çin'den 120, Rusya'dan 64, Polonya'dan 35, Almanya'dan 20, Yugoslavya'dan 12, Hindistan'dan 9, İsviçre'den 3, Danimarka'dan 1.
- Füzeler: Rusya'dan 2.971, Çin'den 1.029, Belarus'tan 102, Bulgaristan'dan 100, Ukrayna'dan 10.
- Deniz araçları: Çin'den 21, Hindistan'dan 3, Yugoslavya'dan 3.

Görüldüğü gibi Myanmar başta Birleşik Milletler olmak üzere tüm insan hakları örgütünün yaptırımları ve tepkilerine rağmen çevresindeki ülkelerden destek almayı sürdürürken Arakan'da evrensel insan haklarını çiğneyen soykırım politikalarını

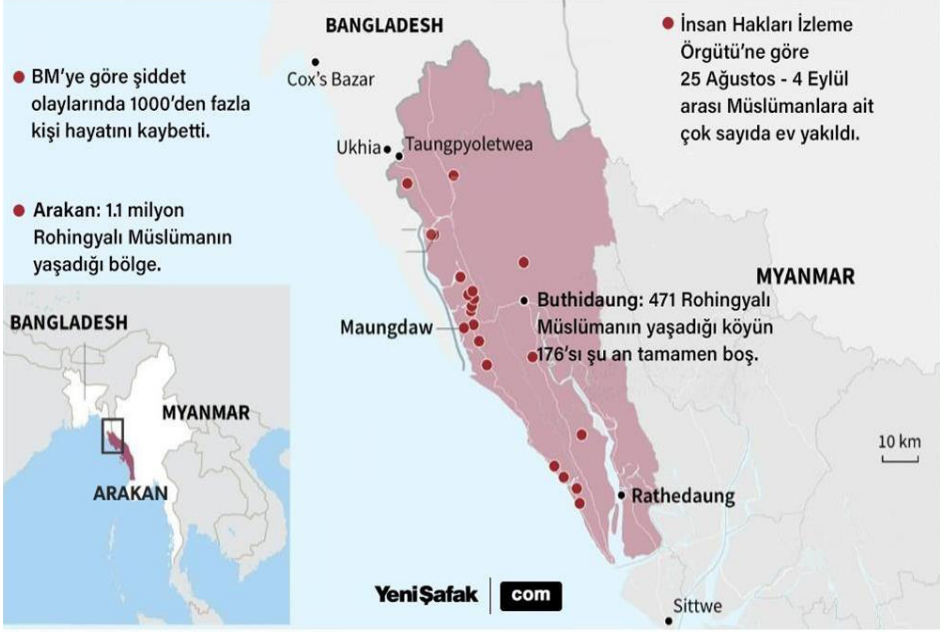

da hız kesmeden devam ettirmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2003'te yayınladığı bir raporunda Myanmar ordusunun Rohingya Müslümanlar ve diğer etnik azınlıklara yönelik yaptığı sistematik şiddet eylemlerinin göz ardı edilmesinin ve çözüme kavuşamamasının altında Çin ve Tayland gibi komşu ülkeler ile onlarla işbirliği yapan çok uluslu şirketlerin bölgeye yönelik enerji politikalarının yattığı belirtilmiştir.

Her ne kadar çok sayıda uluslar arası örgüt, Rohingya Müslümanların siyasi, ekonomik ve sosyal haklarının hem rejim güçleri hem de Budist toplum tarafından sistematik olarak ihlal edildiğini, bunun kaynağında yatan temel nedenin Myanmar rejiminin Rohingya Müslümanların aleyhine oluşturduğu genel ayrımcılık ve ırkçılık politikaları olduğunu belgeleyerek dünya kamuoyunu gereken önlemi almaya çağırsa da Arakan'daki soykırım hala önlenememiştir. Aksine Myanmar hükümeti Arakanlı Müslümanlara yönelik baskı politikasının şiddetini daha da arttırmaktadır. BM yetkilileri tarafından “Dünyanın en çok zulüm görmüş olan ve bu zulümden kaçamayan halkı” olarak nitelendirilen Arakanlı Müslümanlara yönelik vahşet, Myanmar'ın Bangladeş sınırındaki küçük bir kasabada tekrar alevlenir. Myanmar hükümetine bağlı rejim güçleri Ekim 2016'da bir grup bıçaklı saldırganların Raghine kasabasındaki polis karakollarına saldırarak 9 polis memurunun öldürüldüğünü bahane ederek Müslümanlara yönelik geniş çaplı operasyonları tekrar başlatır. Bıçaklı saldırıyı yurt dışı kaynaklı radikal İslamcıların gerçekleştirdiğini açıklayan hükümet, bu durumdan Arakanlı Müslümanları sorumlu tutmuş ve Müslüman katliamını hız kesmeden devam ettirmektedir. BM Kasım 2016'da Rohingya'da etnik temizliğin yapıldığını ilan etmesine ve Myanmar hükümetine yaptırım uygulanmasını önermesine rağmen Arakanlı Müslümanların yaşamakta olduğu insanlık dramına modern dünyanın sessiz kalması düşündürücüdür. Aşağıdaki çizelgede 25 Ağustos 2016'dan buyana devam eden şiddet olayları nedeniyle Arakan'dan ayrılmak zorunda kalan Müslümanların durumu ve boşaltılan köyler açıkça gösterilmektedir.

Myanmar-Rohingya Krizi

25 Ağustos'tan bu yana devam eden şiddet olayları nedeniyle 410 bin Arakanlı Müslüman Myanmar'ı terk etti.

Kaynak: İnsan Hakları İzleme Örgütü/Birleşmiş Milletler/AFP

Dünyanın gözü önünde yaşanan bu faciaya Türkiye, Bangladeş ve onların yanında yer alan birkaç ülke hariç dünya kamuoyu sessiz kalmakta ve facianın daha da büyümemesi için gerekli olan tedbirleri almamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın konuyla ilgili bir konuşmasında ifade ettiği gibi “Maalesef dünya Myanmar'daki Müslümanlara yapılan şiddete ve katliama âdete kör ve sağır. Duymuyor ve görmüyor” (<https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-d%C3%BCnyaya-arakan-tepkisi/a-40276550> Erişim, 16 Ekim, 2017).

Bangladeş Başbakanı Sayın Şeyh Hasina, ABD Başkanı Donald Trump'ın Arakan'daki sistematik soykırım karşısındaki duyarsızlığına sert tepki göstererek gitgide körleşen insanlığın vicdanına şöyle seslenmiştir: “Trump, Arakanlıların sıkıntısını hissetmiyorsa, ben neden ondan yardım isteyeyim. Fakir bir ülkeyiz ama Arakanlı Müslüman kardeşlerimizle elimizdeki paylaşacağız”.

Sonuç

Arakan'da yaşayan Budist Rahkiniler ile Rohingya Müslümanlar arasında başlayan etnik ve dini kutuplaşma aslında İngiliz sömürge döneminde başlamış olup, 2.Dünya savaşı esnasında Rohingya Müslümanların İngilizlerin yanında Budist Rahkinelerin ise Japonya'nın yanında yer alarak savaşa katılmaları tarihsel bir düşmanlığı derinleştirmiştir. Ayrıca Rohingya Müslümanların Burma zulmüne karşı başlattığı Mücahidin hareketi Burmalılarda İslam'a karşı bir korkunun artmasına sebep olmuş ve Rohingya'da eskisi gibi İslam'ı bir yönetimin oluşmasından endişe duymuşlardır. Bu iki toplum arasındaki kutuplaşmayı daha da arttırarak Rohingya Müslümanlara karşı toplumsal kinin kronikleşmesine yol açmıştır. Burma rejimin desteklediği Budist Rahkine milliyetçiliği kültür erozyonuna uğrayıp yok olmaktan korktuğu için her türlü gelişmeye karşı aşırı hassaslaşmış zamanla saldırgan ve dışlayıcı bir yapıya bürünmüştür. Nitekim 1970'li yıllarda Myanmar'da askeri rejim tarafından ulus inşa etme süreci başlatılmıştır. Rohingya Müslümanlar sürecin önündeki bir engel olarak kabul edildiği için 1974 yılında yürürlüğe giren anayasa ile onların vatandaşlık hakları elinden alınmıştır.

1974'te yürürlüğe giren anayasa vatandaşlık tanımı bakımından herhangi bir etnik veya dini grubu ötekileştirici ifadeler içermiyorsa da anayasanın hazırlanış sürecinde Rohingya Müslümanların dışarıda bırakılması darbeye işbaşına gelen Ne Win liderliğindeki askeri yönetimin Rohingya Müslümanları Myanmar toplumunun bir parçası olarak görmediğini açıkça ortaya koymuştur. Askeri dikta rejimin Rohingya Müslümanlara yönelik dışlayıcı ve asimilasyon odaklı politikaları 1978'de Myanmar tarihinin en büyük kitlesel göçlerinden birinin yaşanmasına neden olmuştur. Sivillerin doğrudan hedef olduğu tecavüz ve işkence vakalarının kayıt altına alındığı, camilerin ve köylerin yakıldığı, büyük katliamdan kaçan yaklaşık 200 bin Rohingya Müslüman, toplu halde Bangladeş'e sığınmıştır. Sığınmacıların bir kısmı Bangladeş toplumuna karışırken büyük bir çoğunluk Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve uluslararası kamuoyunun baskısıyla 1979'da ülkelerine geri dönmüş iseler de Çin, Tayland ve Hindistan gibi büyük ülkelerin güçlü desteğini arkasına alan Myanmar askeri yönetiminin Rohingya Müslümanlara yönelik yeni insan hakları ihlallerinin önüne geçememiştir.1962-2011 yılları arasında ülkenin sıkı bir askeri rejimle yönetilmesi bu ihlallerin meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır.

Bunun dışında Arakan'daki soykırımın perde arkasında ekonomik, siyasi ve sosyo kültürel nedenlerin yattığını göz ardı etmemeliyiz. Ekonomik nedenler bağlamında bölgesel güçlerin ve uluslararası sermaye şirketlerin Myanmar'a yönelik enerji ve ticaret yatırımları Rohingya Müslümanların yaşadığı bölgelerin stratejik önemini arttırırken yatırımlardan ve projelerden gelecek payın paylaşılması meselesi dikkat çekmektedir. Sosyo kültürel bağlamında ise İslam'a karşı Rejim destekli Budist rahiplerinin başlattığı "969 Hareketi" soykırımın fikri temelini oluşturmaktadır. Bundan başka Rohingya Müslümanlarının yoğun olarak

yaşadığı bölgelerde uyuşturucu trafiğinin artış göstermesi, soykırımı meşrulaştıran bir gerekçe teşkil etmiştir. Sonuç olarak bölgesel güçlerin ve uluslararası sermaye şirketlerinin sözde güvenlik kaygısıyla Myanmar rejimini öne sürerek bölgeye yönelik yaptığı planları Arakan’da etnik yapının yeniden dizayn edilmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Myanmar’daki insani kriz dünya barışı ve evrensel hak hukuk bakımından uluslararası toplumca acil çözülmesi gereken bir sorun haline gelmiştir.

Kaynaklar

ATEŞ Ahmet, (2017), “Burma’dan Myanmar’ Rohingya Müslümanları”, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi *İslam San’at, Tarih, Edebiyat Ve Musikisi Dergisi (İSTEM)*, Sayı: 29. Konya.

Dalar Mehmet, GÖKCAN Özkan, (2018), “Myanmar’ın Rohingya Müslümanları Politikası:Tarihsel Ve Hukuksal Bir Analiz”, Bingöl Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, Cilt:8 Sayı:15 Bahar/2018.Bingöl.

GÖKSOY İ. Hakkı, (20016), “Myanmar”, *Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:32, İstanbul.

-----, (2016) “ARAKAN”, *Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: Ek-1, İstanbul.

GREEN Penny, MacManus Thomas vd, (2015), *Countdown to Annihilation:Genocida in Myanmar*, International State Crime Initiative , London.

NEMOTO Key, (2005), “The Rohingya Issue: A Thorny Obstacle Between Burma and Bangladesh”, Institute of Developing Economies Publications, Chiba/Japan.

ÖZEY Mehmet, (2013), *Arakan Müslümanları Kaybolmaya Yüz tutmuş Bir Halkın Hikayesi*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

YUNUS Muhammed, (2012), *Dünden Bugüne Arakan*, (Çev: Hatice UĞUR), İnsan Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul.

-----, (2017), *Arakan’da Rohingya Soykırımı-Gerekçe, Yöntem Ve Soruna Yönelik Çözüm Önerileri*, (Çev: Zeynep MAKSUDOĞLU), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

<https://medium.com/guneydogu-asya/myanmar-rohingya-muslumanlari-kim-1caae2134fd7> (Erişim: 15 Ekim, 2017).

<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/08/rohingya-muslims-170831065142812.html> (Erişim:13 Ekim 2017)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/arakan>, (Erişim: 16 Ekim, 2017).

<https://www.hrw.org/news/2012/10/26/burma-new-violence-arakan-state>, (Erişim: 15 Ekim, 2017).

<http://www.euronewsport.com/Arsiv.aspx?Mkl=1247> (Erişim 05 Ekim, 2017).

<https://www.bestcurrentaffairs.com/kaladan-multi-modal-transit-transport-project> (27 Eylül, 2017).

<https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-d%C3%BCnyaya-arakan-tepkisi/a-40276550> Erişim, 16 Ekim, 2017).

BAĞIMSIZLIK YILLARINDA ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN TOPRAK VE TARIM POLİTİKASI

The Land And Agriculture Policy Of The Republic Of Uzbekistan In Years Of Independence

Ozodbek KARAMATOV*

Guzel SADYKOVA²

Özet

Özbekistan'da tarım ve toprak politikası bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren gerçekleştirilen ekonomik reformların kilit bileşeni olmuştur. Ülkede sürdürülen toprak politikasının amacı, arazi kaynaklarının ekonomi sektörlerine dağılımında tarımın önceliğini korumadır. Bu bağlamda tarım arazilerinin rasyonel kullanımına, arazinin verimliliğini arttırmanın ekonomik mekanizmalarını oluşturmaya, toprakların tarım dışı ihtiyaçlara tahsis edilmesi durumunda arazi tasarruf teknolojilerinin uygulanmasına yönelik yaklaşımların geliştirilmesi, arazi vergisi teşvik mekanizmalarının ve kira ödemelerinin iyileştirilmesi birer zorunluluk haline gelmiştir.

Çalışmada Özbekistan'ın toprak ve tarım politikası kronolojisi verilmiştir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde devlet programlarının başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için arazi kullanımı ve tarımsal üretimin verimliliğini arttırıcı kuramsal yaklaşım ve metodolojik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım ve toprak politikası, Özbekistan, Arazi kaynakları, Toprak verimliliği, Tarımsal kümelene.

Abstract

The key component of economic reforms carried out from the first days of independence in Uzbekistan has been agriculture and land policy. The aim of the land policy maintained in the country is to protect the priority of agriculture in the distribution of land resources to the economic sectors. In this context, the development of special approaches to the rational using of agricultural land, the creation of economic mechanisms of increasing the productivity of land, the application of land-saving technologies in the case of allocation of land to non-agricultural needs, the improvement of land tax incentive mechanisms and rent payments have become a necessity. In this study it was given the chronology of Uzbekistan's land and

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, okaramatov@kastamonu.edu.tr

** Dr. Öğr. Ü., Kastamonu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, gsadykova@kastamonu.edu.tr

agriculture policy. It were presented theoretical approaches and methodological suggestions rising the efficiency of land using and agricultural production in order for the state programs to be carried out successfully in the process of transition to market economy.

Keywords: Agriculture and land policy, Uzbekistan, Land resources, Soil efficacy, Agriculture cluster

Giriş

Günümüzde modern tarım,devletin sosyo-ekonomik politikasının kırsal alanların istikrarlı sosyal ve ekonomik gelişimi, tarımsal üretim hacminde ve kırsal nüfusun istihdam düzeyinde oluşabilecek artış, arazi kaynaklarının rasyonel kullanımı gibi etkenlereodaklı yönlerinden biridir (Antamoshkina, 2012, s. 188).

Ülkelerin tarım politikaları, tarım, endüstriyel tarım, gıda ve dış ekonomik tarım politikası olmak üzere bir dizi yapısal bileşenleri içerir. Arazi kaynakları, tarım sektörünün temel üretim araçlarıdır, dolayısıyla, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin tarım reformları arazi reformlarıyla ilişkili bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Tarım ve toprak reformları sırasında bazı BDT ülkeleri arazi ve pazar ilişkilerini kökten değiştiren arazi özel mülkiyetini benimsemişlerdir. Özel arazi mülkiyeti, Özbekistan'ın tarım reformlarının seyrini büyük ölçüde değiştirmiştir. Diğer ülkelerden farklı olarak Özbekistan devlet arazi mülkiyetini koruyarak pazara aşamalı bir geçiş taktiğini benimsemiştir. Bunun nedeni, Özbekistan'ın Orta Asya'daki komşu ülkelere göre en fazla nüfus yoğunluğuna sahip ülke olmasıdır. Ayrıca tarım arazilerine uygun arazi kaynakları bölgelere eşit olmayan bir şekilde dağıtılmıştır.

Ülkenin coğrafi konumu ve iklim koşulları tarım sektörünün gelişimini tetiklemiştir. Özbekistan, bölgedeki tarım ürünlerinin temel ihracatçılarından biridir. Ülkenin toprak ve tarım politikası gıda güvenliği ve sektörün ihracat hacmindeki artışıyla yakından ilişkilidir. Diğer yönden ekonominin diğer sektörlerinin arazi kaynaklarına olan ihtiyacının gittikçe artması arazi kaynaklarının rasyonel dağılımı konusuna yönelik entegre bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

Tarım ve Toprak Reformları

Özbekistan'daki tarım reformu birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. Söz konusu reformlar sonucunda arazi kullanım biçimleri, tarımsal varlıkların ekonomik doğası, tarım üreticileri ve devlet arasındaki ilişkilerin şekillenişikonusunda değişiklikler uygulanmış; tarımsal alanların tarım üreticileri kategorileri arasında yeniden dağılımı yapılmıştır.

İlk aşama, 1991-1993 yıllarını kapsayan dönemi içermektedir. Bu dönemde kırsal kesimde yaşayan her aileyehalihazırda mevcut olan arazi arsasına ek olarak bir arsa daha verilmiştir. Bu amaç içinsovhozlardan (devlet mülkiyetindeki tarım işletmeleri) ve kolhozlardan (kolektif tarım çiftlikleri) özel çiftliklere 400 bin hektar sulanan tarım arazisi tahsis edilmiştir.

İkinci aşama, 1993-1998 tarihlerinde gerçekleştirilen tarım işletmelerinin özelleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması aşamasıdır. 1993-1994 senelerinde devlete ait tarım işletmeleri başta tarım kooperatifleri olmak üzere özel sektörün çeşitli biçimlerine dönüştürülmüştür. 1998 yılında ülkede tarımsal üretimin üç kademeli yapısı oluşturulmuştur. Bunlar, organizasyon yapısının kooperatif biçimini benimseyen şirketler, tarım ürünlerinin en büyük özel üreticilerini temsil eden çiftlikler ve özel tarım işletmelerinin dönüşümü sonucunda ortaya çıkan dihkan çiftlikleridir.

Tarım reformunun 1998-2003 yıllarını içeren üçüncü aşamasında şirket yönetim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına odaklanılmıştır. Şirketleri üretim hacimlerini arttırmaya teşvik etme amaçlı kâr dağılımının ekonomik mekanizmalarına, arazi kullanım ve kiralama sözleşmelerinin farklı şekillerine başvurulmuştur. Bunun nedeni, şirketlerin devletin pamuk, buğday ve pirinç üretimi emirlerini yerine getirmekle yükümlü olmalarıdır. Aynı zamanda şirket yönetimi kararıyla özel çiftliklere tahsis edilecek araziler belirlenerek onların gelişimini desteklemeye çalışılmıştır. Üçüncü aşamada gerçekleştirilen dönüşümler Özbekistan Cumhuriyeti'nin 30/04/1998 tarihli Tarım Kooperatifi (Şirketi) Kanunu, Çiftlik Kanunu ve Dihkan Çiftlikleri Kanunu çerçevelerinde yapılmıştır.

Tarım reformunun dördüncü aşaması 2003-2009 yıllarını kapsamaktadır. 27/10/2003 tarihli Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 2004-2006 Yılları İçin Çiftliklerin Geliştirilmesi Hakkındaki Kararnamesi'yle arazi kiralama sistemi onaylanmış, şirketlerin çoğu çiftliklere dönüştürülmüştür. Çiftlikler tarım ürünlerinin ana üreticileri haline gelmiştir. Pamuk ve tahıl üretimi konusunda uzmanlaşmış çiftlikler kültürleri sulanan arazilerde kamu alımları için yetiştirmeye başlamıştır.

Tarım reformları kapsamında normatif düzenlemelerle düşük karlı tarım şirketlerinin yerine geçen çiftliklerin gelişimi için gerekli şartlar sağlanmaya çalışılmıştır. 2005 yılının başında çiftliklerin sayısı, 125,7 binken, 2009 yılında bu sayı 226 bine ulaşmıştır. Bu yıllarda her çiftliğin arazi büyüklüğü, ortalama 26-30 hektardır (Pugach vd., 2016).

2008 yılından sonra tarım reformu çiftlik alanlarının optimizasyonuna yönelik yürütülmüştür. Tarım şirketlerinin ortadan kalkması sonucunda oluşan çiftlikler küçük büyüklükteki arazi parsellerine sahip olup, yeterli düzeyde tarımsal üretim yapma kabiliyetinden yoksundular. Dolayısıyla, 2008 yılından itibaren çiftliklere ayrılan arazi alanlarını genişletme ön plana çıkmış olup, pamuk yetiştiriciliği ve tahıl yetiştiriciliği için minimum 30 ha, diğer tarımsal kültürler için 5 ha olarak sabitlenmiştir ("№RP-3287", 2009). Çiftlik alanlarının optimizasyonu sürecinde çiftliklerin verimliliği, ekonomik ve finansal göstergeleri, profesyonel insan kaynakları kapasitesi vb. dikkate alınmıştır (Huzhakulov ve Tashmatov, 2017). Optimizasyon sonrasında 2015 yılının sonu itibarı ile çiftliklerin sayısı 83514'ten 101070'e yükselmiştir. Çiftliklerin büyüklüğü buldukları bölgelerin özellikleri çerçevesinde belirlenmiştir. Örneğin, Karakalpakistan Cumhuriyeti'nde çiftliğin ortalama büyüklüğü 69,3 ha, Surhanderya ve Kaşkaderya illerinde sırasıyla 65,3 ve 56,9 ha'dır; yoğun nüfuslu illerde arazi parsellerinin boyutları 41,3 ile 49 ha arasında değişmektedir. Optimizasyon sonuçlarına göre, pamuk ve tahıl üretimi konusunda uzmanlaşmış çiftliklerin sayısı, 60695 olup, arazi büyüklükleri ortalama 52,7 ha'dır.

Sebze çiftliklerinin alanları, 8,1 ha, bahçecilik ve üzüm yetiştiriciliği alanları büyüklükleri, 6,8 ha, hayvancılık arazileri ortalama 31,2 ha'dır ("PostanovleniyeKab. Min. №362", 2015).

Tarımsal dönüşümler arazi ilişkilerinde kalıcı değişikliklere neden olmuştur. Devlet, toprağın devlet mülkiyetini korurken, arazi parsellerini yeni oluşumlara ücret karşılığında kullanım amaçlı teslim etmiş; aynı zamanda arazi vergisi sistemi aracılığıyla arazi mülkiyeti hakkını tanımıştır. Özbekistan'daki arazi vergilendirme sisteminde düzenli bir biçimde arazi parsellerinin kadastro değerlendirmeleri gerçekleştirilmiş, değerlendirme sonuçları arazi vergisi oranlarına yansıtılmıştır.

Son yıllarda su tasarrufu sağlayan sulama teknolojilerinin geliştirilmesine önem verilmeye başlanmıştır. Örneğin, yıllık 5 bin hektarlık bir artışla yaklaşık 16,3 bin hektarlık bir alanda damla sulama sistemi uygulamaya konulmuştur. Bununla birlikte tarım kültürlerinin sulanmasında su tasarrufu vb. kaynak tasarrufu sağlayan teknoloji teşviklerinin ekonomik mekanizmaları geliştirilmiştir. 2013 ile 2017 yılları arasında arazi kullanıcılarına ve çiftçilere 25 bin hektarlık bir alanda damla sulama sisteminin kurulumu için imtiyazlı uzun vadeli kredi imkanları sağlanmıştır. Su tasarrufu teknolojilerini kullanan çiftçiler 5 yıl süreyle vergiden muaf tutulmaktadır ("Sel'skoyeHozyaystvoUzbekistana", 2015).

Özbekistan'ın tarımsal üretimde istikrarlı bir artış ve arazi alanlarının etkin kullanımı yoluyla gıda güvencesini sağlaması için aşağıdaki öncelikler tespit edilmiştir ("UkazPrezidenta", 2017):

- *Çiftçilerin, dihkan çiftçilerinin, arazi sahiplerinin ekim alanlarının etkin kullanımı konusundaki ilgi ve sorumluluklarını arttırma;*
- *Çok yönlü çiftliklerin gelişimini sağlayacak elverişli koşullar oluşturma, devletin desteğiyle onları güçlendirme;*
- *Çiftliklerin, dihkan çiftliklerinin ve arazi sahiplerinin finansal ve ekonomik sürdürülebilirliklerinin sağlanması; onların diğer işletmelerle olan ilişkilerine pazar mekanizmalarının eklenmesi vb.*

Tarım arazilerinin etkin kullanımı devletin ciddi müdahalesini gerektirir. Bu bağlamda arazilerin tamamına tarım kültürlerini ekmeyen, agro-teknik etkinlikleri zamanında gerçekleştirilmeyen çiftçilere yönelik arazi mülkiyeti feshine kadar gidebilecek cezai yaptırımlar uygulanacaktır. 1 Ocak 2022 tarihinden itibaren çok yönlü çiftçiliği benimsemeyen çiftçilerin arazi kira sözleşmeleri iptal edilecektir.

Arazi Kullanımı ve Verimliliğini Arttırma Önerileri

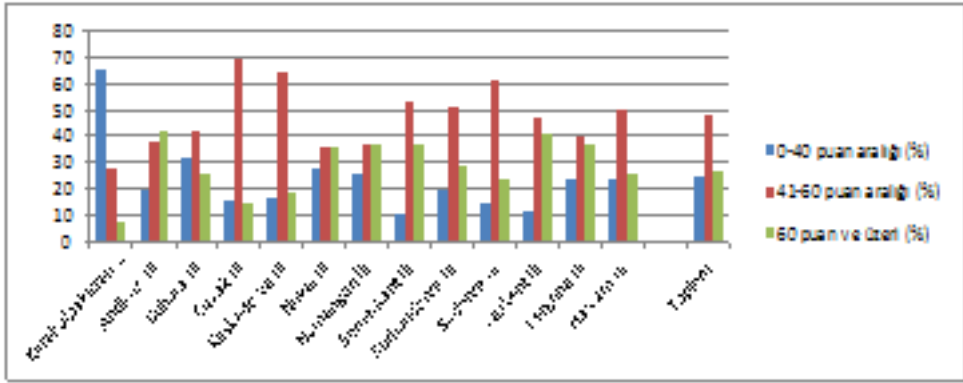
1 Ocak 2016 tarihi itibarı ile Özbekistan Cumhuriyeti'nin yüzölçümü, 44896,9 bin hektar olup, bunun 44892,4 bin hektarı, etkin kullanım alanıdır. Tarımsal araziler arazi fonunun % 44,94'lük kısmını işgal etmektedir. Ülkedeki tarımsal işletme ve kuruluşların sayısı, 150627'dir, sahip oldukları arazi alanı ise toplam 20174 bin hektardır; tarımsal arazi alanı 15483,4 bin hektar olup, 3708,8 bin hektarı sulanmaktadır ("Natsional'nyyOtchet o Sostoyanii", 2017). Özbekistan'ın sulanan topraklarının kalite değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Özbekistan'ın sulanan topraklarının kalite değerleri

	İl İsimleri	Sulanan Arazi (Ha)	Ortalama Puan	Düşük ve Orta Seviye Altı Topraklar (Ha)		Orta Seviye-deki Topraklar (Ha)	İyi ve En İyi Kalitedeki Topraklar (Ha)
				0-20 puan	21-40 puan	41-60 puan	60 puan ve üzeri
1	Karakalpakistan Cumhuriyeti	416533	41		268931	116304	31298
2	Andican İli	224078	57	273	44226	84988	94864
3	Buhara İli	232696	50	1688	74950	97364	60382
4	Cizzak İli	276824	50		44430	191794	40601
5	Kaşkaderya İli	445379	51		75432	286392	83555
6	Nevai İli	99472	52		28229	35868	35375
7	Namangan İli	228712	59		59510	83784	85418
8	Semerkant İli	306407	57		31563	162019	112825
9	Surhander-ya İli	272058	56	12291	54954	139155	77949
10	Sirderya İli	252054	52	2217	38083	154689	59282
11	Taşkent İli	328940	59	8582	40217	154329	134394
12	Fergana İli	289739	56	10938	68608	114528	106603
13	Harezmi İli	233985	53	998	55760	116984	61241
	Toplam		53	36987	884893	1738198	983787

Kaynak: Özbekistan Cumhuriyeti Arazi Kaynaklarının 2007-2013 Yıllarına İlişkin Ulusal Raporlar.

Görüldüğü üzere, Özbekistan'ın tarımsal arazilerinin yarısından fazlası 41-60 puan (orta seviyeli) kalite aralığındadır. Ülkedeki sulanan arazilerin ortalama puanı, 53 puandır. Karakalpakistan'ın 41, Buhara'nın 50, Cizzak'ın 50, Kaşkaderya'nın 51, Nevai'nin 52, Sirderya'nın 52 puan değerleri, ulusal ortalamanın altında olduklarının göstergesidir (Bkz. Şekil 1).

Kaynak: Özbekistan Cumhuriyeti Arazi Kaynaklarının 2007-2013 Yıllarına İlişkin Ulusal Raporlar.

Ülkede her yıl tuzluluk ve arazi bozulması nedeniyle tarımsal üretim kapasitesinde yaşanan düşüşten kaynaklanan 35 milyon dolar değerinde ekonomik kayıp yaşanmaktadır (Ibragimov, 2016). Bu nedenle Özbekistan'ın tarım politikasının öncelikli olarak arazi topraklarının kalitesinin iyileştirilmesine yönelik yürütülmesi gerekir.

Arazi ilişkilerini ekonomik açıdan düzenlemesi sistemi, toprak vergisi, arazi kiralama bedeli ve arazinin piyasa fiyatını içerir. Arazinin kamu mülkiyeti olduğu ülkelerde toprak vergisi, arazi mülkiyet hakkını ekonomik varlıkların kullanımına vererek gerçekleştirilen bir biçimdir. Devlet arazi vergisi aracılığıyla kendi mülkiyet hakkını kullanmaktadır. Arazi vergisi miktarı toprak payının arazinin niteliğinden, konumundan, karlılığından, su kaynaklarının mevcudiyetinden, geliştirme maliyetlerinden oluşan normatif değerlerine göre belirlenir.

Arazi sahibi olan devlet, mülkiyetini işletmelere ve vatandaşlara aktararak, arazi vergisi aracılığıyla hem toprağın verimliliğini yükseltmekte, hem de arsa üzerinde bulunan maddi kaynakların etkinliğini sağlamaktadır. Özbekistan topraklarının nitel durumu dikkate alındığında, teşvik etme bağlamında arazi kalitesini 1 puan arttıran çiftçilere vergilendirme konusunda belirli indirimlere gidilmelidir. Arazi kalitesinin 1 puan artması tarımsal üretim hacminde de artışa neden olacaktır. Örneğin, 2016 yılında 1 hektardan elde edilen tarımsal ürünün mali çıktısı 3,9 milyon somken, 1 puan için mali çıktı oranı, 72922 som olmuştur (Rahmonov, 2017). Dolayısıyla, 2016 yılı için arazi kalitesindeki 1 puanlık artış tarımsal üretimde 263020684 (3606877 ha x 72922 som) som oranında bir kazançla sonuçlanabilirdi.

Tarım Sektörünün Gelişimi

Bağımsızlık yıllarında Özbekistan'daki reformlar sonucunda ulusal ekonomi sektörlerinde yapısal dönüşümler gerçekleşmiştir. Modernleşme sonrasında ülke tarım ekonomisinden çeşitlendirilmiş sanayi ekonomisine geçiş yapmıştır. Ekonomide sanayinin payı 2016 yılında %7,6 oranında artmış ve %25,5'e yükselmiştir. Tarım sektörü hammadde sağlayıcı olmaktan çıkıp, çok boyutlu bir ekonomi alanı haline

gelmiştir. Kolhoz ve sovhozların yerine ileri teknolojiye dayalı yenilikçi çiftlikler oluşturulmuştur. 2016 yılının sonu itibarı ile çiftlik ve dihkan çiftliklerinin tarımsal üretimdeki payı, %97,9 olmuştur (“Sel’skoyeHozyaystvo”, 2016).

Günümüzde Özbekistan’ın tarım politikası ihracat hacmini artırma, yerli tarım piyasasının istikrarını sağlama ve kırsal alanların çok yönlü gelişimine yöneliktir. Ülke tarımının 2020 yılına kadarki gelişim hedefleri doğrultusunda ileri tarım teknolojilerinin tanıtılması, karmaşık mekanizasyon, hammaddelerin işlenmesinin derinleştirilmesi ve seleksiyon çalışmalarının güçlendirilmesi öngörülmektedir. İlgili program çerçevesinde ham pamuk üretiminin yılda 3,35 tondan 3 milyon tona düşürülmesi yoluyla aşamalı olarak pamuk alanlarının optimizasyonu yapılacak olup, bunun sonucunda meyve, sebze vb. kültürlerin ekiminin yapılmasının, yoğun bahçelerin oluşturulmasının planlandığı 170,5 bin hektar sulanan arazinin serbest kalmasına imkan sağlayacaktır (Allayorov, 2016). Söz konusu programların gerçekleştirilebilmesi için ülkenin her bölgesinin iklim koşulları ve işgücü dağılımına bağlı tarım potansiyelini dikkate almak gerekir. İklim koşulları açısından Özbekistan 7 ekonomik bölgeye bölünmüştür. Bunlar, Taşkent bölgesi (Taşkent ili ve Taşkent şehri), Fergana bölgesi (Fergana, Andican ve Namangan illeri); Golodnostep bölgesi (Cizzakve Sirderya illeri), Semerkant bölgesi (Semerkant ili), Güney bölgesi (Kaşkaderya ve Surhanderya illeri), Buhara - Nevai bölgesi (Buhara ve Nevai illeri) ve Aşağı Amuderya bölgesidir (Harezmi ili ve Karakalpakistan Cumhuriyeti). Tablo 2’de ekonomik bölgelerdeki çiftliklerin sayısı ve uzmanlık alanlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 2: Özbekistan’ın ekonomik bölgelerindeki çiftliklerin sayısı ve uzmanlık alanları

Ekonomik bölgeler	Çiftlik Sayısı	Çiftçilerin uzmanlık alanları (Ha)				
		Pamuk ve Tahıl	Sebze ve Kavun	Meyve ve Üzüm	Hayvancılık	Diğerleri
Taşkent Ekonomik Bölgesi	9418	4777	339	3437	587	267
Fergana Ekonomik Bölgesi	26355	11499	1301	11159	1354	2378
Golodnostep Ekonomik Bölgesi	15532	11471	436	2034	1014	577
Güney Ekonomik Bölgesi	18491	11953	726	3762	1611	429
Buhara – Nevai Ekonomik Bölgesi	7792	5100	104	1461	927	200
Semerkant Ekonomik Bölgesi	12641	8556	428	2522	563	572
Aşağı Amuderya Ekonomik Bölgesi	10851	7328	321	1355	852	997
Toplam	101080	60684	3655	25730	6908	5420

Kaynak: Yazarlar tarafından PostanovleniyeKabinetaMinistrovRespublikiUzbekistan ot 15 dekabrya 2015 goda № 362 “O Merah Po OptimizatsiiRazmerovZemel'nyhUchastkov, PredostavlennyhDlyaVedeniyaFermerskihHozyaystv”, erişim: <http://www.lex.uz/acts/2842780> kaynağı temelinde oluşturulmuştur.

Tablo 2'deki veriler ekonomik bölgelerin çiftlik sayısı ve uzmanlık alanları açısından farklılıklarını ve tüm bölgelerde pamuk ve tahıl yetiştiriciliği konusunda uzmanlaşmış çiftliklerin egemen olduğunu göstermektedir.

Mevcut tarım politikası çerçevesinde kaynak ve su tasarrufu sağlayacak tarım teknolojilerinin ve öncül tecrübelerin tanıtımına, teknik donanımına özel önem verilmektedir. Tarım sektöründe eğitim, bilim ve tarımsal üretimin entegrasyonu, yenilikçi bilimsel gelişmelerin aktif kullanılma düzeyi yetersizdir. Belirtilen hedefler çerçevesinde Özbekistan Cumhuriyeti Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığı'na bağlı Tarım ve Su Yönetimi Yatırım Projelerini Uygulama Merkezi kurulmuştur. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığı Sosyal Kalkınma ve Teşvik Fonu, Malzeme ve Teknik Altyapı Geliştirme, Yenilikçi Teknolojilerin Tanıtılması, Özbekistan Cumhuriyeti Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığı Çalışanlarını Teşvik Fonu'na dönüştürülmüştür. Dolayısıyla, tarım sektöründe idari kaynaklarla birlikte yeniliklerin tanıtımını teşvik etmenin ekonomik mekanizmaları da yapılandırılmalıdır. Bunun yanı sıra yenilikçi projelerin uygulanmasına bağlı üretim artışında bilimin, profesyonel işgücünün, arazinin doğal özelliklerinin de katkısı olduğu unutulmamalıdır. Arazinin yenilikçi aktivasyonunu izleme ve değerlendirme, yenilikçi gelirlerin oluşum kaynaklarına göre parçalanması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Özbekistan'ın tarım politikasının temel yönelimlerinden biri, çok yönlü tarım faaliyetine geçiştir. Çok yönlü tarım faaliyeti çiftliklerin işleme, depolama, hazır ürün satışı vb. işlevlerinden oluşmakta ve çiftçilerin ilgili alanlarda yeterli becerilere sahip olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Tarım politikasının istenilen doğrultuda ilerlemesini kolaylaştıracak yöntemlerden biri, tarımsal kümelenmelerdir. Özbekistan'ın gelişim şartlarında üç düzey tarımsal kümelenme önerilebilir. Bunlar, ulusal (makro) düzeyde kümelenme; ekonomik bölgeler düzeyinde kümelenme; iller (idari birimler) düzeyinde kümelenmedir. Ayrıca büyük çaplı sanayi tesisleri ve/veya ekolojik felaket bölgelerinde de kümelenmelerin oluşumu söz konusu olabilir.

Makro düzeyde tarımsal kümelenmelerin geliştirilmesi sürecinde devletin iç ve dış tarım politikasını, tarım ürünlerinin iç ve dış pazarının konjonktürünü hesaba katmak gerekir.

Tarımsal kümelenmeler düzeylerinden bağımsız bir şekilde üretim, yarı mamul, işleme, depolama ve satış gibi tarımsal ürün sunumu işlemleri zincirini kapsar.

Çiftçilerin uzmanlık alanları dikkate alındığında, başlıca pamuk ve tekstil, tahıl üretimi, sebze ve kavun yetiştiriciliği, hayvancılık gibi tarımsal kümelenmeleri ayırt etmek mümkündür.

Tarımsal kümelenmeler, çiftliklerin çok yönlülüğünü sağlamanın yanı sıra tarımsal ürün sunumunun tüm süreçlerini kendi bünyelerinde barındıran kompozit yapılanmalardır.

Sonuç

Özbekistan'da bağımsızlığın ilk günlerinden bu yana gerçekleştirilen tarım ve toprak reformları kapsamında başlıca pamuk tekelinin tasfiyesi ve arazi kalitesinin iyileştirilmesi yönünde yapılandırma sürecine girilmiştir. Pamuk ve tahıl yetiştiriciliği konusunda uzmanlaşmış çiftliklerin egemen olduğu ülkede çiftliklerin gelişimini destekleme, çiftlik alanlarının optimizasyonu, su tasarrufu sağlayan damla sulama sistemi, çiftliklerin sürdürülebilirliğini koruma amaçlı uygulanan vergi indirimleri, arazi kalitesinin yönetimi, çok yönlü tarım anlayışı vb. reform sürecinde başvurulan başlıca düzenlemeler arasındadır.

Ayrıca arazi kalitesinin iyileştirilmesini sağlayan yenilikçi projelerin yasal ve ekonomik mekanizmalarını oluşturma ve tarımsal kümelenmelerin uygulanması tarımın ve ilgili sektörlerin gelişimine somut katkılar sağlayacaktır.

Kaynaklar

ALLAYOROV, Sh. (2016). “*Stanovleniye i Razvitiye Sovremennoy Modeli Gosudarstvennoy Agrarnoy Politiki v Uzbekistane*”, *Biznes - Ekspert*, 11(107), erişim: <http://www.biznes-daily.uz/uz/birjaexpert/45279-stanovlni-i-razviti-sovrmmnoy-modli-gosudarstvnoy-agrarnoy-politiki-v-uzbkistan> (26.05.2018).

ANTAMOSHKINA, E. N. (2012). “*O Soderzhanii i Aktual'nyh Napravleniyah Agrarnoy Politiki*”, *Vest. Volgogr. Gos. Un-ta, Ser. 3, Ekon. Ekol.*, 1(20), 187-192.

HUZHAKULOV, H.D., TASHMATOV, Z.H. (2017). “*Statisticheskii Analiz Sostoyaniya i Razvitiya Sel'skogo Hozyaystva v Uzbekistane*”, “*Halkaro Moliya Va Hisob*” İlimiy Elektron Zhurnali, 1, erişim: http://el.tfi.uz/images/Statisticheskii_analiz_sostoyan_18887.pdf (26.05.2018).

IBRAGİMOV, A.G. (2016). *Problemy Obespecheniya Prodovol'stvennoy Bezopasnosti v Respublike Uzbekistan*, *Prodovol'stvennaya Politika i Bezopasnost'*, 3(3), 203-210. doi: 10.18334/ppib.3.3.36579

Natsional'nyy Otchet o Sostoyanii Zemel'nyh Resursov Respubliki Uzbekistan (2017). Gosudarstvennyy Komitet po Zemel'nyim Resursam, Kartografiya i Kadastru, Tashkent.

Postanovleniye Kabineta Ministrov Respubliki Uzbekistan ot 15 dekabrya 2015 goda № 362 “*O Merah Po Optimizatsii Razmerov Zemel'nyh Uchastkov, Predostavlennykh Dlya Vedeniya Fermerskih Hozyaystv*”, erişim: <http://www.lex.uz/acts/2842780> (20.05.2018).

PUGACH, I., YUSUPOV, Y., BERDİNAZAROV, Z. (2016). *Selskohozyaystvennaya Politika v Proizvodstve Pshenitsy i Diversifikatsii Proizvodstva Sel'skohozyaystvennykh Kul'tur v Uzbekistane*, Discussion Paper, Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies, No. 157, erişim: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/149625/1/875963048.pdf> (20.05.2018).

RAHMONOV, Sh. K. (2017). *İktisadiyet Tarmok Sub'yektlariga Er Tanlashva Azhraftishning Metodologiyasiva Amaliyati*, TIMI, Tashkent.

Rasporyazheniye Prezidenta Respubliki Uzbekistan № RP-3287 “*O Merah Po Dal'neyshyey Optimizatsii Razmerov Zemel'nyh Uchastkov, Nahodyashchihsya v Vedenii Fermerskih Hozyaystv*” ot 22.10.2009, erişim: https://nrm.uz/contentf?doc=419250_rasporyazhenie_prezidenta_respubliki_uzbekistan_ot_22_10_2009_g_n_r-3287_o_merah_po_dalneyshyey_optimizatsii_razmerov_zemelynh_uchastkov_nahodyashchihsya_v_vedenii_fermerskih_hozyaystv&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana (20.05.2018).

DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAKUP BEG HÂKİMİYETİ: DIŞ İLİŞKİLER, ORDU VE ASKERİ YENİLİKLER

Yakup Beg Dominancy In Eastern Turkistan: External Relations, Army And

Taner ULUS*

Özet

Yakup Beg, Kaşgar'a 1865 yılında Hokand Hanlığı'nın yardım kuvvetleriyle gelmiştir. Kısa süre sonra Kaşgar Hanı Büzürk Han Töre'yi saf dışı bırakmıştır. Yakup Beg, 1867 yılında Kaşgar Hanlığı'nın yeni hâkimi olduğunu ilan etmiştir. Rusların elindeki İli Bölgesi hariç Doğu Türkistan'da birliği sağlamıştır. Ruslar Batı Türkistan'daki faaliyetlerini Doğu Türkistan'da da uygulamak istemişlerdir. Bunun üzerine Yakup Beg, Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için uluslararası girişimlerde bulunmuştur. Ruslarla, İngilizlerle ve Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kuran Yakup Beg, Osmanlı Devleti'ne elçi göndererek taabiyet talebinde bulunmuştur. Doğu Türkistan'da hutbe halife Abdülaziz adına okunmaya başlanmış ve Yakup Beg'e Osmanlı Devleti tarafından "Emir" unvanı verilmiştir. Ruslarla ve İngilizlerle ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Yakup Beg, Doğu Türkistan'da birliği sağlayıp, dönemin önemli devletleriyle ilişki kurarak ve ordusunu modernleştirme faaliyetlerine girişerek hâkimiyetini güçlendirmiştir. Askeri teşkilatlanmaya, ordunun eğitimine ve ordunun modernleştirilmesine önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nden ve Hindistan'daki İngiliz İdaresi'nden gelen askeri öğretmenler orduyu eğitmişlerdir. Yakup Beg, modern silahların teminine çalışmakla birlikte Doğu Türkistan'da kurduğu silah ve kapsül fabrikalarıyla dışa bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır. Rusların baskısına karşı direnmiş ve resmi elçi talebini kabul ettirip böylelikle İngilizlerle de resmi görüşmelere başlanmasını sağlamıştır. Doğu Türkistan üzerindeki baskılar Yakup Beg'in güçlü bir ordu kurmasını gerektirmiş ve dönemin önemli devletleriyle kurduğu ilişkiler de kurduğu ordunun şekillenmesini sağlamıştır. Bu makalede Yakup Beg'in dışilişkileri ile birlikte askeri faaliyetleri, ordusu, ordusunun eğitimi ve askeri teşkilatı dönemin kaynaklarında geçen bilgiler ışığında aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Yakup Beg, Kaşgar Ordusu, Kaşgar Hanlığı, Orta Asya

Abstract

Yakup Beg came to Kasgar in 1865 together with reinforcement forces of Hokand Khanate. After a while he eliminated Buzurk Khan Töre, the Kashgar Khan. Yakup Beg declared himself the new ruler of Kashgar Khanate in 1867. He maintained unity in Eastern Turkistan except the Ili region dominated by the Russians. Russians

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, taner.ulus1@gazi.edu.tr

also wanted to conduct their activities in Western Turkistan in East Turkistan as well. Accordingly, Yakup Beg made international initiatives to consolidate his sovereignty in East Turkistan. Yakup Beg, who established diplomatic relations with Russians, British and Ottoman State, demanded to become a vassal by sending an envoy to the Ottoman State. In East Turkistan, the sermon began to be read on behalf of the caliph Abdulaziz and Yakup Beg was given the title of "Amir" by the Ottoman State. Trade agreements were made with Russians and British. Yakup Beg strengthened his sovereignty by providing unity in East Turkistan, establishing relations with important states of the time and undertaking modernization activities of the army. He gave importance to military organization, training of the army and modernization of the army. Military teachers from the Ottoman Empire and from the British administration in India educated the army. Yakup Beg made effort for the supply of modern weapons and tried to reduce the dependency on the outsourcing by establishing weapons and capsule factories in East Turkistan. He resisted against the oppression of the Russians and made them accept the official envoy demand so as to initiate official negotiations with the British. The pressures on East Turkistan required Yakup Beg to establish a strong army the relations he established with the strong nations of the era, gave shape to the army. In this paper, information about Yakup Beg's external relations, along with his military activities, his army, the training of the army and the military organization in the sources of the era, were tried to be conveyed. s

Key words: East Turkestan, Yakup Beg, Kashgar Army, Kashgar Khanate, Central Asia

Giriş

Yakup Beg, Hokand Hanlığı'nda dış ilişkiler memuru ve kumandan olduğu dönemlerde devlet ve ordu yönetimi hakkında tecrübe kazanmıştı. Hokand Hanlığı'nda kumandan olarak Akmesicid savunmasını yaptığı sırada Rusların askeri gücüne ve Türkistan'ı ele geçirme arzularına şahit olmuştu. Kaşgar Hanı olduğunda Rusların Türkistan'daki ilerleyişini görmüş ve Türkistan'daki tek bağımsız devlet olarak hâkimiyetini sürdürmenin yollarını aramıştır. Ruslar, Batı Türkistan'da olduğu gibi Doğu Türkistan'da da hâkim güç olmayı istemekteydiler ve Kaşgar Hanlığı'nı resmi olarak tanımak istemiyorlardı. Ruslar, ilk görüşmelerde bölgenin tek hâkimi olarak Çin'i tanıdıklarını bildirdiler ve sonra Çin ile yapılan ticari anlaşmaların geçerli olmasını, daha sonra da Hokand Hanlığı üzerinde ilişkiler kurulmasını istediler. Rusların Doğu Türkistan için uygun olmayan olan bu istekleri karşısında Yakup Beg, bu istekleri kabul etmeyerek resmi elçi gelmesi halinde ticaret anlaşması imzalayacağını bildirmiştir. Rusların baskısının arttığı bu dönemlerde Rus tehdidine karşı İngilizlerle dostane ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. İngilizler, Rusların resmi elçi göndermesiyle Doğu Türkistan konusunda daha ciddi bir politika izlemeye başlamışlardır. Ruslardan sonra İngilizler de resmi elçi göndererek ticaret anlaşması imzalamışlardır. Afganistan ve Hindistan'da sömürge idareleri kuran İngilizler, Rusların bu bölgeleri tehdit etmesinden çekinmekteydiler. Türkistan'ı ele geçiren Ruslar ise İngilizlerin Doğu Türkistan üzerinden Türkistan'a yönelik faaliyetlerde

bulunmaları ihtimalinden dolayı Kaşgar Hanlığı – İngiltere ilişkilerini dikkatle takip etmekteydiler. Ruslar, Yakup Beg üzerindeki baskılarını arttırarak sürdürmüş fakat İngilizler yeterli siyasi desteği vermemişlerdir. Yakup Beg, Ruslara karşı İngilizlerden beklediği desteği yeterli seviyede göremeyince Müslüman dünyasının manevi lideri olan Halife Abdülaziz’e bağlılığını bildirek iç ve dış siyasette elini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Dış siyasette dostluk ilişkileri ve ticari ilişkilere önem vererek ülkenin güvenliğini sağlamayı ve ekonomik durumunu düzeltmeyi hedeflemiştir. Ülkenin iç işlerinde ise çoğunluğu Müslüman olan halkın bir araya gelişlerindeki zorluğu gören Yakup Beg, halkın halifeye olan bağının ülkede kurulan bu birliği korumada ve birlikteliği sürdürmede faydalı olmasını amaçlamıştır. Ruslar ve İngilizlerin bu dönemlerdeki Türkistan merkezli çekişmeleri, onların bölgeye sıklıkla elçilik heyetleri ve tüccar kılığında casuslar göndermelerine neden olmuştur. Bölgeyi ziyaret eden elçilerin, casusların ve bilim adamlarının kaleme aldığı rapor ve eserler, Yakup Beg döneminde Doğu Türkistan hakkında önemli bilgilere sahiptir. Bu eserler Yakup Beg döneminde Doğu Türkistan’ın coğrafi, etnografik, siyasi, ekonomik ve askeri durumu hakkında bilgiler vermektedir.

Kaşgar Hanı olarak Yakup Beg’in siyasi, diplomatik ve askeri girişimlerinin sebeplerini anlamak açısından 19. Yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya’da yaşanan gelişmelere değinmek gerekmektedir. Rusların hem Doğu Türkistan’ı hem de İngiliz kolonilerini tehdidi, İngilizlerin Doğu Türkistan’ın zenginliklerine olan ilgileri ve Çin’in tekrar Doğu Türkistan’ı işgal planları yapması Yakup Beg’in icraatları üzerine doğrudan etki etmiştir. Yakup Beg, Doğu Türkistanlı olmaması ve yönetiminde Doğu Türkistanlıları yeterince kullanmamasıyla halktan tepki görmüştür. Çin hâkimiyeti döneminde iyice fakirleşen halktan alınan yüksek vergiler de Yakup Beg döneminde halkın tepkisine sebep olmuştur. Yakup Beg, hâkimiyet yıllarında Doğu Türkistan’a yönelik tehditleri görerek bu tehditlere karşı hazırlıklara önem vermiş ve ülke ekonomisini uygun olarak askeri faaliyetlere ve orduya aktarmıştır.

Yakup Beg, Doğu Türkistan’ın güvenliğini ve hâkimiyetinin devamlılığını sağlamak için ekonomisini ve ordusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Doğu Türkistan ordusunun güçlü ve hanına sadık olması için çaba harcamıştır. Güçlü ve büyük bir ordu kurmak için asker alımına ve silah teminine özel önem vermiştir. Bölgenin önemli noktalarına kaleler inşa ettirmiştir. İç ve dış güvenlik konuları Yakup Beg yönetiminin en önemli ekonomik harcamalarını oluşturmuştur(Boulger, 1878, s.157).

Yakup Beg’in Hanlık Öncesi Hayatı

Yakup Beg’in tam adı Muhammed Yakup’tur. 1820 yılında Taşkent yakınlarındaki Pişkent’te doğmuştur. Babası Kuramma kadısı olan Pîr Muhammed Mirza’dır. Babasının Timur soyundan geldiği iddia edilse de bu doğru değildir. Pîr Muhammed Mirza’nın Tacik kökenli olduğu düşünülmektedir(Boulger, 1878, s.78). Babası 1818 yılında Taşkent’e gelerek o dönemin nüfuzlu kişilerinden olan Şeyh Nizâmeddin’in kız kardeşiyle evlendi. Muhammed Yakup Beg, bu evlilikten doğan ilk çocuk olmuştur. Çocukluk yıllarındaki gelişiminde dayısının önemli etkisi olmuştur. Yakup Beg “Molla” olmak için dini eğitim almaya başlamıştır fakat bir süre sonra

bu eğitimini sonlandırmıştır. Kız kardeşinin Taşkent Valisi Nur Muhammed Han ile evlenmesi onun hayatında etkili olmuştur (Boulger, 1878, s.76-77). Vali eniştesi Nur Muhammed Han'ın desteğiyle Yakup Beg, Hokand ordusunda görev almaya başlamıştır. Yakup Beg, 1845 yılında Hokand Hanı Hudayar Han'ın "Mahram" dış ilişkiler memuru görevine getirildi (Boulger, 1878, s.79). Aynı yıl "Koşbegi" yani görevine getirildi. Bu görevle Yakup Beg, Hokand Hanı Hudayar Han'ın veziri ve başkumandanı görevine gelmiş oluyordu (Buğra, 1998, s.328). Yakup Beg, 1853 yılında Rusların bir aya yakın süren Akmesicid kuşatmasında Ruslara başarıyla karşı koysa da Akmesicid'in kaybedilmesini engelleyemedi. Başarılı savunması sonrası teslim olan Yakup Beg, bir süre sonra tekrar Akmesicid'i ele geçirmeye çalışsa da başarılı olamadı (Boulger, 1878, s.81).

Rusların, Hokand Hanlığı topraklarında ilerleyişinin sürmekte olduğu sırada Yakup Beg, Çimkent savunmakla görevlendirildi fakat Rus ordusu karşısında uzun süre dayanamayıp Çimkent'ten tekrar Taşkent'e dönmek durumunda kalmıştır (Boulger, 1878, s.84-85). Yakup Beg, Ruslara karşı başarılı savunmaları ile ön plana çıkmaktaydı. Onun bu başarıları sonrası Alim Kuli onu rakip olarak görmeye başladı. Onu Hokand Hanlığı'ndan uzaklaştırmak için fırsat beklemekteydi. Kaşgar'dan gelen yardım isteği Alim Kuli'ye istediği uzaklaştırma fırsatını sağladı. Kaşgar Hanı Sıddık Beg'den gelen yardım isteği üzerine Yakup Beg, Büzürk Han ile birlikte Hokand Hanlığı'ndan az sayıda bir kuvvetle 1865'te Kaşgar'a gönderildi. Büzürk Han ve Yakup Beg yardım için gittikleri Kaşgar şehrinde halkının sevgisini kazandılar (Boulger, 1878, s.85-87) (Âtîf, 1998, s.266-268).

Sıddık Beg'in ölümü üzerine Büzürk Han, Kaşgar Han'ı ilan edildi ve Yakup Beg'de ordu komutanı görevine getirildi. Büzürk Han hâkimiyeti süresince sivil idare ile ilgilenirken, Yakup Beg ise daha çok askeri konular ilgilenmiştir. Batı Türkistan'ın Rus kontrolüne girmesiyle Hokand ordusundan askerlerin Doğu Türkistan'a gelmesiyle Yakup Beg'in gücü daha da artmıştı. Bölgede bulunan Çin kuvvetlerine karşı harekete geçen Yakup Beg, askeri tecrübesiyle Yenihisar kalesini ele geçirdi. Yenihisar kalesinden sonra Yarkent üzerinde yürüyen Yakup Beg, 12 Eylül 1866 tarihinde Yarkent'i de idaresi altına aldı. Yarkent'ten sonra Büzürk Han'ın da desteğiyle aynı yıl Hoten'i de Kaşgar Hanlığı'nın kontrolüne aldı (Shaw, 1871, s.56). Hoten dönüşü kazandığı başarıların anlatılması amacıyla hediyelerle birlikte bir heyeti Buhara Emiri Muzaffereddin'e gönderdi. Emir Muzaffereddin, Yakup Beg'in başarılarından duyduğu memnuniyeti dile getirerek ona "Atalık Gazi" unvanını verdi (Boulger, 1878, s.118) (Shaw, 1871, s.51) (Hayit, 2004, s.145). Sonrasında Yakup Beg, siyasette tecrübesiz ve devlet işlerinde başarısız olan Büzürk Hanı tahtan uzaklaştırarak kendini Doğu Türkistan'ın hâkimi ilan etti (Buğra, 1998, s.328). Ba-Devlet ve Han unvanlarını aldı. Kaşgar Hanlığı'nı 1867 yılında kontrol altına alan Yakup Beg, bu tarihten sonra Doğu Türkistan'da birliği sağlamak ve hâkimiyet alanını genişletmek üzere faaliyetlerde bulundu. Aksu, Turfan ve Urumçi'yi ele geçirerek Doğu'ya doğru genişledi. Yakup Beg, 1873 yılında Türkistan'da en güçlü hükümdar haline geldi (Bellew, 1875, s.29-31) (Broomhall, 1910, s.157) (Buğra, 1998, s.329) (Schuyler, 1885, s.316-317).

XIX. Yüzyılda Türkistan'daki Durum

Hokand Hanlığı hizmetinde bulunduğu dönemde Yakup Beg tarafından savunulan Akmescid Kalesi'nin 1853'te Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Türkistan'da Rusların ilerlemesinin önünde bir engel kalmadı. Rusya, Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle mağlup olması sebebiyle topraklarını genişletmek, Kırım Savaşı yenilgisinin etkilerini azaltmak ve ekonomisini düzeltmek için Türkistan'a yöneldi(Kurat, 2014, s.368-369).

Türkistan'da bulunan üç Müslüman hanlığı olan Hokand, Buhara ve Hive birbirleriyle mücadele içinde buldukları için Rus tehlikesine karşı bir birlik oluşturamıyorlardı. Rusların ilerlemesiyle Hokand'da başlayan iç karışıklıkları fırsat bilen Buhara Emiri, Fergana üzerindeki eski bir anlaşmazlığı tekrar canlandırdı. Ruslar, bu hanlıkların birbirleri üzerinde hâkimiyet kurup tek bir devlet haline gelmelerini istemediler. Buhara Hanlığı'ndan önce Hokand'ı işgal faaliyetine giriştiler. Ruslar, bu işgal faaliyetlerine devam ederek 1865 yılında Taşkent'i kontrol altına aldılar (Saray, 1984, s.10-11). Taşkent'in işgali sonrasında başlayan Buhara Hanlığı ile Rusya arasındaki savaş 1868 yılında Semerkant'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi sonucunda yapılan Buhara Hanlığı'nın Rus himayesini kabul ettiği bir uzlaşmayla son buldu. Hokand Hanlığı ise Rus nüfuzu altında varlığını sürdürdü. Hokand ve Buhara Hanlıklarının kontrol altına alınmasıyla Hive Hanlığı'na yönelen Rusya, 1973'te Hive şehrini ele geçirerek hanlığı kendi hâkimiyeti altına aldı. Nüfuzları altında varlığını devam ettiren tek hanlık olarak kalan Hokand'da meydana gelen karışıklıkları bahane eden Ruslar, Hokand Hanlığı'nı işgal ederek 19 Şubat 1976'da Batı Türkistan'daki son Türk devletini de ortadan kaldırdılar(Kurat, 2014, s.369-370).

Rusların Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarını işgal etmesine karşı Osmanlı devleti bir girişimde bulunmamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Kaşgar Hanlığı konusunda daha aktif bir politika izlemiştir. Bu aktif politikaya Rusların Hindistan'a yönelmesini istemeyen İngilizlerin, Osmanlı Devleti'ni Kaşgar Hanlığı ile ilişki kurması konusunda teşvik etmesi ve yardımda bulunması sebep olmuş olabilir. Ayrıca Türkistan Hanlıklarına yardım etmek suretiyle kışkırtılacak bir düşman olan Rusların, Kaşgar Hanlığı konusunda bir taraf olmayışı ve çıkarları doğrultusunda değişen bir politika izlemeleri de sebep olarak gösterilebilir. Bunların yanında, Türkistan Hanlıklarının Osmanlı Devleti'nin uyarıları dinlememeleri ve yardım taleplerinin geç kalması fakat Kaşgar Hanlığı'nın yardım talebinin uygun zamanı ve Yakup Beg'in güvenilir politikaları düşünülebilir (Saray, 1994, s.103-104).

Orta Asya'da İngilizler ile Rusların güç mücadelesi 1838'de İngilizlerin Pamir'e kadar ilerlemeleri ile 1839'da Kandahar ve Kabil şehirlerinin almalarıyla başlamıştır. Rusların kuzeyden İngiliz sömürgelerine yaklaşmaları ve aynı şekilde İngilizlerin güneyden Asya içlerine ilerleyerek Rusların muhtemel yayılma sahalarını tehdit eder hale gelmesi bu iki devletin birbiri aleyhine politikalar izlemelerine zemin hazırlamıştır. Rusların Türkistan Hanlıklarını ele geçirmesine rağmen uzun süre İngilizler Yakup Beg ile politik bir iş birliğine girmekten kaçınmıştır. Fakat Osmanlı

Devleti'nin bölgeye yardım ulaştırmasına destek olmuşlardır(Adıbelli, 2008, s.40). Rusların, İngilizlerin ve Osmanlı Devleti'nin dışında bölgeyle ilgilen, bölgeyi kendi toprağı olarak kabul eden ve Yakup Beg'i işgalci olarak gören Çin, Doğu Türkistan'ın elden çıkmasını izin verme niyetinde değildi. Çin'de yaşanan Afyon Savaşları ve Taying İsyanı Çin ekonomisine zarar vermişti. Doğu Türkistan, Çin için ekonomik getirisi yüksek bir bölge olmasıyla ve batıdan gelebilecek tehlikelere karşı tampon bölge vazifesi görmesi sebebiyle önemliydi(Adıbelli, 2008, s.47-48).

Yakup Beg'in Doğu Türkistan'da Han olmasından önce ve hâkimiyeti zamanında gerçekleşen bu olaylar onun her an gelmesi muhtemel bir düşman ordusuna karşı hazır bulunmasını gerektirmekteydi. Batı Türkistan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle o bölgeden kaçanlar Kaşgar Hanlığı ordusunu güçlendirmek için kullanıldı. Doğu Türkistan'da birliğin sağlanmasından sonra hızla düzenli ordu kurulmaya çalışıldı.

Yakup Beg'in Ruslarla Kurduğu İlişkiler

Ruslar Doğu Türkistan ile ticari ilişkiler kurmanın yanında bölge için farklı planlamalarda yapmaktaydılar. Rusların Batı Sibiryaya Genel Valisi Gasfort, 1852 yılında Kaşgar'ı Çin'den bağımsız hale getirip sonra da Rus topraklarına katma fikrini ileri sürmüştü. Rus yöneticiler, bu planı mantıklı bulmakla birlikte planın uygulanabilmesi için zemin aramaktaydılar. Ruslar için Kaşgar'ın ele geçirilmesiyle Türkistan'da tam hâkimiyet sağlanmış olacaktı. Ayrıca bu bölgeden Çin ve bölgede diğer devletler, özellikle İngiliz sömürgeleri tehdit edilebilecekti. Ruslar bu hedeflerine ulaşmak için Doğu Türkistan'a gizli görevle birçok casus gönderdiler(Hayit, 2004, s.150).

Ruslar, Türkistan Hanlıklarını ele geçirdikten sonra o hanlıklarla imzaladıkları ticaret anlaşmalarının bir benzerini Yakup Beg ile de imzalamak istiyordu. Yakup Beg, Hokand ordusunda 1854 -1864 yılları arasında farklı rütbelerde görev yaptığı sırada Rusların emellerine ulaşmak için neler yapabildiklerini görmüştü. Bu yüzden Ruslarla bir ticaret anlaşması yapmak istemiyordu. Rusların uzun yıllar tüccarlar ve temsilciler vasıtasıyla ilişki içerisinde oldukları İli Şehri'ni işgal etmeleri ve bir dağ kasabası olan Almatı'nın kısa süre içinde büyük ve gelişen bir şehir halini almasındaki etkileri, Kaşgar'daki tehditkâr bir Rus etkisi karşısında dikkatli olmayı gerektiriyordu(Boulger, 1878, s.174)(Hayit, 2004, s.153). Yakup Beg, Rusların ticaret için değil casusluk ve devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmak için ülkede bulunmak istediklerini düşünüyordu. Yakup Beg, Ruslar'a güvenmiyordu fakat onları düşman olarak karşısına almaktansa istediğı şartların gerçekleşmesi üzerine ticari anlaşma yapmayı uygun gördü(Saray, 2015, s.176).

Rusların, Doğu Türkistan hakkında bilgi toplayan ilk temsilcisi Çokan Çingisoviç Valihanov olmuştur. Valihanov, Ekim 1858 - Mart 1859 tarihleri arasında Doğu Türkistan'da bulunmuştur. Tüccar kimliğinde Doğu Türkistan'a gelen Valihanov, bir bilim adamı ve askerdir. Valihanov, Doğu Türkistan'ın tarihi, coğrafyası ve etnografyası ile ilgili bilgiler toplamıştır(Hayit, 2004, s.151) (Kolesnikov, 2010, s.9)(Saray, 2015, s.177). Valihanov'dan sonra Rusların yönlendirmesiyle 1868'de Kludof adındaki bir tüccar Doğu Türkistan'a gitmiştir. Kludof, devlet görevlileri

tarafından şüpheli bulunarak engellenmiştir. Bu durumu öğrenen Yakup Beg, onunla görüşmüş ve yola devam etmesine izin vermiştir. Kludof, Yakup Beg'e bir ticaret anlaşması imzalanması teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi uygun bulan Yakup Beg, yeğeni Şadi Mirza'yı bu tüccar ile birlikte Almatı'ya göndermiştir(Boulger, 1878, s.184)(Shaw, 1871, s.57)(Schuyler, 1885, s.317). Yakup Beg, yeğeni Şadi Mirza ile birlikte bir de mektup göndermiştir. Bu mektup, Türkistan Genel Valisi Kaufmann'ın Petersburg'da olması sebebiyle Almatı'da bulunan generale verilmiş ve general de Yüzbaşı Reintal'ı Doğu Türkistan'a göndermiştir (Saray, 2015, s.178). Yüzbaşı Reintal, ticaret anlaşması için görüşmeler yapmak üzere bölgeye gitmiştir. Bu ziyaretle Ruslar, Doğu Türkistan'a olan ilgilerini ve Doğu Türkistan ile ticari ilişkiler kurma niyetinde olduklarını göstermeyi hedeflemişlerdir. Yüzbaşı Reintal, Yakup Beg'e daha önce Çinlilerle yapılan anlaşmalara sadık kalınmasının istendiğini söylemiştir. Ayrıca sınır bölgelerinde faaliyet gösteren Kırgızların teslimini istemiştir. Bu iki talep de Yakup Beg tarafından kabul edilmemiştir. Yakup Beg, sınır bölgelerindeki Kırgızları yakalattı fakat elçi olarak Ruslara gönderdiği yeğeni Şadi Mirza'nın güvenliğinden emin olana kadar onları hapsedmiştir. Şadi Mirza'nın güvenliğinden emin olduktan sonra Kırgızların Rus topraklarına gidişlerine izin vermiştir. Yüzbaşı Reintal, bu ziyaretinde bölgenin iç siyaseti ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler edinerek herhangi bir anlaşma imzalamadan geri dönmüştür(Boulger, 1878 s.184-185)(Kolesnikov, 2010, s.10).

Yakup Beg, Ruslarla olan bu görüşmelerde onlara güvenmediği için dikkatli davranıyordu ve görüşmelerin yavaş ilerlemesini istiyordu. Yakup Beg, Rusların bu yoğun ticari anlaşma isteği üzerine, Ruslarla olan sınırın belirlenmesi ve ticaretin güvenli yapılması isteğiyle General Kaufmann'a bir mektup gönderdi. Kaufmann, bu isteğe olumlu cevap vermeyerek İli bölgesinde olan ilerleyişini sürdürdü(Schuyler, 1885, s.319). Rusların baskısı üzerine, İngiliz kontrolündeki Hindistan'a elçi gösteren Yakup Beg, Rusların tepkisini çekti. Kaufmann, Rusların vassalı durumdaki Hokand hükümdarı Hudayar Han'a baskı yaparak Yakup Beg'i tahttan indirmesini istemiştir. Hudayar Han, Ruslara Yakup Beg'in bağımsız bir hükümdar olduğunu ve ona tahttan indiremeyeceğini söylemiştir. Ona karşı sadece tavsiyelerde bulunabileceğini söylemiştir. Bu gelişmeler sonrasında Hudayar Han, Yakup Beg'e elçi göndererek Ruslarla iyi ilişkiler içinde bulunmasını ve bazı imtiyazlar vermesini tavsiye etmiştir(Boulger, 1878, s.187-189)(Schuyler, 1885, s.320). Yakup Beg, Rus isteklerini kabul etmeme ve bağımsızlığını sürdürme konusundaki direncini korumuştur. Onun bu uzlaşmaz tavrı karşısında Ruslar, ticaret anlaşması imzalanana kadar Yakup Beg'e baskı uygulamaya devam etmişlerdir (Saray, 2015, s.179-180).

Ruslar ile Yakup Beg'in ilişkileri zaman içinde büyük değişikliklere uğramıştır. Doğu Türkistan'da Yakup Beg egemen olduğunda Ruslar, sadece Çinlileri bölgenin hâkimi olarak kabul ettiklerini ilan etmişlerdi. Ruslar daha sonra resmi olmayan görüşmelerde tüccarların ticari faaliyetlerde bulunmasına izin verilmesi istemişlerdi. Sonrasında ise Çinliler ile imzalanan anlaşmaların geçerli olmasını teklif etmişlerdi. Yakup Beg, tüm bu tekliflere olumsuz cevap vermiştir. Son olarak Rusların hâkimiyetindeki Hokand Hanlığı üzerinden ticaretin yapılması teklifi de reddedilmiş

ve Yakup Beg sadece resmi elçilerle görüşüp bir anlaşma yapacağını Ruslara ilan etmiştir(Boulger, 1878, s.191-192).

General Kaufmann, Yakup Beg'in inadı karşısında geri adım atarak ticaret anlaşması görüşmelerinin yapılması ve bir anlaşma imzalanması için Baron Kaulbars liderliğindeki bir topograf, bir mühendis ve bir tüccardan oluşan heyeti 1872 yılında Kaşgar'a gönderdi. Bu heyetin anlaşma imzalanmadan geri dönmesi durumunda bir işgal faaliyetine girişme niyetinde olduğunu göstermek için de İli Vadisi'nde Narin'de bir kale inşa ettirip oraya asker sevk etti. Yakup Beg, sınırdaki bu askeri faaliyetlerin durduruluncaya kadar anlaşmayı imzalamadı ve bu hazırlıklar durdurulunca görüşmeler başladı. Narin'deki faaliyetler durunca Yakup Beg, Hokandlı Hacı Molla Turab adında bir özel temsilcisiyi Petersburg'a gönderdi. (Âtîf, 1998, s.296) (Saray, 2015, s.181). Baron Kaulbars'ın üç hedefi vardı. Bunlardan ilki Kaşgar Hanlığı hakkında bilgi edinmek ve raporlarda belirtildiği kadar güçlü olup olmadığını görmektir. İkinci hedefi resmi anlaşma imzalamakla birlikte Yakup Beg'in Türkistan ve Kulca ile ilgili neler düşündüğü ve stratejisinin ne olduğunu öğrenmektir. Heyetin üçüncü amacı ise İngilizlerin bölgeye girişini engellemek ve bölgenin ticaretine hâkim olmaktır(Boulger, 1878, s.193-194). Miralay Baron Kaulbars ve Yakup Beg arasında 22 Haziran 1872'de imzalanan bu anlaşmanın şartları aşağıdaki gibidir.

1. *“Yedişehir halkının günümüzde ve gelecekte, Rus İmparatorluğunun topraklarında ticaret yapmalarına izin verildiği gibi, Rus vatandaşlarının da dini inançları ne olursa olsun Yedişehir'de ve Ba-devlet'e ait toprakların hepsinde, serbest ticaret yapmalarına izin verilecektir. Böylece Ba-devlet cenapları Rus vatandaşlarını kendi himayesi altına alıyor ve Kaşgarya topraklarındaki Rus vatandaşları ve tüccarlarının mal ve mülklerini korumuş oluyordu.*

2. *Eğer Rus tüccarları Yedişehir'in pazarlarında mallarını depoya koymak için kervansaray yapmayı arzu ederlerse, buna izin verilecektir. Rus pazarlarında ticaret ile meşgul olan Yedişehir tüccarları da yukarıdaki haklara aynen sahip olabileceklerdir.*

3. *Ticari işlerin normal şekilde gelişmesine kefalet vermek ve toplanması gereken çeşitli paraları kanuni şekilde toplamak için Rus tüccarlarına, Yedişehir'in pazarlarında ticari temsilci tayin etme hakkı verilecektir. Rusya Türkistanı'nın şehir pazarlarında ticaret ile meşgul olan Yedişehir tüccarlarına da bu hak aynen verilecektir.*

4. *Rusya'dan Yedişehir'e getirilen veya Yedişehir'den Rusya'ya götürülen tüm mallardan, masrafının % 25'i vergi olarak alınacaktır. Her hangi bir durumda, ticari mallardan alınan verginin bu orandan fazla olmaması gerekmektedir. Bu anlaşma her iki taraf Müslümanları ve Yedişehir vatandaşları için aynen geçerli olacaktır.*

5. *Rus tüccarları ve onların kervanları Yedişehir topraklarında ve ona sınırdaş olan bölgelerden geçtiği zaman, kendilerinin emniyetlerini garanti eden rehberleri ücretsiz çalıştırabileceklerdir. Yedişehir kervanları da, Rus topraklarından geçtikleri*

zaman yukarıdaki hakka sahip olabileceklerdir(Kuropatkin, 2016, s.84-85).”

Yakup Beg'in Ruslarla imzaladığı bu anlaşma ticareti düzenlemesinin yanında Rusların Doğu Türkistan'daki bağımsız yönetimi tanıdığını da gösteriyordu. Yakup Beg, bağımsız bir hükümdar olarak tanınmasından duyduğu memnuniyeti 1873 yılında Baron Kaulbars'a bir elçi göndererek iletmıştır. Fakat ilişkiler tam manasıyla düzelmemiştir. Rus tüccarların, ticari faaliyetler dışındaki girişimleri devlet görevlilerince engellenmiştir. Rusların, tüccarlara kötü muamele gösteriliyor tepkisine de Yakup Beg, gelen tüccarların sadece ticaretle ilgilenmesi durumunda herhangi bir sorunun olmayacağını iletmıştır. Rusların bu baskı ve tehditlerine maruz kalan Yakup Beg, İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından tanınmasıyla bu baskılara karşı devleti daha güçlü hale getirmiştir(Saray, 2015, s.182).

General Kaufmann, 1874 yılında yaşanan ticari sorunların görüşülmesi için daha önce de Kaşgar'a giden Reintal'ı görevlendirmiştir. General Kaufmann tarafından Reintal'ın Kaşgar'da yerleşik bir ticari temsilci olması düşünülmüyordu. Reintal'ın Kaşgar'da bu konu üzerine yaptığı görüşmeler amacına ulaşamadı. Yakup Beg, Doğu Türkistan'da Rusların kalıcı bir temsilcisinin olmasını istemiyordu. Rusların Batı Türkistan'da da uyguladığı bu yöntemi bilmekteydi ve ülkesinin iç işlerine karışması muhtemel bir Rus görevlinin varlığını kabul etmedi(Boulger, 1878, s.204) (Schuyler, 1885, s.324).

Ruslar, ticaret anlaşması imzalanmasına rağmen gittikçe güçlenen ve kontrolü mümkün olmayan Yakup Beg yerine sınır bölgelerinde anlaşması Yakup Beg'den daha kolay olan Çinlileri istemeye başladılar. Ruslar arasında Doğu Türkistan hâkimiyetinin kimde kalması gerektiği üzerinde tartışmalar yapıldı. Ruslar için Tanrı Dağları'nın doğal bir sınır olduğunu düşünenler ile Çin'i bölgeye sokmanın mantıklı bir fikir olmadığını düşünenler vardı(Schuyler, 1885, s.325-326).

Yakup Beg'in İngilizlerle Kurduğu İlişkiler

Yakup Beg, Çin yönetimi sırasında bozulan ekonomiyi düzeltmek için ticareti geliştirmeye önem verdi. İngiliz idaresi altındaki Hindistan'a bir elçi göndererek iki ülke arasındaki ticareti ve ticaret yollarının güvenliği görüşmek için bir temsilciyi Kaşgar'a davet etti. Hindistan Genel Valisi Lawrance, bu istek üzerine 1867 yılında mesleği doktorluk olan Henry Cayley'i Kaşgar'a gönderdi. Ticari konularla ilgilenmeyen Henry Cayley, daha çok sağlık konularıyla ilgilendi ve Yakup Beg'in istediği ticari görüşmeler gerçekleşmedi. Bunun üzerine Yakup Beg, 1868 yılında Hindistan'a tekrar bir elçi göndererek ticari ilişkileri geliştirmeyi ve siyasi ilişkiler kurulmasını istediğini bildirdi. Hindistan Genel Valisi Lawrance, Doğu Türkistan'a ilgisizdi. Lawrance, Pencap Komiseri Sir J. Douglas tarafından ikna edildi ve Robert Shaw Kaşgar'a gönderildi. Doğu Türkistan ile ticari ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği hakkında 1868 yılında Kaşgar'a hareket eden Robert Shaw'a, ilişkiler hakkında bir vaatte bulunmaması ve farklı konularda görüşme yapmaması söylendi. Robert Shaw yapılan görüşmelerden sonra Yakup Beg tarafından yanına verilen ve görüşmelere Hindistan'da devam edeceği bir elçi ile Hindistan'a döndü. Hindistan'a dönüşünde Robert Shaw, Doğu Türkistan'da karşılaştığı İngiliz teğmen George Hayward ile

Sel'skoye Hozyaystvo Uzbekistana Za Gody Nezavisimosti,19.08.2015, erişim: http://www.uzconsulate.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=387%3A2015-

birlikte bölgede şahit oldukları Rus baskısını ifade ederek, Rusların Hindistan'ı tehdit etmesinin engellemesi için Doğu Türkistan ile ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini bildirdiler(Boulger, 1878, s.215-216) (Saray, 2015, s.187-189).

İngiltere'de hükümetin değişmesiyle Hindistan Genel Valisi Lawrance geri çağırıldı ve yerine Lord Mayo getirildi. Lord Mayo, Doğu Türkistan ve Rus hâkimiyetindeki Batı Türkistan ile ciddi ilişkiler kurmak istiyordu. Bu sebeple Douglas Forsyth, Batı Türkistan'da İngiliz ticaretinin durumunu ve Rusların Doğu Türkistan ile ilişkilerini öğrenmek için Petersburg'a gönderildi (Forsyth, 1873). Yakup Beg, 1869 yılında tekrar bir heyet göndererek dostluk ilişkisi kurmak istediğini bildirmiştir. Bu heyet, İngilizler ile Osmanlı Devleti'nin iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu bilgisini ve İngilizler'in Doğu Türkistan ile Osmanlı Devleti arasında kurulabilecek ilişkilere destek olacakları vaadini almıştır. Daha önce gönderilen heyetler ile bölge hakkında gerekli bilgileri toplayan İngilizler, ilk resmi heyetlerini 1870 yılında Kaşgar'a gönderdiler. Bölgeyi bilen Douglas Forsyth başkanlığında olan ve Robert Shaw ile Dr. G. Henderson'un da olduğu bu heyetin bir resmi anlaşma imzalama yetkisi bulunmuyordu(Âtıf, 1998, s.289) (Boulger, 1878, s.218-219) (Saray, 2015, s.190-198)(Forsyth, 1873).

İngilizlerin, resmi anlaşma yetkisi bulunmayan bir heyet göndermesi Yakup Beg'i memnun etmese de Ruslara alternatifi olduğunu göstermesi açısından bu heyetin gelmesini olumlu karşılamıştı. İngilizlerle olan ilişkilerde yaşanan birkaç yıllık durgunluktan sonra yeğeni Seyyid Yakup Töre'yi 1873 yılında İstanbul'a gönderen Yakup Beg, onun Hindistan'da görüşmeler yapmasını da istemiştir. İngiliz yönetimine, Doğu Türkistan'ın Afganistan gibi Rusların önünde bir tampon bölge olmasının iki taraf için de faydalı olacağı iletilmiştir. İngilizler değerlendirmeleri sonucunda, Douglas Forsyth başkanlığında yeni bir heyetin Kaşgar'a gitmesine karar verdiler. İngilizler bu heyetle Rus elçisi Baron Kaulbars'ın Doğu Türkistan'daki etkilerini azaltmayı amaçlıyordu(Boulger, 1878, s.221)(Forsyth, 1873). Heyet Kaşgar'da törenle karşılandı. Karşılıklı hediyelerin sunulmasıyla oluşan olumlu havada görüşmeler başladı ve 2 Şubat 1874 günü imzalanan ticaret anlaşmasıyla görüşmeler sonuçlandırıldı. Oluşan bu dostluk havasının etkisiyle Yakup Beg, İngilizlerin Doğu Türkistan içindeki gözlem faaliyetlerine izin verdi. Elçilik heyeti, Yakup Beg'in onayı ile 16 Mart'ta Hindistan'a dönmek için Kaşgar'dan ayrıldı(Boulger, 1878, s.232). Daha önce de Kaşgar'a giden ve hem bölgeyi tanıyan hem de bölgede tanınan Robert Shaw, Kaşgar'daki İngiliz temsilcisi olarak görevlendirildi. Doğu Türkistan'da iyi karşılanan Shaw'a, Doğu Türkistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin izni olmadan görevine devam etmesinin mümkün olmadığı bildirildi. Bunun üzerine Shaw bir süre sonra Hindistan'a döndü. Osmanlı Devleti ile Rusların ve Ruslar ile İngilizlerin ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte Çin'in de Doğu Türkistan'ı işgal hazırlıklarına başlaması bölgedeki durumları değiştirdi (Saray, 2015, s.190,198).

Ticaret anlaşması imzalanmasına rağmen Kaşgar'a gelen İngiliz heyetine Yakup Beg temkinli yaklaşmıştır. İngiliz elçisi Douglas Forsyth, ticaret anlaşması ile birlikte Doğu Türkistan'daki madenlerin ve nehirlerin İngiliz işletmesine verilmesini talep etmiştir. Bunun karşılığında, buralardan elde edilen gelirin dörtte üçünün verilmesi ile birlikte Kaşgar ordusunda bulunan askerlerin kıyafet, silah ve diğer ihtiyaçlarının İngilizler tarafından karşılanacağını söylemiştir. Yakup Beg, ülkede altın olmadığını ve diğer madenlerin de az olduğunu belirterek teklifi reddetmiştir. Elçi Forsyth, Çağatayca yazılmış ve ellerinde bulunan bir yazmadan bölgede madenlerin bulunduğunu ve nehirlerinden altın tozları aktığını öğrendiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Yakup Beg de bu bilgilerin yanlış olduğunu ve bahsedildiği gibi madenlerin olmadığını söylemiştir (Âtîf, 1998, s.308). Teklifin reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nden yardım isteği üzerine Kaşgar'a gönderilen İsmail Efendi, bunun sebebini sorup şu cevabı almıştır;

“İngilizler desayis-i siyaside pek mahirdiler. Hindistan'ı ticaret yüzünden zabt eyledikleri gibi Kaşgar'ı dahi yine o yolda zabt eylemek ve Hindistan'da yaptıklarını burada dahi icrâ ederek böyle imtiyaz vesileleriyle yavaş yavaş mülkümüze sokulmak istiyorlar. İmtiyaz verildiği anda ilk kafilâ olarak usta, kalfa, amele, memur olmak üzere Kaşgar'a 4-500 kişi girecek ve bunlar ise zevcelerini de getirüb gündengüne kesb-i tekessür edeceğinden ayrıca ve mümtaz bir kavm olacaktır. Anların bulunduğu mahalde İngiliz hükûmeti mevcut demek olub işlerine müdahale olunamayacak ve hükûmet içinde bir hükûmet teşekkül edecektir. İngilizler gittikçe imtiyazlarını tevsi edecekleri gibi çünkü Kaşgarlıların ekserisi kolaylıkla işgal olunur sade-dilândan olduğundan kendilerine ahaliden dahi akça ve saire ile pek çok tarafdar bulub devletimizin başına ileride bir büyük gaile çıkaracaklardır. Nihayet bunca zahmetlerle meydana çıkardığımız hükûmeti yavaş yavaş kendi ellerine alub Kaşgar, İngiliz hükûmetinin doğrudan doğruya idaresi altında bir vilâyeti hükmüne girecek ve bu bina-yı hükûmet ibtidasında hiçbirşey zannolunmayan ve faideli görülen imtiyaz yüzünden müzmahil olacaktır. İngiliz kuvvetli bir devlet olduğundan biz anınla başa çıkamayız. Düşmanımız Çinli iken ileride yani iş daha dediğim derecelere varmadan bir de İngiliz hükûmetiyle uğraşmağa mecbur olacağız. Bu mezâhir meydana iken İngilizlerin nazar-ı tam'ını üzerimizden çevirmekten başka tarik-i eslem yoktur. Bundan başka bir kere İngilizler imtiyaz alub Kaşgar'ın servetini taşımağa başladılar mı keyfiyyet âleme şuyû bulub her tarafın inzar-ı hurs ve tam'ı buraya dikilecek ve Rusya dahi hased ve rekabete düşüb ve mülkümüzden istifade için aynını o da icraya kalkışacak ve bu halde iki devletin rekabeti ve ifsadât ve entrikaları arasında Kaşgar hükûmeti mevkiini muhafaza edemeyerek ezilüb mahv olacaktır. İşte bu mehâlik-i müstakbeleye karşı imtiyaz itâsı ayn-ı hamakatdir. Hükûmetimiz bir esas metin üzere takarrür etsin inşallah ileride madenleri ben işletirim, istifadeyi ecnebi edeceğine biz ederiz (Âtîf, 1998, s.309).”

Yakup Beg'in, İngilizlerin madenleri ve nehirleri işletme teklifini reddetmesinin sebebi günün şartlarında faydalı görülen bu teklifin gelecekte Doğu Türkistan'a yaşatabileceği sorunları önceden görmesidir. İngilizlerin Doğu Türkistan'da kalıcı olarak yerleşmelerini istemeyerek ülkenin Hindistan gibi bir statüye geçmesini engellemiştir. Devlet yönetimindeki tecrübeleriyle İngilizlerin gerçek niyetlerini görmüş ve yapılan anlaşmanın Doğu Türkistan'ın çıkarlarını koruyan bir anlaşma olmasına özen göstermiştir. Ruslarla yapılan anlaşmada ve Ruslarla olan ilişkilerinde olduğu gibi İngilizlere de tam manasıyla güvenmeyip İngilizlerle kurulan ilişkilerde de Doğu Türkistan'ın geleceğini ve Doğu Türkistan'daki hâkimiyetinin devamlılığını ön planda tutmuştur.

Yakup Beg'in Osmanlı Devleti ile Kurduğu İlişkiler

Batı Türkistan Hanlıkları, Osmanlı Devleti'nin telkinlerine uymadılar, bir araya gelmediler ve aralarındaki çekişmeler Rusların Batı Türkistan'a hâkim olmasını kolaylaştırdı. Batı Türkistan'da bunlar olurken Doğu Türkistan'da Yakup Beg birliği sağladı ve hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştı. Rusların Batı Türkistan'ı işgaline karşı hanlıklara yardım edemeyen Osmanlı Devleti, Yakup Beg'in yardım talebine olumlu cevap verdi. Yakup Beg, Osmanlı Devleti'ne Seyyid Yakup Töre'yi elçi olarak gönderdi. Seyyid Yakup Töre, Sultan Abdülaziz'e Batı ve Doğu Türkistan'da meydana gelen olayları anlatarak Kaşgar Hanlığı'nın ihtiyaçlarından bahsetti. Yakup Beg'in elçisi Seyyid Yakup Töre 16 Haziran 1873'te Padişah'ın huzuruna çıkarak ihtiyaç duyulan silah, mühimmat ve askeri eğitmen desteğinin verilmesini rica etti. Yakup Beg'in Osmanlı Devleti'ne bağlanma isteği ve elçisinin yardım talepleri kabul edildi. Bu kabul sonrasında elçinin istekleri Tophane Müşiri Ali Said Paşa ve Umum Fabrikalar Nazırı Seyyid Paşa tarafından yerine getirildi. Yakup Beg'e tüm parçalarıyla birlikte 6 adet Krupp topu, 1000 tane eski ve 200 tane yeni tüfek ile kapsül ve barut üretim araçları ve ustaları gönderildi. Doğu Türkistan ordusunun eğitimi için ise istihkâm subayı Ali Kazım Bey, piyade subayı Mehmed Yusuf Bey, süvari zâbiti Çerkes Yusuf Bey ve Topçu zâbiti İsmail Hakkı Bey ile dört emekli subayın, Enderundan Murad Efendi başkanlığında Doğu Türkistan'a gönderilmesine karar verildi. Yakup Beg'e de bazı hediyeler ve "Birinci rütbeden murassâ nişan-ı Osmanî" ile "Seyf ve alem" gönderilmesine karar verildi. Elçilik heyeti ve beraberindekiler Kaşgar'a ulaştığında 100 pare top atışıyla karşılandı. Kendisine Osmanlı Devleti tarafından "Emir" unvanı verilen Yakup Beg, Osmanlı Devleti'ne bağlılığının göstergesi olarak hâkim olduğu tüm yerlerde hutbeyi Sultan Abdülaziz adına okutmaya ve sikkelere onun basmaya başlamıştır (Âtîf, 1998, s.298) (Boulger, 1878, s.196) (Bellew, 1875, s.304) (Saray, 1994, s.107,109).

Osmanlı Devleti'nden gelen yardımlarla ordusunu güçlendiren Yakup Beg, devletin siyasi devamlılığını sağlamak için de Osmanlı Devleti'nden yeni isteklerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne bir mektup gönderen Yakup Beg, Emirliğin ölene kadar kendinde kalmasını ve öldükten sonra da en büyük ve en reşit oğluna geçmesine izin verilmesini istemiştir. Bu istekler şartlı bir şekilde kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti bu isteği, Doğu Türkistan'da hutbenin sürekli halife adına okunması, paraların halife adına basılması ve Osmanlı Sancağı'nın bir değişime uğratılmadan olduğu gibi Doğu Türkistan'da dalgalanması şartlarıyla kabul etmiştir. Bu şartların yanında, Kaşgar Emirliği'nin gerekli olmadıkça komşularıyla sorun yaşamamaya dikkat etmesi, gereksiz faaliyetlerle nüfus ve toprak kaybına yol açmaması ve ülkenin barışa ve refaha kavuşması için tüm önlemlerin alınması istendi. Ayrıca ülkenin iktisadi ve kültürel gelişimi için çaba gösterilmesi ve bu şekilde ülkenin birliğinin, gelişmesinin, barışının ve düzeninin korunacağı iletildi(Saray, 1994, s.110-111). Seyyid Yakup Töre, 1875 yılında hediyelerle geldiği İstanbul'dan dönüşte bu sefer halifenin Yakup Beg'e hediyeleriyle geri dönmüştür. Çok çeşitli hediyelerle birlikte gönderilen ve Doğu Türkistan'da ihtiyaç duyulan askeri yardımlar hediyelerin içinde önemli bir yer tutmaktaydı. Tophane hazinesi tarafından hazırlanan bu hediyeler içinde arkadan dolma kundaksız silahlar, çatal ok, üç fundluk çelik batarya bir top, 2000 Enfield tüfek, 600 dane ve 60 peşrev, 700 tapa ve fünye, 31 sandık ince mühimmat, 6204 adi kapsül, 20000 kıyye kurşun, 10000 kapsül oku, kapsül üretimi için özel tezgâh ve tüm bunlar için alet ve edevat vardır. Bu hediyeler yanında Seyyid Yakup Töre ile Kaşgar'a Kolağası Ali, Yüzbaşı diğer iki Ali Ağa ile Yüzbaşı Kâzım Efendi gönderilmiştir. Ali Ağaların biri topçu ve diğeri kapsül üretim öğretmenidir. Yüzbaşı Kâzım Efendi ise istihkâm inşası öğretmenidir. Bu eşyaların ve gönderilen öğretmenlerin masrafları Tophane hazinesinden verilmiştir (Âtîf, 1998, s.302).

Ruslarla, İngilizlerle ve Osmanlı Devleti ile geliştirilen tüm bu ilişkilere rağmen, Doğu Türkistan'ın özgürlüğüne en büyük tehdidi oluşturan Çin ile bir ilişki kurulamadı. Çin'in Yakup Beg'in hâkimiyetini tanımaması ve Doğu Türkistan'ın kendi toprağı olduğunu iddia etmesi, herhangi bir ilişki kurulamamasının sebebi olarak kabul edilebilir. Çin, Yakup Beg'in tüm girişimlerine rağmen bir ilişki içerisinde bulunmayıp Doğu Türkistan'ın tekrar işgal edilmesi için hazırlıklar yapmakla meşgul olmuştur(Saray, 1994, s.111). Çin ordusunun Doğu Türkistan'a karşı harekete geçtiği tarihlerde patlak veren Osmanlı – Rus Savaşı bu iki devletin de dikkatini bu bölgeden uzaklaştırdı (Broomhall, 1910, s.291). Osmanlı Devleti ile Rusya'nın "93 Harbi" olarak da adlandırılan 1877-1878 yıllarındaki savaşı dönemin büyük devletlerinin odağını da Balkanlara çekmiştir.

1. Ordu

Yakup Beg, 1864'te Kaşgar'a yardıma geldiğinde emri altındaki bir grup askerden başka bir askeri güce sahip değildi(Hayit, 2004, s.145). Ruslarla 1865

yılında yapılan savaşta yenilen Hokand ordusuna mensup askerler Kaşgar'a gelerek Doğu Türkistan ordusuna katıldılar. Hokand'dan gelen bu askerler Hokand ordusunun düzenine göre teşkilatlandırılıp yeni bir ordu kuruldu(Saray, 2015, s.272-273). Bu ordu halk arasından ve diğer bölgelerden gelen yabancı gönüllülerden oluşturuldu. İlerleyen zamanlarda gönüllü askere alımlarla birlikte 15 yaşına girmiş bütün erkekler için zorunlu askerlik başlatıldı. Zorunlu olarak askere alınanların yaşları 15 ile 35 arasında değişmekteydi. Askere alımlar ordunun yıllık ihtiyacına göre değişirdi ve asker ihtiyacı bölgelere dağıtılarak alımlar yapılırdı. Zorunlu askerliğin sorumluluğu daha çok iki ve üç çocuklu ailelere yüklenirdi ve bu çocuklardan biri askere alınırđı. Ömür boyu yapılan askerlik görevinde savaşta fayda sağlamayacağı düşünölenler tarımla ve devlete ait hayvanlara bakmakla ilgilenirlerdi(Kolesnikov, 2010, s.157).

Yakup Beg'in yönetiminin güvenliği, kendisinin ve ailesinin yaşadığı bir saray ile çevresinde kurulmuş büyük bir kışlayla sağlanıyordu. Bu saray veya orda ile birlikte kışlanın etrafı da farklı toplarla bezenmişti. Bu binalarda güvenliği sağlamak, savunma yapmak ve topları kullanmak üzere hazır olan askerler bulunurdu. Kızıl üniforma giyen bu topçular, düşmana yapılan önemli operasyon haricinde görev yerlerini terk etmiyorlardı. Bu kızıl topçuların başkentten ayrıldıkları çok nadir görülürdü(Boulger, 1878, s.142).

Yakup Beg'in ordusu başlarda teşkilat olarak bölgede daha önce kurulan devletlerden pek farklı değildi. Ordu ilk zamanlarda dört süvari alayı ve bir alay piyade askerden oluşmaktaydı. Bu alaylar 3000 askerden oluşmaktaydı ve toplam ordu 15000 askerden oluşmaktaydı. Süvarilere "yiğit", piyadelere "serbaz" denilmekteydi. Süvari alaylarının biri Yakup Beg komuta edilmekteydi, diğerleri ise Leşkerbaşı'nın komutasındaydı(Saray, 2015, s.273). Süvari alayları Kaşgar Ordusu'nun en önemli askeri gücü konumundaydı. Süvariler Leşkerbaşı'nın idaresindeydi ve emri altında her biri 400-500 askeri komuta eden 4-5 Pansad vardı. Pansad'ın alt rütbesinde yüzbaşı vardı ve onun altında Pencahbaşı vardı. Pencahbaşı'nın altında ise onbaşı görevinde olan 3-4 Dihbaşı bulunuyordu. Serbaz denilen piyadeler bir Naib idaresinde bulunuyorlardı ve sayıları 300-400 olduğundan onlardan sorumlu olan Naib'e de binbaşı denilebilir. Naib'in emri altında iki Laver bulunurdu ve bir Laver'in emri altında iki Serzan bulunurdu. Bir Serzan'ın emri altında ise iki yüzbaşı ve yüzbaşılardan sonra Pencahbaşılar ve Dihbaşılar gelirdi (Halaçoğlu, 1987, s.538-539).

Yakup Beg, Osmanlı Devleti'nden istediği askeri eğitimciler ile yenilediği ve modern hale getirdiği ordusuna "Nizam-ı Cedidi" demektedir. Bu modern hale gelen ordunun düzeni ve disiplini ordu komutanları ile birlikte askeri hâkim görevinde bulunan "Kadı Asker = Kazasker"ler aracılığıyla sağlanıyordu. Ordudaki her alayın ve askeri grupların idaresinde bu askeri hâkim olan Kazaskerlerden birer tane bulunurdu. Yakup Beg ordunun düzeninin ve disiplinin sağlanması için görevlendirdiği komutanların kendisine bağlılığına özellikle dikkat ederdi. Kendisine sadık olan komutanları önemli görevlere getirdi ve bölge halkının liderlerine önemli görevler vermedi. Yakup Beg'in kendisine sadık olan fakat halk ile bağı güçlü olma-

yan komutanları görevlendirmesi Doğu Türkistan halkını pek memnun etmedi (Saray, 2015, s.277-278).

Kaşgar ordusunda birçok farklı milletten askerler bulunurdu. Gönüllü olarak orduda görev yapan Hokandlıların sayısı diğer gruplardan fazlaydı. Onlardan başka Buhara'dan ve Rusya'nın ele geçirdiği bölgelerden gelenler de vardı. Yakup Beg'in ilk müttefikleri olan Hokandlılar orduda ayrıcalıklı kişilerdi. Yakup Beg de Taşkent yakınlarındaki Pişkent şehrindeydi. Hokandlılar hükümet ve ordu içinde önemli görevlere getirilmişlerdi. Bu askerler Yakup Beg'in güvendiği destekçileriydi. Orduda Hokand'dan ve Batı Türkistan'ın diğer bölgelerinden gelen askerlerin yanında bir grup Afgan, Hintli ve az sayıda Türk, Tungan, Çinli ve Kırgız askerler de vardı(Kuropatkin, 2016, s.236-237).

Orduda bulunan Çinli askerler 1863-1864 yıllarında çıkan Kaşgar ayaklanmasında yok edilen Mançu ordularının kalıntılarıydı. Bu askerler İslamiyet'i kabul ederek canlarını kurtardılar. Canları bağışlanan bu askerler çocukları ile birlikte orduya katıldılar. Topçu olarak görev yapan bu askerler ayrıca diğer gündelik işleri de yaparlardı. Bu sebeplerden ordunun en güçsüz kısmı olarak görülürlerdi. Tunganlar da Kaşgar'daki Çin ordusunda görev yapan askerlerin kalıntılarıydı. Bu askerler topçu birliklerine ve süvari birliklerine dağıtılmış olarak görev yapıyorlardı. Orduda önemli görevlere getirilmeyen ve güvenilmeyen Çinli askerler gibi Tunganlara da şüpheyle bakılmaktaydı fakat bunların durumları Çinli askerlerden iyiydi. Çinli askerler ve Tungan askerlerinin arasından liderler seçilir ve bu askerler o liderlerin idaresinde olurlardı. Ordudaki Kırgız askerlerin hepsi gönüllü olarak Kaşgar ordusuna katıldılar. Bu askerlerin bir kısmı uzak kışlalara gönderildiler ve diğerleri de orduda postacı ve haberci olarak görevlendirildiler. Orduda ayrıca küçük bir grup olarak batıda ve güneyde bulunan küçük hanlıklarla yapılan savaşlarda esir alınmış köle-kul askerler de bulunuyordu(Boulger, 1878, s.143)(Kolesnikov, 2010, s.153) (Kuropatkin, 2016, s.238).

Yakup Beg'in ordusundaki asker sayısı hakkında Kuropatkin'in verdiği bilgiler önemlidir. Kuropatkin, Kashgaria adlı eserinde gittiği ve gitmediği yerlerdeki askerler hakkında bilgiler vermiştir. İlk olarak gittiği yerler hakkındaki bilgileri aktarmıştır. Bu bilgilere göre: Kaşgar Şehrinde 2000-2200 serbaz ve atlı birliklerde 1000 asker vardı. Çinli ve Tunganlardan oluşan top taşıyıcılar da 1000 kişiydi. Bunların arasında karabina tüfekleriyle silahlanmış bir tabur piyade asker vardı. Diğer askerlerin çoğu çakmaklı tüfek başta olmak üzere çeşitli tüfeklerle silahlanmıştı. Atlı birliklerin çoğu kapsüllü hatta arkasından mermi konulan tüfeklerle silahlanmıştı. Kaşgar Şehrinin Hâkiminin komutası altında Kaşgar şehrinde bulunan serbazlar ve atlı birlikler 600 kişiden oluşuyordu. Askerlerin bir kısmı arkasından mermi konulan tüfeklerle, kalanları çakmaklı tüfekler de dâhil olmak üzere çeşitli tüfeklerle silahlanmıştı. Kaşgar Şehrinde toplam 4600-4800 kişi ve 20 adet top bulunuyordu. Maralbaş Kalesinde bulunan atlı askerler 300 kişiydi ve 100 serbaz vardı. Serbazlar çakmaklı tüfeklerle silahlanmıştı. Atlı askerlerin silah durumu hakkında bilgi yoktur. Maralbaş Kalesinde toplam 400 asker bulunuyordu. Aksu Şehrinde 1000 serbaz ve 100 atlı asker vardı. Bunlardan sadece 300'ü eski asker, kalanların hepsi yeni asker-

lerdi. Onların bir kısmı kapsüllü kalan bir kısmı ise çakmalı tüfeklerle silahlanmıştı. Aksu Şehrinde toplam 1100 asker ve 2 adet top vardı. Bay Şehrindeki serbazların ve atlı askerlerin toplamı 400 kişiydi. Bunların içinde 300 yeni asker de vardı. Bu askerlerin büyük çoğunluğu çakmaklı tüfeklerle silahlanmıştı. Kuçar Şehrinde 500 serbaz ve 1000 atlı asker bulunuyordu. Serbazlardan 200'ü yeni askerde. Atlı askerler 1000 kişi olup, aynı üniformalı, çok iyi eğitilmişti. Hepsi Hoten'den gelmişti. Onların çoğu kapsüllü bazıları ise çakmaklı tüfeklerle silahlanmıştı. Kuçar Şehrinde toplam 1500 asker ve 2 adet top bulunuyordu. Korla Şehrinde, kale garnizonunda 660 serbaz ve 3 adet top vardır. Ordugâhtaki atlı askerler 2500 kişiydi. Korla Şehrinde toplam 3160 asker ve 3 adet top vardı (Kuropatkin, 2016, s.284-285).

Kuropatkin'in gitmediği yerler hakkında verdiği bilgiler özellikle Çinlilere karşı girişilen mücadelede ordunun durumunu görmek açısından faydalıdır. Onun verdiği bilgilere göre; dağlık bölgelerdeki ileri karakol ve kalelerde bulunan atlı askerler ve serbazlar toplamı 1500 kişidir. Bunların bazıları çakmaklı tüfeklerle bazıları ise kapsüllü tüfeklerle silahlanmıştır. Kuropatkin tarafından ziyaret edilen birkaç ileri karakol da vardır. Bu karakollar Ergeştam, Meşrep, Yığın, Oksalur, Gançuğan, Mingyol ve Uluğçat'dır. Bunların her birinde 20'den 100'e kadar kişi vardır. Fakat Uluğçat'ta ise 150 kişi vardır (Kuropatkin, 2016, s.285).

Yakup Beg'in Çinliler ile savaşmak için ileri karakolda topladığı ordu dağılık vaziyettedir. Davançing'te 900 atlı asker ve 2 adet top vardı. Bunlar Snider modelindeki kuyruktan dolma tüfeklerle silahlanmıştı. Biri kuyruktan dolma diğeri ise ağızdan dolma toplam 2 adet top vardır ve onlar 1 at ile çekilmekteydi. Turfan Şehrinde 3500 atlı asker ve 5000 serbaz vardı. Bazı atlı askerler kuyruktan mermi dolma tüfeklerle silahlanmıştı. Bazı piyade askerler ise kapsüllü tüfeklerle silahlanmıştı. Bu silahların bazıları yerli üretimdir. İster atlı askerler olsun veya piyade askerler olsun, kalan askerlerin hepsi çakmaklı tüfeklerle silahlanmıştı. Turfan Şehrinde toplam 8500 kişi ve çeşitli toplardan 20 adet vardı. Tungan askerler ise 1000 kişiydi. Tungan askerler şehrin savunması için askerliğe alınmıştır. Onlar çok güvensizdir, kötü silahlanmıştır ve çok disiplinsizdir. Toksun Kalesinde, 3500 atlı asker ve 2000 serbaz vardı. Atlı askerlerin bazıları kuyruktan mermi konulan tüfeklerle silahlanmıştı. Piyade askerlerin büyük çoğunluğu ise ağızdan mermi konulan tüfeklerle silahlanmıştı. Toplar kullanılmaz hale gelmişti, bazı topların kuyruk mekanizması bozulmuştu ve bazı topların da mühimmatı yoktu. Toksun Kalesinde toplam 6000 asker ve 5 adet kuyruktan dolma top vardı. Yarkent ve Yenihisar Bölgesindeki atlı askerlerin ve serbazların toplamı 4000 kişiydi. Hoten Bölgesinde bulunan atlı askerler ve serbazlar da 3000 kişiydi. Bu rakamlar tahmini olup Yarkent, Yenihisar ve Hoten Bölgelerinde toplam 7000 asker olduğu düşünülmekteydi. Tüm ordunun genel toplamına bakıldığında, 13300 atlı asker, 11560 serbaz, net sayısı belli olmayan atlı askerler ile serbazlar 9500 kişi, Çinli ve Tunganlardan oluşan top taşıyıcılar 1000 kişi, Tungan askerler 10000 kişidir. Bunlar ile birlikte toplam 54 adet çeşitli top vardı. Orduda toplam 45360 asker vardı (Kuropatkin, 2016, s.286-287)

1.1 Piyadeler

Piyade askeri genel olarak Türkistan'da bilinmemekteyken Yakup Beg'in gayretleriyle Kaşgar Ordusu'nda oluşturuldu. Her bir naibe özel olarak "Kurgan" adı verilen bir kışla verilirdi ve bu kışlada naib emri altındaki askerlerle birlikte bulunurdu. Askerler işleriyle ve ticaretle ilgilenerek günlük hayatın içinde bulunup sadece eğitim zamanında silahaltında bulunurlardı. Evli olan askerler eşleriyle birlikte kışlada bulunan evlerde ikamet ederlerdi. Naibler kışlaya tahsis edilen arazileri nöbetleşe olarak askerlere işlettirip bu arazilerden gelen kazançlarla da askerleri geçindirirlerdi. Arazilerin yeterli gelmemesi durumunda ise diğer bölgelerden yeni araziler gösterilirdi(Halaçoğlu, 1987, s.539-540).

Yakup Beg'in isteği üzerine gelen Türk askeri eğitimci Kaşgar'a geldikten sonra piyade askerleri eskisinden farklı olarak sotne ve tuğ diye ayrılmayıp taburlara ayırdı. Taburlar her biri 30 saftan oluşan sekiz bölük şeklinde düzenlendi. Asker sayısının yeterli olmaması sebebiyle 15'ten fazla olan saflar da bir bölük olarak sayılıyordu(Kuropatkin, 2016, s.234).

Piyadeler kıyafet olarak omuzlarında farklı renklerde yıldız işlemelerine sahip kırmızıya yakın bir cüppe giyerdi. Bazı piyadeler ise Türk askeri kırmızı kenarlı siyah pantolon ve ceket giyerdi. Bazı piyadeler de kırmızı kenarlı sarı deri ceket giyerdi. Başlarına kalpak takarlardı. Bellerine işlemeli gümüş tokalı kemer ve bu kemere de birkaç kese takarlardı. Sağdaki keseye küçük eşyalar koyarlardı. Soldaki keseye barut, mermi ve kapsül torbası ile her birinde beş adet fişek olan üç tane fişekli kuyrukları koyarlardı. Bunların yanında tüfek yağı da bellerine asılırdı. Ayaklarına da yumuşak deriden dikilen kalın tabanlı ayakkabı giyerlerdi(Kuropatkin, 2016, s.240-241).

Piyade askerlerin eğitimleri Türk eğitimci gelene kadar Afganistan, İngiltere ve Rus sistemlerine göre ve Yakup Beg'in geliştirdiği bazı sistemlere göre yapıldı. Yeni gelen Türk eğitimci piyadelere öncekilerden farklı bir talim ve terbiye şekliyle eğitim verdiler. Bu yeni sistemdeki eğitimde piyadeler silah kullanma, düz ve saflar halinde yürüme, sağa ve sola dönme hareketlerini geliştirme eğitimi aldılar(Kuropatkin, 2016, s.255).

1.2 Süvariler

Süvarilerin teşkilatlanması Türk eğitimci gelmesiyle büyük oranda değişmiş ve onlar da piyadeler gibi taburlara ayrılmışlardır. Her bir tabur sekiz takıma bölünmüş olup her bir takım da 15-16 saftan oluşurdu. Süvarilerde yeni sistemin yanında eski sistem de kullanılmış olup süvarilerin sotne ve tuğlara ayrıldığı sistem de korunmuştur. Ordudaki en üstün ve önemli grup olan süvarileri Leşkerbaşı kumanda ederdi. Süvarilerin bellerinde kemere bağlanmış halde bir kılıç bulunurdu. Piyadelerde olduğu gibi süvariler de bellerindeki kemere keseler takar ve bu keselere barut, yağ, fişek, tüfek yağı ve diğer küçük eşyaları koyarlardı. Süvarilerin kıyafetleri tek çeşit olmayıp rengârenk cüppeler giyerek ceketlerini de pantolonlarının içine sokarlardı. Ayaklarına yumuşak deriden dikilen kalın tabanlı deri ayakkabılar

giyerlerdi. Başlarına sarık ve kalpak takarlardı ve kemerleri de aynıydı(Kuropatkin, 2016, s.234-241)(Halaçoğlu, 1987, s.538). Süvariler at üstünde savaş eğitiminin yanında yerde savaşmak üzere de eğitilirdi. Onlar güç ve becerilerine göre özel olarak seçilirdi ve Doğu Türkistan ordusunda önemli bir yere sahiptiler(Boulger, 1878, s.143).

Süvariler kendi hayvanlarına kendileri bakıyordu. Savaşa gidilmesi gerektiğinde atın sefere dayanabilmesi için çeşitli eğitimler ve koşular yaptırılarak eğitilmiş ve hazır olmasına özen gösterilirdi. Süvarilerin atları farklı cinslerdeydi ve en iyileri Türkmen, Arap, Kalmuk, Kazak ve Kırgız atlarıydı. Eğitimleri hızlı hücum ve bazı manevraları gerçekleştirmektir. Asker hücum anında atın altına yatarak kılıcını kullanır, sağa, sola ve geriye nişan alarak yerden ağır bir şeyi tutup kaldırır. Oğlak oyunları adı verilen eğitimlerde yaklaşık 20-25 kiloluk büyük bir keçiyi aniden almak ve üzerine gelenlerden bu keçiyi korumak, alıp kaçmak gibi eylemlerde bulunulurdu. Havanın uygun olduğu zamanlarda her gün bu eğitimler yapılır ve atlar da bu oğlak oyunlarında eğitilirdi. Süvarilerin kontrolü yıldan yıla yapılırdı ve buna “görün” adı verilirdi(Halaçoğlu, 1987, s.539).

1.3 Topçular

Topçu askerler bir Topçubaşı idaresinde bulunurdu. Topçubaşının emrinde birkaç yüzbaşı ve bir yüzbaşının emri altında Pencahbaşılar bulunurdu. Pencahbaşılardan emrinde de onbaşı görevinde olan Dihbaşılar bulunurdu. Bir Topçubaşı altı toptan on iki topa kadar yönetebilirdi. Topçu askerlerin bellerinde birer kılıç ve sırtlarında birer tüfek bulunurdu. Topçu askerler piyade olup elbiseleri de oldukça düzenliydi. Başlarına taktıkları kalpaklar siyah renkteydi. Topların bulunduğu bölgeye Tophane denirdi ve topçu askerler Topçubaşılardan tarafından piyadeler gibi idare edilirdi(Halaçoğlu, 1987, s.540). Kaşgar Ordusunda iki adet batarya vardı. Her bir bataryada altı adet top bulunuyordu. Birinci bataryada Doğu Türkistan'da yapılan 12 kadaklık mermilerin kullanıldığı toplar vardı. İkinci bataryada ise üç kadaklık mermilerin kullanıldığı dağ topları ile birkaç kuyruktan dolma top bulunuyordu. İkinci bataryanın toplarını Hindistan'dan satın alınan toplar oluşturuyordu. Doğu Türkistan'da üretilen diğer toplar da piyade birliklerine dağıtılmıştı(Kuropatkin, 2016, s.234-235).

Topun başında yedi asker bulunurdu. Bu askerlerin bir kısmı bakır kılıflı kılıçları tutarken diğerleri de ağızdan mermi konulan tüfekleri tutuyordu. Bu askerler kısmen muhafız görevi görmekteydiler. Yedi topçu askerden biri eline büyük bir fırça, diğeri barut ve diğeri de kibrit alırdı. İçlerinden bir asker barut doldururken diğeri asker de doldurulmuş barutu topa yerleştiriyordu. Barutu yerleştiren asker aynı zamanda barutu ateşleme ve fitili barutun içine sokma görevlerini de yapıyordu. Kalan diğeri iki asker ise muhafız görevindeydiler ve farklı bir işle ilgilenmiyorlardı. Topçu askerin görevi topu kurmak ve ateşlemektir. Topların başlarında bulunan askerler emirlere göre görevlerini yerine getirirdi. Topçu askerler eğitimlerinde başarılıydılar (Kuropatkin, 2016, s.265-266).

2. Askeri Reformlar ve Yatırımlar

Yakup Beg Doğu Türkistan'daki birçok şehre askeri üretim yapacak imalathaneler kurdu. Bu imalathanelerde askeri üniforma ve askeri teçhizat üretiliyordu. Ayrıca bu şehirlerde askeri malzemelerin koyulacağı depolar oluşturuldu. Bu kurulan imalathanelerde piyadeler için palto, börk ve cüppe dikiliyordu. Ordudaki askerlerin önemli bir kısmı Doğu Türkistan'da üretilen kıyafetleri giyiyordu. Üniformalarda kullanılan kumaşlar ise Rus ve İngiliz kumaşlarıydı. Paltoların yakasında ve kalpaklarda su samuru kullanılıyordu ve soğuğa karşı dayanıklı üniformalar üretiliyordu(Kuropatkin, 2016, s.276). Bu imalathanelerin bir bölümü Kaşgar Yenişehir'de bulunuyordu. Buralarda, Avrupa üretimi silahların benzerleri yapılmaktaydı. Ayrıca önemli sayıda top ve tüfek üretilmekteydi(Boulger, 1878, s.142).

Ordunun silah ihtiyacı için silah üretimi yapan fabrikalar Kaşgar, Aksu ve Korla'da bulunmaktaydı. Bu silah üretimi yapan fabrikalarda Enfield modelindeki tüfekler üretiliyordu. Ordunun ihtiyacına göre tüfekler uzun ve kısa olmak üzere iki çeşit olarak üretiliyordu. Arkasından mermi konularak ateşlenen tüfeklerin bazılarının namlusunda 3-4 tane farklı çapta yiv vardı. Bu namluları üreten ustalardan Kaşgar'da 30 tane makine ustası vardı. Bu ustaların üretimi haftada beş tane tüfek namlusu üretecek düzeydeydi. Aksu'da bulunan silah fabrikasında çalışan işçiler arasında Hindistanlılar da vardı. Bu içinde yedi tane Hindistanlı silah ustasının da bulunduğu fabrika da bir haftada sadece bir tüfek üretilirdi. Korla'da bulunan silah fabrikasında çok kaliteli tüfekler üretilmekteydi. Buradaki fabrikanın başında Gulca'dan sürgün edilmiş olan bir Kalmuk bulunuyordu. Kaşgar ve Aksu'da üretilen tüfeklerin ve diğer savaş alet ve parçalarının tamamı Korla'da bulunan depoya gönderilirdi(Kuropatkin, 2016, s.276-277).

Doğu Türkistan'da düzenli ve sistemli bir top dökümhanesi bulunmuyordu. Top ihtiyacı olduğu zamanlarda silah ustaları ihtiyaca göre üretim yapıyordu. Abdurraşid adındaki Hokand'dan gelen bir silah ustası Kaşgar Yenişehir'de bulunan dökümhanede topların dökülüp üretilmesi işiyle ilgileniyordu. Abdurraşid adındaki silah ustası, Kaşgar şehrinde bulunan bütün döküm ustalarını yanına toplamıştı ve onlarla birlikte üretim yapıyordu. Silah üretimi için ihtiyaç duyulan bakır genellikle Aksu şehrinde getirilirdi. Top üretimi için Yakup Beg, ilk başlarda Osmanlı Devleti'nden gelen Türk askeri eğitmeni Mahmut Efendi'yi görevlendirdi. Mahmut Efendi, üretilecek topun kalıba dökülüp yapılması için Aksu'ya gönderildi. Fakat Mahmut Efendi, bu üretim denemesinde istenileni yapamadı ve başarısız oldu. Aksu'da onun tarafından dökülen toplardan biri ilk denemede patladı ve dökülen diğer topun ise kuyruk kısmı koptu. Bu başarısız döküm girişimlerinden sonra top döküm işi Hokanlı silah ustası Abdurraşid yönetiminde yapılmaya başlandı(Kuropatkin, 2016, s.277).

Doğu Türkistan'da bulunan önemli şehirlerin tamamında barut üretimi yapılırdı. Kaşgar şehrinde bulunan askeri teçhizat fabrikasında üretilen barutlardan askeri depoya her hafta beş çarek barut teslim edilirdi. Bu teçhizat fabrikasından başka yine

ordudaki bazı Pansatların kurmuş olduğu barut imalathaneleri vardı. Bu Pansatlar kendi ihtiyaçlarını bu kurmuş oldukları imalathanelerde üretilen barutlarla karşıladı. Üretilen barutların kalitesi aynı değildi. Bu fabrika ve imalathanelerde üretilen barutların bazıları çok kaliteliyken bazıları ise düşük kaliteydi. Doğu Türkistan doğal kaynakları bol olan bir bölge olduğu için barut üretiminde kullanılan maddelere ulaşmak zor olmuyordu. Kaşgar şehrinde bol rezervli kurşun madenciliği yoğun bir şekilde yapılırdı. İhtiyaç duyulan kurşun ve kükürt Doğu Türkistan sınır bölgelerinin yakınlarındaki birkaç farklı dağlık bölgeden çıkarılıp silah üretim merkezlerine getirilirdi. Bunların yanında Kuçar şehrinde de kükürt çıkarılırdı. Denizil'de barut yapımında kullanılan güherçilenin üretildiği fabrikalar vardı. Bay şehrinin yakınlarındaki Koştam ve Karaşehir'in yakınlarında bulunan bu üretim bölgesinde üretim yapılırsa da her zaman ihtiyacı karşılayamıyordu (Kuropatkin, 2016, s.277).

Kaşgar şehrinde bir de kapsül fabrikası kuruldu. Bu kurulan fabrikayı Türk olan bir makine ustası işletiyordu. Mermilerin ağızdan yerleştirildiği tüfeklerde kullanılırdı. Bu ağızdan mermi yerleştirilen tüfeklerin mermileri ise devletin değil şahısların üretimindeydi. Bu şahıslar tarafından üretilen mermiler Rusların kullandığı çakmaklı tüfek mermileriyle benzerdi ve bu mermiler çok kaliteliydi. Çakmaklı tüfeklerin mermilerinin üretimi farklıydı. Bu mermiler barutunun kalın kâğıtlara sarılmasıyla hazırlanıp kullanılıyordu. Mermilerin silahın arkasından yerleştirildiği tüfekler de vardı. Bu tüfeklerin mermileri daha çok yurtdışından getirilmekteydi. Sonradan Kaşgar şehrinde bu arkadan mermi yerleştirilen tüfeklerin mermilerinin üretilmesi için bir fabrika kuruldu. Doğu Türkistan'da ayrıca misketli toplarda kullanılan mermilerin üretildiği fabrika da bulunuyordu. Top mermileri ülke dışından da getirilmekteydi. İngiliz idaresindeki Hindistan'dan Doğu Türkistan'a 8 tane top ile birlikte 2000 tane top mermisi getirildi (Kuropatkin, 2016, s.278).

Sonuç

Yakup Beg, bir kumandan olarak geldiği Kaşgar'da Han olmuş, önceleri Atalık Gazi, Ba-Devlet unvanlarını kullanmış ve sonrasında halife tarafından "Emir" unvanını almıştı. Batı Türkistan'da tecrübe kazanan ve bu tecrübesiyle Doğu Türkistan'da birliği sağlayan Yakup Beg, kumandanlık tecrübesinin de etkisiyle ordunun önemini bilmekteydi. Rusların az sayıdaki askeri kuvvetlerle Batı Türkistan'ı ele geçirmesi onun ordunun niteliği ve modernizasyonu üzerine girişimlerde bulunmaya sevk etti. Doğu Türkistan'da kontrolü ele geçirdiği ilk dönemlerde güçlenmek ve hâkimiyetini sürdürmek için gönüllü asker alımına önem verdi. Batı Türkistan'dan gelen gönüllü askerleri ve devlet yöneticilerini Doğu Türkistan'da önemli konumlara getirdi. Doğu Türkistan'da mağlup edilen Çin ordularında bulunan Çinli ve Tunganları ordusunda kullandı. Yurtdışından silah ve askeri teçhizat getirerek kurduğu ordunun güçlenmesi için çalıştı. Doğu Türkistan'da top, tüfek, barut ve diğer askeri ihtiyaçları gidermek için fabrikalar ve imalathaneler kurdurdu. Osmanlı Devleti'nden askeri eğitimler talep etti ve bu eğitimlerin Doğu Türkistan'a gelmeleri sonucunda ordusunun modernleştirilmesi üzerinde dikkatle durdu. Osmanlı Devleti'nden gelen askeri eğitimlerin ve İngilizler tarafından gönderilen Afgan ve Hintli eğitim ve ustaların da katkılarıyla Türkistan'daki ilk modern-yarı modern orduyu kurdu. Ruslarla ve

İngilizlerle ticaret anlaşmaları yaparak Doğu Türkistan'ın bu iki devlet tarafından tanınmasını sağlamakla birlikte ülkenin ekonomisini düzeltmeye çalıştı. Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirerek nüfusu Müslüman olan Doğu Türkistan halkının kendisine bağlılığını yükseltmeye ve dış politikada yerini sağlamlaştırmaya çalıştı. Rusların Batı Türkistan'ı ele geçirdiği dönemde kendine bağladığı hanlıklara uyguladığı politikaların Doğu Türkistan'da uygulanmasına izin vermeyerek bağımsızlığını korudu. Ruslar tüccar kılığındaki casuslarıyla Yakup Beg'in ordusu hakkında bilgi toplamayı sürdürdüler. Doğu Türkistan'daki yoğun askeri hazırlıklar ve ordunun sürekli kendini yenileyerek güçlenmesi Rusların ani bir saldırısını önlemiştir. Ruslar, Doğu Türkistan'ı da ele geçirerek Orta Asya'ya tamamen hâkim olma hedeflerini uzun yıllar sürdürdüler. Rusların tüm Türkistan'ı ele geçirmesinin önünde Yakup Beg engel teşkil etmekteydi. Fakat Ruslar, Yakup Beg'in dış ilişkilerindeki başarılı hamleleri ile hedeflerine ulaşamadılar ve sonucunda da Yakup Beg'in isteklerinin kabul edildiği bir ticaret anlaşmasını kabul ettiler. Yakup Beg'in Ruslarla uzun zaman devam ettirdiği ve baskı altında bulunduğu bu ilişkilere, İngilizlerin daha aktif bir Doğu Türkistan politikası izleyerek dâhil olmalarıyla ortaya çıkan bu rekabet Doğu Türkistan'ın faydasına olmuştur. Bu iki devlet ile imzalanan ticari anlaşmalarla Doğu Türkistan resmi olarak tanınmıştır. Yakup Beg, Rusların Doğu Türkistan'ı Batı Türkistan gibi bir statüye getirme hedeflerine engel olmakla birlikte İngilizlerin ticaret anlaşmasının yanında Doğu Türkistan'ın doğal kaynaklarını çıkarma taleplerine izin vermeyerek Doğu Türkistan'da İngilizlerin imtiyazlı hale gelerek, sonraki süreçte Hindistan'daki İngiliz İdaresi gibi bir yönetimin kurulmasını engelledi. Yakup Beg kurduğu orduyla düşmanlarıyla savaşmadan ölmesiyle onun liderliğinde bu modern ordu görülemedi. Onun ölümüyle çıkan iç karışıklıklar Doğu Türkistan'ı savunmasız hale getirdi. Fakat o hâkimiyeti döneminde uzun yıllar bölünmüş ve küçük hanlıklar halinde yönetilen Doğu Türkistan'ın birleşmesini ve birleşik bir halde dünyada tanınmasını sağladı. Onun yönetimi altında birleşen Doğu Türkistan, sonraki dönemlerde Çin'e karşı girişilen bağımsızlık hareketlerine örnek teşkil etti.

Kaynaklar

ADIBELLİ, Barış. (2008). *Doğu Türkistan*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

ÂTIF, Mehmet. (1998). *Kaşgar Tarihi - Bâis-i Hayret Ahvâl'i Garibesi*, Dü. Vehbi Günay, Cahit Telci, İsmail Aka. Eysi Kitap&Yayın, Kırıkkale.

BELLEW, H. W. (1875). *Kashmir and Kashghar. A Narrative Of The Journey Of The Embassy To Kashghar In 1873-74*, Trübner, Londra.

BOULGER, D. C. (1878). *The Life Of Yakoob Beg*, Londra.

Broomhall, M. (Dü.) (1910). *Islam In China – A Neglected Problem*, Londra.

BUĞRA, Mehmet Emin. (1998). *Doğu Türkistan Tarihi*, Dü. M. Yakup Buğra, Emek Ofset, Ankara.

FORSYTH, T. D. (1875). *The Report Of A Mission To Yarkund In 1873*, Calcutta.

HALAÇOĞLU, Yusuf. (1987). “*Binbaşı İsmâil Hakkı Bey’in Kâşgar’a Dâir Eseri*” Tarih Enstitüsü Dergisi, C: XIII. s.521-550.

HAYİT, Baymirza. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi* (3. Baskı), TTK Yayınları, Ankara.

KOLESNİKOV, Aleksandr. (2010). *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar - XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başı* Dü. İlyas Kamalov, Çev. Rakhat Abdieva, TTK Yayınları, Ankara.

KURAT, Akde Nimet. (2014). *Rusya Tarihi - Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (6.Baskı) TTK Yayınları, Ankara.

KUROPAKİN, A. N. (2016). “*Asya'nın Kalbi*” *Doğu Türkistan - Fiziki, Coğrafi, Demografik, Etnografik, Sosyal, Askeri ve İktisadi Yapısı*, Dü. Feyzullah Uygur, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

SARAY, Mehmet. (2015). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, Aygan Yayıncılık, İstanbul.

_____. (1994). *Rus İşgal Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yayınları, Ankara.

_____. (1984). *Rusların Orta Asya'yı Ele Geçirmeleri*, Çev. Erkut Gökten, O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı, Ankara.

SCHUYLER, E. (1885). *Turkistan - Notes Of A Journey In Russia Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja C. II*, Charles Scribner's Sons, New York.

SHAW, R. (1871). *Visits To High Tartary, Yârkand, And Kâshgar (Formerly Chinese Tartary), And Return Journey Over The Karakoram Pass*, John Murray, Londra.

MILLIY QADRIYATLAR VA ISTIQLOL

Milli Değerler ve İstiklal

Tursunali Kuziyev*

Dunyo xaritasida O‘zbekiston Respublikasi deya nomlangan yangi davlat barpo bo‘lishiga rahbarlik qilgan, ozod va obod yurt me‘mori, buyuk davlat va siyosat arbobi Islom Abdug‘aniyevich Karimov hayoti va faoliyatiga bugun yuksak baholar berilmoqda, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti rahnamoligida amalga oshirilgan tarixiy islohotlar xususida ko‘plab ijtimoiy xulosalar chiqarilmoqda. Xususan, Islom Karimov ma‘naviy merosini tizimlashtirilgan holda o‘rganish – milliy istiqloлга erishishning murakkab tarixiy jarayonlarini xolisona tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. 2016-yilning 8 kuni bo‘lib o‘tgan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati va Qonunchilik Palatasining qo‘shma majlisida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini bajaruvchi Sh. Mirziyoyev so‘zlagan nutqida ta‘kidlaganidek “O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenting o‘lmas g‘oyalari, fikri va ko‘rsatmalari bizning qalbimiz va ongimizga shunday chuqur singib ketganki, ular bizning kelajak sari qat‘iyat bilan borishimizda barchamizga tayanch va burch bo‘lishi muqarrar”.

Aslida ma‘naviy meros deyilganda har bir xalq, millatning vorisiyligini ta‘minlashga, barqaror taraqqiyot, milliy davlatchilikni amalga oshirishga xizmat qiluvchi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma‘naviy sohalarida amalga oshirilgan ishlar tushuniladi. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov mustaqillik sari intiladigan har bir xalq uchun avvalambor, millatni o‘z atrofida birlashtira oladigan bosh g‘oya bo‘lishi zarurligini teran his qildi. Aynan shunday strategik jihatdan uzoqni, bosh maqsadni, millat kelajagini ko‘ra bilish iqtidori hali qudratli bo‘lib turgan sobiq imperiyadagi rahbarlar ichida birinchilardan bo‘lib, turli-tuman millatlarning vakillari diasporalaridan iborat bo‘lgan O‘zbekiston xalqini mustaqillik sari boshlash – bu, Islom Karimovni jasoratli inson sifatida namoyon qildi. Bu esa, shunday fikrlovchi davlat arboblari uchun hayot-mamot masalasi, bevosita ishlab turgan siyosiy-mafkuraviy davr xavf-xatarlarini juda yaxshi bilgan O‘zbekiston Markazkomining Birinchi Sekretari uchun o‘ta xatarli yo‘l edi. Biroq, millat kelajagini o‘z taqdiridan yuqori qo‘ygan inson o‘zini emas, balki, istiqloл yo‘lida millatni birlashtira oladigan bosh g‘oyalar haqida o‘yladi. Natijada, u tanlagan va ilgari surgan bosh g‘oyalar qariyb 30 yil o‘tgach, uning naqadar haq bo‘lganligini yaqqol isbotlab turibdi.

---

* O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Islom Karimov ilmiy-ma‘rifiy majmuasi rahbari o‘rinbosari, akademik

Millatni istiqolol sari yetaklashda Islom Karimov balandparvoz shiorlar, mavhum g'oyalar, populistik chaqiriqlar o'rniga, avvalambor, o'zbek xalqining so'nggi bir yarim asr davomida toptalib, xo'rlanib kelgan qadriyatlarini tiklash va o'zbek xalqiga qaytarish g'oyasini izchil amalga oshirishdan, uni xalq ongiga singdirib borishdan boshladi. Asrlar davomida ijodkor va bunyodkor bo'lgan ajdodlaridan qolgan juda katta ilmiy, madaniy-ma'naviy merosning to'rtidan bir qismigina bugungi kungacha yetib kelgani hech kimga sir emas. Buning turli tarixiy sabablari bor, albatta. Biroq, milliy qadriyatlarimizni va madaniy merosning moddiy va nomoddiy madaniy merosning bu davrgacha yetib kelgan juda oz qismi ham milliy o'zlikni anglashda qanchalik katta ahamiyat kasb etganini bugungi avlod yaqqol his etmoqda.

O'zbekiston mustaqilligining qo'lga kiritilishigacha bo'lgan davrdan boshlangan bu yo'lga bir nazar tashlansa, Islom Karimovning bu kabi muhim g'oyalarini naqadar izchilik bilan amalga oshirganligiga guvoh bo'lamiz. Birinchi Prezidentimiz tashabbusi bilan o'zbek xalqi buyuk allomalarining tarixiy tavallud sanalarini YUNESKO xalqaro tashkiloti bilan birgalikda nishonlash an'nlari yo'lga qo'yildi. Buyuk sohibqiron, Samarqand shahrini o'z davrida jahonning poytaxti va o'sha davr ilm-fani markazi darajasiga ko'targan Amir Temur nomining qaytarilishi o'zbek xalqi buyuk ajdodining hayoti va faoliyatini ilmiy jihatdan xolisona o'rganishga kirishildi. Amir Temur va Temuriylar davri tarixi, adabiyoti va san'atiga bag'ishlangan yangidan-yangi tadqiqot ishlari boshlandi. "Temur tuzuklari"ning nashr etilishi – buyuk Sohibqironning shaxsini teranroq anglashga yordam bergan bo'lsa, Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asari, Shomiyning "Zafarnoma"si, Ibn Arabshohning ikki jildli "Amir Temur tarixi" kitoblarining chop etilishi – o'zbek xalqining buyuk bobokaloni, butun insoniyat sivilizatsiyasiga mansub bo'lgan ishlarini to'laroq miqyosda idrok etishga imkon yaratdi. 1991-yili Alisher Navoiy, 1993-yili Ahmad Yassaviy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Bahouddin Naqshband, 1994-yili Mirzo Ulug'bek, 1995-yili Feruz, Najmiddin Kubro, 1996-yili Amir Temur tavalludning 660 yillik tantanalari nishonlandi. Ushbu tarixiy ahamiyatga ega voqealar, avvalambor, Birinchi Prezidentimizning tashabbusi, e'lon qilgan farmonlari, qabul qilgan tegishli qarorlarida, bu borada xalqaro tashkilotlar va ilm ommasi bilan hamkorlikda o'z ifodasini topgan.

Birinchi Prezidentimiz tomonidan mamlakatimizda dinga bo'lgan munosabatning tubdan o'zgartirilishi, bu albatta, tarixiy voqealardan edi. Bu borada nafaqat asosiy ko'pchilikni tashkil etadigan va o'zbek xalqining dini hisoblangan Islom dinini, balki O'zbekistonda istiqomat qiluvchi boshqa xalq va elatlarning ham diniy erkinliklarining qaytarib berilishi Islom Karimovni imon-e'tiqodli hamda milliy qadriyatlarni tiklash yo'lidagi haqiqiy kurashchi ekanligiga xalqimizni ishontirdi. Bu borada qilingan ishlar 1998-yilning oktyabr oyida Imom al-Buxoriy tavallud kunining nishonlanishi bilan ham yaqqol ko'zga tashlandi. Shu ma'noda boshqa bir qator allomalarning nomlarining qayta tiklanishiga ham e'tibor qaratish zarur:

Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom al-Buxoriy (810-870 y.) muhaddis ulamo, islom ta'limotiga oid 20 dan ortiq asarlar yozib qoldirgan. Imom al-Buxoriyning

“Al-Jomi’ as-Sahih”ga kiritilgan 7275 ta hadis jahondagi 1,4 milliard musulmonlar uchun fundamental tushunchadir. Imom Buxoriyning Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog‘idagi sovet davrida xarobaga aylantirilgan maqbarasi obod etilib, atrofida butun boshliq majmua, Jome masjid, imomlar uchun ta’lim markazi barpo etilishi, 4 jildli “Al-jomi’ as-sahih” kitobi ilk bor o‘zbek tilida nashr etilishi tarixiy voqealardir. Butun Islom olami uchun shariat va huquqnomalarini belgilab bergan mashhur fiqh huqushunos olim, 4 jildli “Xidoya” muallifi Burhonuddin al-Marg‘iloniyning (1123-1197 y.) muborak nomlarini tiklash va tavalludining 910 yillik tarixiy sanalarini xalqaro miqyosda keng nishonlanishi, kalom ilmining otasi hisoblangan alloma Imom Abu Mansur al-Moturudiyning (870-944 y.) tavalludining 1130 yilligini nishonlab, Samarqandda yodgorlik majmui barpo etilib, shu kungacha yetib kelgan barcha asarlari o‘zbek tilida nashr etilishini alohida ta’kidlash joiz. Farg‘onaning Quva shahrida tug‘ilib o‘sgan Abul Abbas Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Farg‘oniy (797-865 y.) “Bayt ul-hikma”da faoliyat ko‘rsatgan astronom, matematik va geograf olim, Sharqda Al-Farg‘oniy, Yevropada Alfraganus nomi bilan shuhrat topgan. Farg‘oniy Damashqdagi rasadxonada osmon jismlari harakati va o‘rnini aniqlash, yangicha “Zich” (astronomik jadval) yaratish ishlariga rahbarlik qildi. 832-833 yillarda Suriya shimolidagi Sinjor dashtida va Ar-Raqqa oralig‘ida yer meridianing 1-darajasi uzunligini o‘lchashda qatnashgan, 861-yilda Nil daryosi sohilida gidrometr-daryo oqimi sathini o‘lchaydigan “Miqyos an-Nil” inshootini barpo etganligi bilan butun olamga mashhur bo‘lgan farg‘onalik bu buyuk alloma nomining qayta tiklanishi, o‘zbek xalqi uchun g‘ururga aylanishi, uning mahobatli haykallarining Farg‘onada va Qohira shaharlarida o‘rnatilishi aynan Islom Karimov davrida milliy o‘zlikni angashga yo‘g‘rilgan voqealar sirasiga kiradi.

Bularning barchasi Islom Karimovning nutqlari 24 jildli tanlangan asarlarida batafsil o‘z aksini topgan. Albatta, har bir xalqning dunyodagi o‘rni va nufuzi, nafaqat avlodlar tomonidan qoldirilgan tarixiy meros bilan ayni paytda shu merosdan bugungi kunda qanday foydalanishi bilan ham belgilanadi. Bu borada ham O‘zbekiston Mustaqilligining ilk yillaridan boshlab amalga oshirilgan tizimli ishlarning ahamiyati juda katta edi.

1997-yil 11-noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining “Xorazm Ma’mun Akademiyasini qaytadan tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoni e’lon qilindi. Xiva shahriga kiraverishdagi ajoyib tarixiy obida-Qo‘sha darvoza bilan yonma-yon joylashgan salobatli, muhtasham binoda Xorazm Ma’mun Akademiyasi faoliyat ko‘rsatib kelmoqda.

Qadim zamonlarda Amudaryo bo‘ylarida paydo bo‘lgan dinlarning mukaddas kitobi “Avesto”ning 2700 yilligini 2001-yilda xalkaro miqyosda keng nishonlanshi, “Avesto”ning to‘liq matni o‘zbek tiliga tarjima qilinib, chop etilishi Islom Karimovning 1994-yili ilgari surgan, O‘zbekiston kelajakda ham milliy va ham umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat ruhida kelajak sari boradi, degan g‘oyasining isboti edi.

Mustaqillik yillarida mamlakatning turli hududlarida, shuningdek, uzoq xorijiy yurtlarda va turli davlatlarning poytaxtlari markazlarida o‘zbek xalqining buyuk avlodu allomalarining haykal va monumentlarining o‘rnatilishi faqat

O‘zbekiston Mustaqilligining sharofati va davlat rahbarining dono siyosati tufayli amalga oshganligini aytib o‘tish lozim. Alisher Navoiy (Toshkent, 1991; Navoiy, 2001; Moskva, 2002; Tokio, 2004; Boku, 2008), Amir Temur haykali (Toshkent, 1993; Samarqand, Shahrisabz, 1996), Mirzo Ulug‘bek (Toshkent, Nukus, 1994; Riga, 2004; Samarqand, 2010), Abdulla Qodiriy (Toshkent, 1994), Mahmud Torobiy (Buxoro viloyatining Jondor tumani, 1996), Mahtumquli (Xiva, 1996), Ahmad Farg‘oniy (Farg‘ona viloyatidagi Quva shahri, 1998; Qohira, 2007), Motamsaro ona (Toshkent, 1999), Jaloliddin Manguberdi (Urganch, 1999), Alpomish (Termiz, 1999), Abu Ali ibn Sino (Belgiyaning Kortreyk shahri, 2000), G‘afur G‘ulom (Toshkent, 2003), Nizomiy Ganjaviy (Toshkent, 2004), Baxtiyor ona (Toshkent, 2005), Abdulla Qahhor (Toshkent, 2007), Zulfiya (Toshkent, 2008), “Vatanga qasamyod” (Toshkent, 2010), Oybek (Toshkent, 2010), Said Ahmad va Saida Zunnunova (Toshkent, 2013), (Toshkent, 2013) haykallari va boshqalarni keltirish o‘rinli.

Milliy o‘zlikni anglash va Mustaqillikning qadriga yetish tuyg‘usini yoshlar ongida mustahkamlashda xalq taqdiriga tushgan achchiq qismat va uning qurbonlarini eslashning muhim o‘rni bor. Buni o‘zining bosh g‘oyalariidan etib tanlagan Birinchi Prezident hali istiqlol ostonasidayoq Vatan ozodligi uchun jonini fido etgan xalq farzanlari xotirasi aks etgan muzey barpo etish haqida ko‘rsatma beradi. “Shahidlar xotirasi” jamgarmasi fondi tashkil etiladi va Bo‘zsuv sohilidagi mash‘um manzilda “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmuasi barpo etiladi, har yili 31-avgust Mustaqillik kuni arafasida bu majmuada ehson beriladi, o‘z xalqining ozodligi uchun qurbon bo‘lganlar ruhiga bag‘ishlab, Qur‘on tilovat qilish an‘anasi joriy qilinadi. Eng muhimi, o‘zim ishtirok etgan jarayondan ma‘lumki, bu Majmua tarkibida katta “Qatag‘on qurbonlari” muzeyi ochiladi. Biroq, undagi ekspozitsiya Islom Karimovni mutlaqo qoniqtirmaydi. Uning konsepsiyasini to‘laonli namoyon eta olmaganligi tufayli, bu muzey binosi uch marotaba qayta quriladi, ekspozitsiyasi esa to‘rt marotaba qayta ishlanganligini misol keltirish mumkin. Mustamlakachilik yillarida Vatan hamda xalq ozodligi yo‘lida qurbon bo‘lgan ajdodlarimizning porloq xotirasi mazkur tabarruk maskanda o‘z abadiyatini topadi va hozirgi paytda “Shahidlar xotirasi” majmuasi va uning tarkibidagi muzey yosh avlod va yurtimizga tashrif buyurgan xorijliklar bilan doimo gavjum ma‘naviyat maskanlaridan biri bo‘lib kelmokda. Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti muhtaram Shavkat Mirziyoyev mamlakatimizning barcha viloyatlarida bu muzeyning filiallarini tashkil etish bo‘yicha bergan ko‘rsatmasining amalga oshirilishi esa milliy o‘zlikni anglash va Mustaqillik o‘zbek xalqining kelajak avlodlari uchun naqadar katta ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatmokka.

O‘zbekistonda Mustaqillik to‘g‘risida gapirishning o‘zi tahlikali bo‘lgan davrlarda milliy g‘oyani qaror toptira boshlanganligini quyidagi tarixiy faktlar tasdiklab turadi.

1989-yilda:

- **O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berildi.** Bu o‘ta muhim masala Oliy Kengash sessiyasi muhokamasiga qo‘yilib, o‘zbek tili davlat tili deb e‘lon qilindi. Ushbu tarixiy ahamiyatga molik masala ona tili o‘zining qonuniy maqomi va himoyasiga ega bo‘ldi.

- **Navro‘z bayramini tiklash to‘g‘risida qaror qabul qilindi.** Islom Karimovning farmoni bilan 1990-yildan boshlab, 21-mart – Navro‘z umumxalq bayrami sifatida nishonlanadigan bo‘ldi va dam olish kuni deb, e‘lon qilindi.

- **Necha asrlik qadriyatlarimizni hisobga olgan holda sun‘iy lashtirilgan krill grafikasidagi lotin alifbosiga o‘tish** – bu, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligini ta‘minlash omili bo‘ldi. Bu jarayon o‘zbek tilining xalqaro maydondagi obro‘-e‘tibori va nufuzini yuksaltirish bilan bir qatorda, mamlakatimizning jahon kommunikatsiya tizimiga integratsiyalashuvini ta‘minlash, yosh avlod uchun chet tillar, axborot texnologiyalarini har tomonlama puxta egallash borasida qulay imkoniyatlarni yaratdi.

- **Mamlakatning barcha hududlarida tarixiy nomlarning tiklanishi amalga oshirildi. Bu esa, jamiyat hayotining yangilanishida muhim bosqich bo‘ldi.** Bu tuyg‘u millatning ramzi hamda tarixiy merosini anglab yetishda va undan bugungi kun nuqtai nazaridan katta ahamiyatga egadir. Xususan, Respublikamizning barcha viloyat va tuman hamda shaharlari bo‘ylab aslida xalqimiz va uning tarixi bilan hech bir jihatdan bog‘liq bo‘lmagan, umrida bu yurtlarda bo‘lmagan, mahalliy xalq ularning kim ekanligidan mutlaqo bexabar bo‘lgan shaxslarning nomlari berilgan edi.

Masalan, Toshkent va boshqa shahar va qishloqlarda ham Lenin, Marks, Engels, Lunacharskiy, Kirov, Voroshilov, Budyonniy, Frunze, Chernyayev kabi nomlarni keltirish mumkin. Ularning ko‘pchiligi o‘zbek xalqining jallodlaridan bo‘lganligi, bu borada qanchalik adolatsizlik qaror topganligini bilib olish mumkin bo‘ladi. Bugungi kunda Toshkentdagi metro, ko‘cha va tuman nomlari Novza, Habib Abdullayev, Buyuk Ipak Yo‘li, Do‘stlik, Abdulla Qodiriy, Behbudiy tarixiy va o‘zbek xalkining asl farzandlari nomlariga, jahon ilm fani, adabiyoti va san‘ati namoyondalari nomlari bilan o‘zgartirilganligini ta‘kidlash lozim. Toshkentdagi Shayhontohur (Oktyabr), Mirobod (Leninskiy), Yunusobod (Kirov), Olmazor (Sobir Rahimov), Yakkasaroy (Frunzenskiy), Mirzo Ulug‘bek (Kuybishev) kabi tumanlarning nomlari ham yuqoridagi fikrlarni isbotlab turibdi.

– **Qatag‘on qurbonlarini yod etish kunining nishonlanishi ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘ldi.** Har yili 31-avgust tongida bu maskanda xalqimizning qadimiy urf-odatlariga ko‘ra osh tortilib, Qur‘on tilovat qilish, davlat va hukumat rahbarlari, keng jamoatchilik vakillarining bu maskanga kelib, marhumlarni yod etishi, ularning ruhiga hurmat bajo keltirishi, u yoki bu xonadon vakillaridan o‘tganlar haqida o‘ylashi va shukrona zamonda yashayotganlikka shukrona hissini musahkamlaydi.

– **“Qurbon hayiti” va “Ramazon hayiti” bayramlarining tiklanishi.** Ushbu bayramlarning xalqimizga qaytarib berilishi insonlarimizda bir-biriga mehr-oqibatlikni xalq, ayniksa, yosh avlod ma‘naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlar va ularning zamirida mujassam bo‘lgan mehr-oqibat, insonni ulug‘lash, tinch va osoyishta hayot, do‘stlik va totuvlikni qadrlash, jamiyatdagi muammolarni birgalashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlarining qaror topishiga xizmat qilmokda.

– **9-may kunining Xotira va qadrlash kuni sifatida nishonlanishi.** Bunda nafaqat o‘zbekistonliklarni birgina mash‘um urushda halok bo‘lganlar xotirasini

eslash, balki Vatan himoyasiga hissa qoʻshgan faxriylarni qadrlab, ular holidan xabar olish, ijtimoiy himoya, begʻaraz yordamlar koʻrsatilishi, inson qadri barcha narsadan yuqoriligi amalda oʻz ifodasini topmokda.

Oʻzbekiston istiqlolining asoschisi tomonidan qoldirilgan ulkan tajriba hozirgi Prezidentimiz muhtaram Shavkat Mirziyoyev tomonidan izchillik bilan davom ettirilmoqda. Ularning qarorlariga muvofiq har yili 2-sentyabr Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov xotirasi kuni sifatida oʻtkazilishi ham xalqimizga xos yangi anʻanani boshlab berdi.

Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti buyuk muxaddis alloma Imom Buxoriyning Samarqand atrofidagi muqaddas qadamjolarini muborak ziyoratgohga aylantirgan boʻlsa, hozirgi Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan Imom Buxoriyning safdoshi va izdoshi boʻlgan, Islom olamining ikkinchi buyuk muxaddisi hisoblangan Imom Termiziyning maqbarasi va uning atrofidagi butun hududni obod qildirib, u yerda ilmiy markazning barpo ettirilishi ham katta maʼno kasb etmoqda.

Islom Karimov Oʻzbekiston hududidagi har bir qadimiy shaharlarni jahon sivilizatsiyasida tutgan oʻrnini ilmiy asoslash, bu shaharlar tarixi haqida yoshlarga va jahon ahliga maʼlum qilishni oʻzining alohida burchi sifatida qarar edi. Uning bu gʻoyalarining isboti sifatida YUNESKO shofeʻligida oʻtkazilgan Kesh nomi bilan atalgan Shahrisabzning 2700 yilligini keng nishonlanishi, unga bagʻishlab yirik xalqaro ilmiy konferensiyaning muvaffaqiyatli oʻtkazilganligi, turli davr manbalarida Bolo, Nashebolo, Nikshapa, Naxshab, Nasaf nomlari bilan yuritilib, XIV asrdan Qarshi nomini olgan shaharning 2700 yilligi, Samarqand shahrining 2750 yilligini jahon miqyosida keng nishonlanishi, Termiz, Xiva, Toshkent shaharlarining necha ming yillik tarixini jahon ilm-fani olamida hamda yosh avlod ongida muxrlab qoʻyilishi bilan Islom Karimov ilk davrlardagi gʻoyalarini izchillik bilan amalga oshirib borganligini yana bir bor tasdiklaydi.

Umuman olganda, Oʻzbekiston Mustaqilligini eʻlon qilgan inson – Islom Karimovning ilmiy, maʼrifiy-maʼnaviy merosi bir tomondan mamlakat kuch-qudratining barqarorligini taʼminlash boʻlsa, boshqa tomondan yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, bugungi globallashuv va modrenizatsiyalashuv jarayonda millatni, yoshlarni turli tahdidlardan asrab, mamlakat barqarorligi, taraqqiyoti va jahondagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa oʻrnida, Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning “Toki yurtimiz goʻzal, fayzli, erkin va adolatli yurt boʻlsin. Toki bizdan esa foydali yodgorliklar qolsin, bogʻ-rogʻlarimiz qolsin, qalbni poklaydigan ibratli soʻzlar qolsin, toki bizdan olis avlodlarga ozod va obod Vatan qolsin” degan soʻzlarini keltirish oʻrinli boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2014-y.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh Vaziri Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi nutqi // “Xalq so‘zi”, 2016-yil, 9-sentyabr.

Karimov, Islom A. (2015). **“Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir”**. – Toshkent: O‘zbekistonNashriyoti.

Karimov, Islom A. **Asarlar To‘plami. 1996-2016.J.** 1-23. Toshkent: O‘zbekistonNashriyoti.

Karimov, Islom A. (2008). **Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.** – Toshkent: Ma’naviyat.

Karimov, Islom A. (2010). **Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston. 12-noyabr.

Karimov, Islom A. (2011). **O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.** – Toshkent: O‘zbekistonNashriyoti.

Karimov, Islom A. (2015). **Ona yurtimiz baxtu-iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir.** Toshkent: O‘zbekistonNashriyoti.

Mirziyoyev, Sho‘hret M. (2017). **Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.** Toshkent: O‘zbekistonNashriyoti.

Mirziyoyev, Sho‘hret M. (2017). **Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.** Toshkent: O‘zbekiston Nashriyoti.

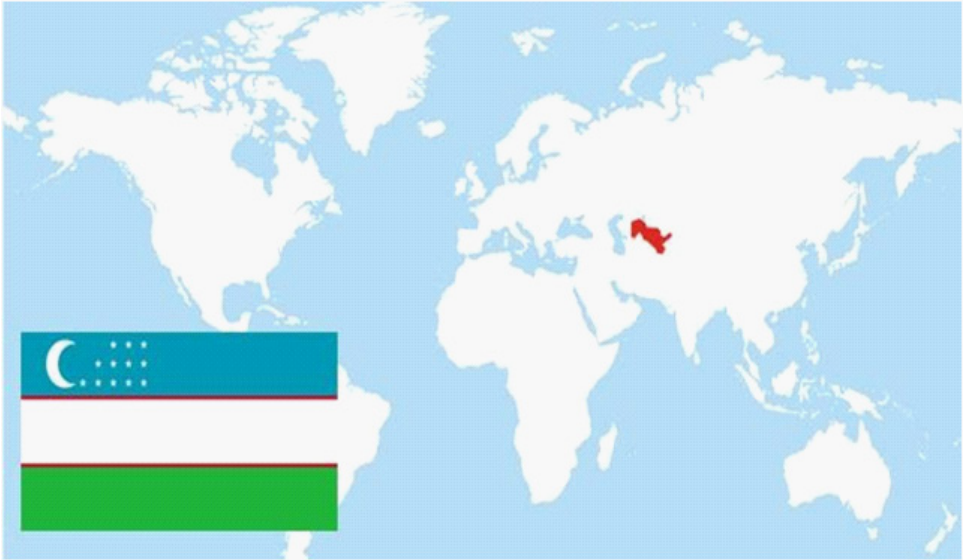
Mirziyoyev, Sho‘hret M. (2016). **Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.** Toshkent: O‘zbekiston Nashriyoti.

Mirziyoyev, Sho‘hret M. (2017). **Tanqidiy tahlil qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak.** – Toshkent: O‘zbekiston Nashriyoti.

ÜLKE TANITIMI *COUNTRY PRESENTATION*

ORTA ASYA'NIN İNCİSİ ÖZBEKİSTAN

Hazırlayan: Fatma AÇIK*

Özbekistan adı da 1313-1340'ta Altunordu Devleti'nin başına geçen Özbek Han'dan gelmektedir. Daha sonraları bu kelime belli bir Türk topluluğunun adı olarak kullanılmıştır. Cengiz Han soyundan gelen Ebulhayr Han'ın torunu Şeybanî Han 1500 yılında Semerkand'ı alarak Türkistan'da büyük bir güç oluşturmuştur. Daha sonra Şeybanî Devleti, hanedana uzaktan akraba olan Astrahanîlerin eline geçmiştir. Nadir Şah'ın 1740'ta Buhara ve Hive'yi mağlup etmesinden sonra, bir süre için, Harezm ve Astrahanî toprakları İranlıların eline geçmiştir. Batı Türkistan'da 18. yüzyılda üç hanlık bulunuyordu; Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları. 19. yüzyıla gelindiğinde Batı Türkistan güneydeki İngilizler ile Ruslar arasında bir rekabet sahası olmuştur. İngilizlerin güneyden Türkistan'ı yağmalamalarından endişelenen Ruslar 1839'da Hive'yi ele geçirmek niyetiyle harekete geçmişlerse de başarı sağlayamamışlardır.

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi fatmaacik1@gazi.edu.tr

Ruslar, 1853'te Akmesit Kalesi'ni, 1860 senesinde Bişkek ve Tokmak şehirlerini, 1864'te ise Türkistan, Çimkent, Evliya-Ata şehirlerini ele geçirmişlerdir. Türkistan'ın en büyük şehirlerinden biri olan Taşkent şehrinin 1865'te Ruslar tarafından zapt edilmesiyle Rus ilerlemesi hız kazanmıştır. 1868'de Türkistan'ın diğer büyük şehri Semerkant da Rusların eline geçer. Bunun üzerine, Buhara Hânı Rus himayesini kabul etmek, Hokand Hanı da Ruslarla bir anlaşma yapmak zorunda kalır (1868). Böylece, görünüşte bağımsız olmakla birlikte, Hokand Hanlığı da Rus nüfuzu altına girer. Sekiz sene sonra (1876) çıkan karışıklığı bahane ederek Ruslar Hokand'ı da tamamen işgal edecek ve yerine Fergana eyaletini kuracaklardır. Geriye Hive Hanlığı kalmıştır. Rus komutan Kaufmann 1873'te buraya doğru harekete geçer ve kısa süren bir direnişten sonra Hive şehrini de ele geçirir (1873). 1880-1881 senelerinde Göktepe'ye karşı saldırıya geçen Ruslar, epey kayıp verdikten sonra başarılı olur. Kısa bir süre sonra Aşkabad ve Merv şehirleri de Rusların eline geçti. 1917'de Taşkent'te Sovyet idaresinin kurulmasının ardından Buhara ve Hive Hanı 1920'de tahttan indirildi. Rusların Türkistan'ı cumhuriyetlere bölme uygulamasıyla, 27 Ekim 1924'te Özbekistan SSC kuruldu. Türk cumhuriyetlerinin kurulmasından önce, etnik ve dile dayalı devlet kavramı yoktu. Siyasi oluşumlar bir hanedana ve dine bağlılık üzerine kurulmuştu. Etnik yapılanmalar, daha sonra, siyasi amaçlarla ortaya çıkarılan yapılar olup Sovyet kuramcılar tarafından yaratılmıştır.

Özbekistan'da Kongrat, Nagman, Mangıt, Toyaklı, Savay, Barın, Üç Urug, Burgut, Arlat, Kanglı, Baştaş, Karakalpak gibi boylardan oluşan bağımsız Özbekistan'ın 447.400 km²'lik bir yüzölçümü bulunmaktadır. Başkenti Taşkent'tir; Semerkand, Buhara ve Hive önemli şehirleri arasında yer alır. Surhanderya, Serabat, Karaderya, Zerefşan, Kaşkaderya ve Sah nehirlerinin yanında Aral Gölü'nün de yer aldığı Özbekistan'da yazları sıcak ve kurak kışları soğuk ve karasal iklim hâkimdir. Topraklarının % 46'sı yaylak ve bozkırlardan ve % 41'i de çöl ve diğer arazi tiplerinden oluşan Özbekistan'ın toplam kara alanlarının %3'ü orman ve koruluk, yüzde 10'u ise tarıma elverişlidir. Ekilebilir alanların yaklaşık yüzde 95'i ise sulanabilmektedir. Bu özelliği ile Özbekistan, Orta Asya cumhuriyetleri arasında en iyi sulu tarım yapılabilen ülke konumundadır.

1 Eylül 1991'de bağımsızlığını kazanan Özbekistan'da 12 vilayet, 1 özerk cumhuriyet ve 1 şehir vardır. Bunlar; Andijan Vilayeti, Buhara Vilayeti, Fergana Vilayeti, Jizzak Vilayeti, Harezmi Vilayeti (Urganch), Namangan Vilayeti, Nevai Vilayeti, Kaşkaderya Vilayeti (Qarshi), Karakalpakistan (Nukus), Semerkand Vilayeti, Sirderya Vilayeti (Gülistan), Surhanderya Vilayeti (Termiz), Taşkent Şehri ile Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ve Taşkent şehridir.

Nüfus büyüklüğü açısından BDT ülkeleri arasında Rusya ve Ukrayna'nın ardından üçüncü sırada, Orta Asya ülkeleri arasında birinci durumda olan ülkede 31 milyon 575 bin (2016) nüfusun % 80'i Özbek, %2.6 Rus ve %17,4 diğerleridir. Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 165.000 km²' nüfusu yaklaşık 1.200.000'dir. Bu nüfusun 400.000'i Karakalpak, 400.000'i Özbek ve 300.000'i Kazaktır. Nüfus yoğunluğu km² başına 62 kişi olup nüfusun % 36,1'i kent merkezlerinde, % 63,9'u ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Kırsal bölgelerdeki nüfusun ¾'ünü Özbekler teşkil etmektedir. Genç bir nüfusa sahip olan Özbekistan'da nüfusun % 56'sı 25,

% 34'ü 15 yaşın altındadır. Ekonomik faaliyetlerde bulunan nüfusun % 56,7'sini erkekler, % 43,3'ünü kadınlar oluşturmaktadır.

Özbekistan'da 14 Ocak Vatan Himayecileri Günü, 8 Mart Kadınlar Günü, 21 Mart Nevruz Bayramı, 9 Mayıs Zafer Bayramı, 1 Eylül Bağımsızlık Bayramı, 1 Ekim Öğretmenler Günü ve 8 Aralık Anayasa Bayramı olarak kutlanmaktadır.

29 Aralık 1991 yılında yapılan seçimlerde Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Abduganiyevič Karimov, oyların % 86'sını alarak ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Eski Özbekistan Komünist Partisi Eylül 1991'de adını Demokratik Halk Partisi olarak değiştirmiş ve Özbekistan Yasama Meclisi'nde (Ali Meclis) çoğunluğu elde etmiştir. Demokratik sistemi yerleştirmek için çok partili sisteme geçilmesine inanan İslam Kerimov, alternatif partilerin kurulması için gerekli düzenlemeleri yapmıştır. İlk parlamento seçimleri 1994'te yapılmıştır. Yönetim biçimi cumhuriyettir. Özbekistan Cumhuriyeti AGİK, BM ve diğer uluslararası kuruluşlara üyedir. 1991'den sonra Özbekistan Merkez Bankası kurulmuştur. 1990 yılından 2016 tarihine kadar İslom Abduganiyevich Karimov devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Karimov'un Ağustos 2016'da vefatı üzerine 2003 tarihinden beri başbakanlık görevini yürüten Shavkat Mirziyoyev Özbekistan Parlamentosu önce geçici sonra daimi başkan olarak atanmıştır.

Meclis; 120 milletvekilinden oluşmaktadır. Görev süresi beş yıl olan Meclis, bir sonraki Meclis oluşuncaya kadar görevine devam etmektedir. Seçim günü 25 yaşını doldurmuş ve en az beş yıl süreyle Özbekistan'da daimi ikamet eden Özbek vatandaşları milletvekili seçilme hakkına sahiptir. Senato; Bölgesel temsil esasına göre seçilen 100 senatörden oluşur. Karakalpakistan Cokarı Kengesi (Yerel Meclis), 12 vilayet ve Taşkent Şehrine bağlı şehir ve ilçe meclislerine seçilen yerel meclis vekilleri tarafından yapılan ortak toplantılarda, gizli oylama ile 6'şar kişi senatör olarak belirlenmektedir. 16 senatör ise Cumhurbaşkanı tarafından bilim, sanat, edebiyat, ekonomi ve diğer alanlarda önemli konuma sahip, saygın kişiler arasından atanmaktadır. Senato'da bölgesel, siyasi ve diğer esaslara dayalı gruplar oluşturulamaz. Görev süresi beş yıl olup yeni Senato oluşturuluncaya kadar göreve devam eder. Seçim sonuçlarından sonra Başbakan ve Hükümet üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından tespit edilir. Başbakan ve Hükümet üyeleri Ali Meclis'ten güvenoyu almalarını müteakip, Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra görevlerine başlamaktadır. Bakanlar genellikle Meclis dışından seçilmektedir. Bakanlar Kurulu Başbakan, 6 Başbakan Yardımcısı ve 14 Bakandan oluşmaktadır. Ayrıca her vilayetin ortalama 10-12 adet ilçesi olup, ilçe hâkimleri vilayet hâkimleri tarafından atanmaktadır.

Resmi rakamlara göre yaklaşık 22.900 kişinin işsiz olduğu ve işsizlik oranının %0,1 olduğu belirtilmektedir. Aslında eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında 1990-1996 döneminde sanayi üretiminde reel artış sağlayan tek ülke iken 1996 yılında ithal ikameci politika çerçevesinde döviz ve ithalat kontrolünü benimsemiştir. Özbek Hükümeti tarafından uygulanan bu politika IMF tarafından eleştirilmiş ve sonuç olarak 185 milyon dolarlık standby kredisi dondurulmuştur. Kasım 1996'da kabul edilen "Merkezleştirilmiş Döviz Meblağlarının Tüketim Malları İthalatı İçin Kullanılması Hakkında" 405 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, "konvertibilite" ile

İlgili yeni düzenlemeler getirmiştir. Döviz işlemlerini geliştirerek, merkezleştirilmiş döviz meblağlarını daha verimli şekilde kullanmak ve Özbekistan iç pazarına düşük kaliteli malların girmesini engellemek amacıyla hazırlanan yasa, daha önceki yasalarla özel ve tüzel şahıslara tanınan Sum’u dövize çevirme hakkını sağlayan düzenlemeleri iptal etmiştir. 1996 yılında kurumsal piyasa reformları, milli ekonominin büyümesinde sürükleyici rol oynamaya başlamıştır. Küçük ve orta ölçekli firmaların gelişmesiyle birlikte büyük ölçekli şirketlerin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Halen büyük ölçekli şirketlerin hisseleri ihale yöntemiyle satılmaktadır. Mayıs 1998 tarihinde Özbek Hükümeti tarafından kabul edilen “Yabancı Yatırımlar Kanunu” ile ülkeye daha fazla yatırım çekilmesi amaçlanmıştır. Bu kanuna göre yabancı sermayeli şirketlere çeşitli vergi istisnaları ve sermaye malları için gümrük vergisi muafiyeti tanınmıştır. Söz konusu Kanun, 2005 yılında revize edilmiştir. Özbekistan ekonomisini son yıllarda etkileyen en önemli olay, 2009 krizidir. Krizden diğer ülkelere nazaran Özbekistan daha az etkilenmiştir. Dışa kapalı merkezizetçi bir ekonomiye sahip olması özelliği nedeniyle dünyadaki değişimlerden daha geç ve dolaylı etkilenmektedir.

İnşaat, sanayi sektörünün ikinci en büyük alt sektörüdür. Sanayi üretimindeki payı %30, GSYİH’deki payı %8’dir. Yol yapım çalışmaları inşaat sektörü içinde önemli bir yere sahiptir. Söz konusu inşaat faaliyetlerinde hem yabancı hem de yerel firmalar iş yapmaktadır. Yabancı şirketler, gerekli makinelere ve uzmanlığa sahip oldukları için genellikle otoyollar gibi büyük inşaat işlerini üstlenirken, yerel firmalar tali yollar gibi daha küçük çaplı inşaat işlerini üstlenmektedir. İnşaat sektöründeki büyüme finansman teminine ve hükümetin taahhütleri verme hızına bağlı olarak gelişmektedir. Son yıllarda özel sektör için konut sektöründe büyük yatırım imkânları göze çarpmaktadır.

Madencilik Özbekistan’ın enerji ve doğal zenginlik kaynaklarının başında doğal gaz, petrol ve kömür gelmektedir. Ulusal ve uluslararası raporlara göre, Özbekistan’ın potansiyel petrol rezervi 100 milyon ton, doğal gaz rezervi 1.8 trilyon m³, kömür rezervi 5.7 milyar ton ve uranyum rezervi ise 185 bin ton olduğu tahmin edilmektedir. Özbekistan’da üç büyük kömür yatağı vardır. Bunlar, Taşkent vilayetindeki Angren ve Surhenderya’daki Şargun ile Baysun yataklarıdır. Bunların içinde en çok kömür çıkarılan Angren’deki maden yataklarıdır. Özbekistan’ın yıllık kömür üretimi, yaklaşık 4 milyon tonu geçmektedir. 2015 yılında 4.4 milyon ton üretim gerçekleşmiştir. Kömürden daha iyi verim elde etmek için onun gaz ve sıvı yakıt haline getirilmesi önemli bir sorunu teşkil etmektedir. Buna bağlı olarak Angren kömür ocağında yeraltı gaz işleme istasyonu kurulmuştur. İstasyonda, yılda 60 milyar m³’e varan gaz üretimi yapılmaktadır. Petrol, Kaşkaderya, Surhenderya ve Fergana vilayetlerinde çıkarılmaktadır.

Genel Durum Özbekistan’ın Yıllar İtibarı ile Dış Ticaretinin Görünümü (Bin Dolar)

	2012	2013	2014	2015	2016
İhracat	6.324.786	8.212.771	7.135.553	6.126.325	3.763.831
İthalat	10.945.791	12.865.905	13.558.758	10.232.946	2.783.928

Kaynak: Trademap (2016 verileri)

Ülkenin 2014 yılı Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında % 8.1 oranında büyüme kaydedilmiştir. Hızlı ekonomik büyüme olmasına rağmen kişi başına düşen gelir oldukça azdır. Ülke zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen halkın büyük kısmı düşük gelirli sınıfı oluşturmaktadır.

Ülkenin ihracat kalemlerini; enerji ürünleri, pamuk ve pamuk lifi, demir ve demir dışı madenler, makine ve aletler, gıda ürünleri, kimya ürünleri, plastik ve plastikten yapılan ürünler oluşturmaktadır. İthalat kalemleri ise, ülke gruplarına göre farklılık göstermektedir. BDT ülkelerinden daha çok makine ve aletler, plastik ve kimyasal ürünler, demir ve demir dışı metaller, gıda ve enerji ürünleri ithali yapılmaktadır. BDT dışı ülkelerden yapılan ithalatın ise yarısından fazlasını makina ve aletler oluşturmakta olup, plastik ve kimyasal ürünler, hizmetler ve gıda ürünleri diğer önemli ithal kalemlerini oluşturmaktadır.

Özbekistan'da tarım önemli bir sektör olup, başta pamuk, buğday ekimi, meyve ve sebze üretiminin yanında ipekçilikle de uğraşmaktadır. Tarımsal üretimin % 59'u bitkisel üretimden, % 41'i ise hayvancılıktan oluşmaktadır. Pamuk tarımsal üretimin yaklaşık %40'ını teşkil etmektedir. Uluslararası Pamuk İstişare Komitesi (ICAC) ve ABD Tarım Bakanlığı verilerine göre, Çin, Hindistan, ABD, Pakistan ve Brezilya'dan sonra dünyadaki altıncı büyük pamuk üreticisidir. Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, 2015 yılında 35.040 milyon dolar değerinde sanayi üretimi de gerçekleştirilmiştir.

Özbekistan'da yurtiçi ve yurtdışı yük taşımacılığı genellikle karayolu vasıtası ile yapılmaktadır. 2015 yılı içerisinde bir önceki yıla nazaran % 5.1'lik artışla 1.534,0 milyon ton yük taşımacılığı yapılmıştır. Bunun 1.398,5 milyon tonu karayolu, 67,7 milyon tonu demiryolları, 67,8 milyon tonu boru hattı, geri kalan kısmı da havayolları ile gerçekleştirilmiştir. Özbekistan'da 2015 yılında toplam 20,2 milyon kişi demiryolu, 2,2 milyon kişinin de havayolu ile seyahat ettiği istatistiklere yansımaktadır.

1993 yılında başlatılan Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru Programının (TRACECA) halen ülkemiz ve Özbekistan'ın yanı sıra, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna olmak üzere 13 üyesi bulunmaktadır. Özbekistan, Programa aktif şekilde katılmaktadır. Öte yandan, Özbekistan'da DHL, FedEx, UPS, Aramex, ASE Express gibi uluslararası kargo şirketleri, iletişim sektöründe UMS, Beeline, Ucell, Uzmobil gibi mobil operatörler faaliyet göstermektedir.

Yeni Türk cumhuriyetleri içinde tarihi eser bakımından en zengin ülke kuşkusuz Özbekistan'dır. İlk akla gelen tarihi zenginlikleri şunlardır: Semerkant: Timur Türbesi, Reğistan Meydanı, Uluğbey Medresesi, Şahı Zinde (Hz. Abasın oğlu Husam) Külliyesi, İmam Buhari Türbesi ve İmam Maturidi'nin kabri; Kaşkadya: Ak Saray, Gök Kumbez Camisi, Çarsu Çarşısı, Buhara: İsmail Samani Türbesi, Kelan Camii ve Minaresi, Uluğbey, Kukeltaş ve Cehar-Minar camileri, Miri Arap Medresesi; Namangan: Molla Kırgız Medresesi, Ata Velihantura Camisi, Hoca Emin Makberesi, Molla Bazar Ahun Türbesi, Sırlı Mescit, Cuma Mescidi, Gay İbnazar Medresesi; Hive: İčan Kale ve Dışan Kale ve bu kaleleri oluşturan diğer yapılar. Özbek Turizm Milli Kurumu verilerine göre, 2015 yılı itibariyle, ülke genelinde

477'den fazla otelin hizmet verdiği, seyahat acentesi sayısının 559'a ulaştığı, ülkeyi ziyaret eden yabancı turist sayısının 2 milyonu geçtiği belirtilmektedir. Ülkenin uluslararası temaslarının artmasına paralel olarak turizm sektöründeki yatırımlar önem kazanmaktadır. Özbekistan turizm sektörü 2014 yılında 162 milyon dolarlık gelire ulaşmıştır. Büyük potansiyele karşın Özbekistan'a beklenen sayıda turist gelmemesinin başlıca nedenleri arasında, vize uygulamaları, uçuş sayısının yetersiz olması ve ulaşım maliyetlerinin diğer ülkelere nispetle yüksek olması ve seyahat imkânlarının yeterli düzeyde olmayışı sayılabilir.

SSCB'nin çöküşünün ardından bağımsızlığını elde eden Türk Cumhuriyetlerinde önemli bir unsur ön plana çıkmıştı: Türk-İslam kimliği. Bu belirgin özellik özellikle Özbekistan'da yoğun olarak hissedilmişti. Rusların İslam dinini ve Türklük bilincini unutturmaya çalışmasına rağmen Özbekistan'daki Müslüman-Türk soydaşlarımız milli benliklerini muhafaza etmesini bilmişlerdir. Türk devletleri ile Türkiye arasında hem din, hem dil, hem kültür, hem de tarihi açıdan çok güçlü bağlar bulunmaktadır. Ancak bu bağların daha da sağlamlaştırılıp, bölgede güçlü bir Türk Birliği oluşturulmasının önünde çok önemli engeller çıkmaktadır. Bu engellerin en önemlilerinden biri ise bölgede kaybettiği siyasi ve ekonomik hegemonyasını tekrar kazanmak isteyen Rusya'dır.

Özbekler arasında yüksek tahsil yaygındır. Okuma-yazma meselesi çözülmüştür. Özbekistan'da ilköğretim önce 5 yıl, daha sonra da 7 yıla çıkarılmıştır. Ancak yeniden yapılan düzenleme ile ilköğretim 8 yıla, ortaokul ise 11 yıla çıkarılmıştır. Geçmişte ilk ve orta öğrenimde Özbek Türkçesi, yükseköğretimde Rusça kullanılmıştır. 1977 yılından beri resmi dil olarak kullanılan Özbek Türkçesi'nin gücü ve önemi bağımsızlık sonrasında daha da artmıştır.

Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş, 4 Mart 1992 tarihinde ise iki ülke arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. İlişkilerin hukuki temelini oluşturmak amacıyla bu ülke ile 90'ın üzerinde ikili anlaşma ve protokol imzalanmış, karşılıklı çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir.

Türkiye, kardeş Özbek halkıyla arasındaki ilişkilerin her alanda gelişmesine büyük önem vermekte ve ilişkilerdeki mevcut durgunluğun aşılması yönünde gayret göstermektedir. Özbekistan, tarihi ve kültürel birikimi, stratejik konumu, doğal kaynakları ve Orta Asya nüfusunun yarısını oluşturan yaklaşık 30 milyonluk nüfusu ile bölgesel barış ve istikrar için önemli bir konumda bulunmaktadır.

2012 yılında Özbekistan ile dış ticaret hacmimiz, 450 milyon Doları ihracatımız, 813 milyon Doları ithalatımız olmak üzere 1,263 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak ilişkilerdeki mevcut durgunluğun aşılmasıyla, ekonomik, ticari, yatırım, turizm, eğitim ve kültürel alandaki ilişkilerimizin gerçek potansiyelini açığa çıkaracak şekilde gelişmesi kolaylaşabilecektir. Öte yandan, Türk şirketlerinin Özbekistan'daki yatırım tutarı 1 milyar Dolar'ı aşmıştır. Türk şirketlerince Özbekistan'da üstlenilen müteahhitlik hizmetlerinin tutarı ise 2 milyar Dolar'a yaklaşmaktadır.

Özbekistan'da Türk sermayeli 579 firma ve 84 adet firma temsilciliğiyle, toplam 663 firma faaliyette bulunmaktadır. Ülkemiz, Özbekistan'da Rusya'dan sonra en fazla yabancı sermayeli firmaya sahip ikinci ülke konumundadır.

Kaynaklar

<http://www.navoi-fiez.com>

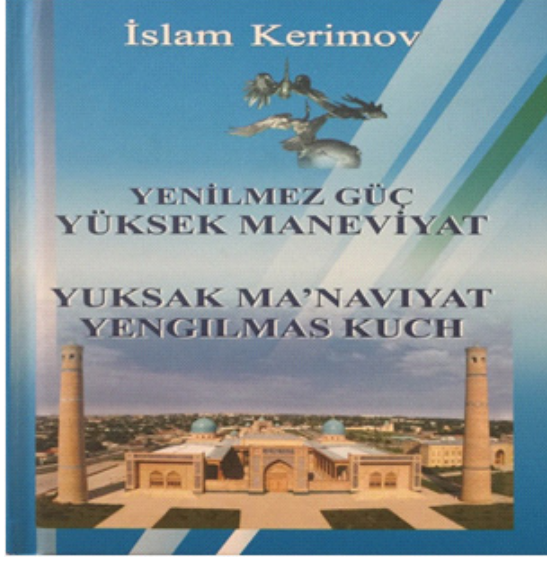
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_Map

<https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>

<http://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>

<https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-ulke-bulteni.pdf>

KİTAP TANITIMI
BOOK INTRODUCTION

**MERHUM ÖZBEKİSTAN DEVLET BAŞKANI İSLAM KERİMOV'UN
KALEMİNDEN “YENİLMEZ GÜÇ YÜKSEK MANEVİYAT” ADLI ESER**

*The Book Named “Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat”, Written by Islam Kerimov,
The Former President of Uzbekistan*

Tuğçe DAŞÖZ*

Eski Özbek Devlet Başkanı İslam KERİMOV'un , “Yuksak Ma'naviyat Yengilmas Kuch- Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat” adıyla kaleme aldığı eser, Özbek halkının yeni bir hayat ve yeni bir toplum temeli attığı karanlık ve tehlikeli dönemde, maneviyatın insan yaşamında ne derece etki ve öneme sahip olduğu, bunun yanı sıra maneviyata karşı yönlendirilen saldırıların tehlikesi üzerine fikir yürütme, böyle tehlikelere karşı insanları uyarma, milletin ve medyanın dikkatini bu konulara çekme, gelecek nesli maneviyatı sağlam ve kâmil insanlar olarak eğitmekle ilgili görevleri belirtmeye yönelik hayati ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kitap, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi'nin (TİKA) desteğiyle, Özbekistan'ın Ankara Büyükelçiliği tarafından Öncü Basımevi'ne 2009 yılında bastırılmıştır¹. Kitabın editörleri Prof. Dr. Fatma AÇIK, Dr. Hüseyin YILDIRIM ve Filiz DEMİRCİ; yayın danışmanları Doç. Dr. Cumali ŞABANOV, Dr. İhsan ÇOMAK, Dr. Bekir DEMİR ve Tercümanı Dr. Abdumurad TİLAVOV'dur.

Eser, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesiyle birlikte yazılmıştır. Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan kısım, Özbek Türkçesi ile yazılan kısmın tercümesidir. İçerik değerlendirilmesi, Türkiye Türkçesi ile yazılan kısım temel alınarak yapılmıştır. Kitabın Türkiye Türkçesi ile yazılan kısmı dört bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin başlıkları şu şekildedir: 1. Maneviyat İnsanın Yetişme ve Güç Kaynağıdır, 2. Bağımsızlık-Manevi Yenilenme ve Kalkınma, 3. Maneviyata Tehdit- Benliğimiz ve Geleceğimize Tehdittir, 4. Vatanımız Kalkınmasının Sağlam Temeli. Dört bölüm de alt başlıklarla ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümlere ek olarak ön söz ve son söz de bulunmaktadır. Kitabın ilk kısmı Türkiye Türkçesiyle yazılan bölümdür ve 205 sayfadır. Özbek Türkçesiyle yazılmış olan kısım ise 207. sayfadan başlamaktadır. Kitap, toplam 379 sayfadır. Türkiye Türkçesi ile yazılan kısımda, Özbekistan'da bulunan bazı müze, anıt, heykel v.b. yerlerin fotoğraflarına yer verilerek anlatım görsellerle zenginleştirilmiştir.

Kitabın yazarı İslam Kerimov, makine mühendisliği ve iktisat bölümlerinde öğrenim görmüştür. Devlet yönetiminde çeşitli görevler alan Kerimov, 1990 yılında SSCB'ye bağlı Özbekistan'ın cumhurbaşkanı olmuştur. 1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden Özbekistan'da yapılan seçimlerde devlet başkanı seçilmiştir. 2016 yılında ise vefat etmiştir.

Kerimov kitabında, Özbek halkının yüzlerce yıllık tarihî geçmişinde, esaretlerden dolayı dilinin, dininin ve maneviyatının tehlikeler atlattığını belirterek halkının bunlardan ders alması ve bu tehlikelere karşı daima uyanık olması gerektiğini ifade etmektedir. Bağımsızlıklarını kazanmadan önce kendilerine dayatılan diktatörlük sisteminde, millî maneviyatlarının gelişmesine izin verilmediğini, bunun tam aksine, Özbek halkının yaşam tarzının tam tersi olan komünist ülküsünü zorbalıkla kabul ettirmeye çalışıldığını vurgulamaktadır.

Özbek halkının, asırlar boyunca yaşadığı sıkıntılara, baskılara rağmen benliklerini korumayı başardığını belirten Kerimov, bunun yanı sıra manevi hayat ölçülerini de sürdürdüklerini ifade etmektedir.

Orta Asya koşullarında topluluk halinde yaşama duygusunun insanları birbirine yaklaştırarak, dayanışma içerisinde hayat sürmek için ortam sağladığını vurgulayan Kerimov, bir geleneğe dönüşen bu duygunun insanın insanla, komşunun komşuyla, akrabanın akrabayla, ailenin aileyle, en önemlisi de bireyin toplumla uyum halinde yaşamasını, öksüz, dul, çaresiz ve engellilere, misafirlere özen göstermesini, karşılıksız yardımda bulunmasını sağladığını ve bu özelliğin de manevi âleme işlediğini belirtmektedir.

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, tugcedasoz@gmail.com

1 Kerimov, İslam, Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat, Çeviren: Dr. Abdumurad TİLAVOV, Ankara: Öncü Basımevi, 2009, 379 s.

Kerimov, dünya üzerinde, zorba ve saldırgan güçlerin herhangi bir halkı ya da ülkeyi kendilerine itaat ettirmek, zenginliklerini ele geçirmek istediğinde, öncelikle o halkı ya da ülkeyi silahsızlandırdığına dikkat çekmektedir. Bu silahsızlandırmayı da, o halka ya da ülkeye ait en büyük zenginlik olan milli ve manevi değerlerden ayırmak olarak tanımlamaktadır. Bu zorba ve saldırgan güçlerin özellikle gençlerin kalbine ve beynine yöneldiğini ifade eden Kerimov, bu tehlikelerle zamanında, katı ve tutarlı bir mücadele verilmez ise gençlerin bu girdaba çekileceğini, ana-baba, aile, millet ve vatana karşı borç ve sorumluluk taşımayan, sadece günü yaşayan bencil bireylere dönüşebileceğini belirtmektedir.

Maneviyatı koruyabilmek için neler yapılması ve onu tehdit eden saldırılara karşı nasıl durulması gerektiği ile ilgili fikirlerine de yer veren yazar, Özbekistan’da yaşayan her insanın millî kimlik, tarih, zengin kültürü, atalarının mirası hakkında bilgi sahibi olması ve bunları özümsemesi gerektiğini, böylece elde ettiği insanî fazilete ve yüksek maneviyata sahip bir milletin kimseye tabii olmayacağını belirtmektedir.

“Yenilmez Güç Yüksek Maneviyat”, daha önce de belirtildiği gibi dört bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin ele aldığı konular, kısaca özetlenmiştir.

1. Bölüm, “Maneviyat- İnsanın Gelişme ve Güç Kaynağıdır”. Bu bölüm üç alt başlıkla ele alınmıştır. Maneviyatı anlama, maneviyatı şekillendiren temeller ve manevi ve maddi hayat uygunluğu ele alınan alt başlıklardır. Yazar, maneviyatı, insanı ruhen temizlemeye, kalben ise yetiştirmeye çağıran, bireyin iç dünyasını, iradesini güçlendiren, inancını bütünleştiren, vicdanını uyandıran emsalsiz bir güç olarak tanımlamaktadır. Bu kavramı şekillendiren ve etkileyen her ölçütün ise dikkatle analiz edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir milletin maneviyatının; geçmişinden, kendine ait örf ve adetlerinden, hayati değerlerinden ayrı tutulamayacağını da ifade etmektedir. Manevi ve maddi hayat uygunluğunu ise uçmakta olan bir kuşun iki kanadına benzetmektedir. Kuşun kanatları maddi ve manevi hayata gönderim yapmaktadır. Ne zaman ki, maddi ve manevi hayat birbiriyle bir uyum sağlar ve bütün olursa, birey de devlet ve toplum hayatında o vakit ilerleme sağlayabilecektir.

2. Bölüm, “Bağımsızlık- Manevi Yenilenme ve Kalkınma” başlığıyla ele alınmıştır. Bu başlığın alt başlıkları ise şu şekildedir: Millî gaye ve manevi hayat, maneviyat ve toplumun yenilenmesi, reformlar ve onların manevi kıstası. Kerimov, atalarından, evlatlarına geçen, asırlar boyu süregelen, o ülkedeki her bireyin kalbine kök salan, onun manevi ihtiyacı ve yaşam şartlarına dönüşen arzu olarak millî gayeyi tanımlamaktadır. Özbek halkı olarak, en büyük millî gayelerinin bağımsızlığı daha da güçlendirip, aydın ve özgür bir hayat yaşamak olduğunu belirtmektedir. Kerimov, maneviyatın ve toplumun yenilenmesinde, hayatın bütün alanlarında, geniş kapsamlı olarak yapılan reformların meyvesini verdiğini belirtmektedir. Sovyet Birliği’nin dağılmasının ardından, Özbekistan’daki barış ve istikrarı sağlamak, kötü etkilerden halkı korumak amacıyla 24 Mart 1990’da Âli Meclis’in birinci toplantısında Cumhuriyet yönetimini yürürlüğe koyduklarını, böylece bağımsızlık için ilk adım atıldığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra eğitim, maddi teknik temeller, hazine, spor, tıp gibi alanlarda da iyileştirmelerin yapıldığını belirtmektedir.

3. Bölüm, “Maneviyata Karşı Tehdit, Benliğimize ve Geleceğimize Karşı Tehdittir.”. Bu bölüm, iki alt başlıkla ele alınmıştır. Küreselleşme ve manevi tehditler,

fikre karşı fikir, gayeye karşı gaye ele alınan alt başlıklardır. Yazar, küreselleşmeyi hayat hızının benzersiz bir şekilde artması olarak tanımlamaktadır. Küreselleşme ile birlikte millî ya da bölgesel problemlerin dünya çapındaki problemlere dönüştüğünü ifade etmektedir. Kerimov, küreselleşme kavramının, nükleer silahlardan daha büyük bir güce sahip olduğunu ifade etmektedir. İlk başta küçük bir bilginin, küreselleşme sürecinden güç alarak gözle görülemeyen fakat sonrasında zararının telafisinin mümkün olmayacağı hasarlara dönüşebileceğini vurgulamaktadır. Kerimov, gençlerin vatanlarına karşı sevgi besleyerek, zengin tarihlerine, atalarına, kutsal dinlerine sadık bir ruhla yetiştirilebilmek için onların kalbindeki ve şuurundaki ülküyü güçlendirmek gerektiğini, böylece kendilerine tamamen yabancı gayelerin gençler üzerinde herhangi etki yaratmayacağını da sözlerine eklemektedir. Ayrıca bencillik, ilgisizlik, adam kayırmacılık, yerel milliyetçilik, kibirlilik gibi manevi hastalıklardan da Özbek toplumunun arındırılması gerektiğini belirtmektedir. Halk ve ülke olarak tek vücut yaşadığında, Özbek halkını, kimsenin hiçbir zaman yenemeyeceğini de belirtmektedir.

4. Bölüm, "Vatanımız Kalkınmasının Sağlam Temeli" başlığıyla ele alınmıştır. Bu başlığın alt başlıkları ise şu şekildedir: İnsan kalbine giden yol ve en büyük cesaret. Maneviyat kavramıyla ilgili teorik olarak ortaya atılan fikirlerin toplum şuuruna yerleşebilmesi için çaba harcanması gerektiğini belirten Kerimov, bunun her açıdan sağlam düşünülmüş bir sistem halinde organize edilmediğinde bir sonuç veremeyeceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, eğitim sisteminden başlayarak medya, televizyon, internet, tiyatro, sinema, edebiyat, müzik, resim ve heykel sanatının yani insanın kalbi ve düşüncesine etki eden tüm alanlardaki faaliyetlerin, halkın gereksinim ve talepleri doğrultusunda güçlendirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. En büyük cesaret başlığıyla ele alınan kısımda ise yazar, yeryüzündeki bütün bengi abidelerini, insanlık tarihini değiştiren tüm keşifleri, seçkin sanat ve edebiyat eserlerini, kahramanlık örneklerini, insan aklının, düşüncesinin, yeteneğinin ve manevi cesaretinin meyvesi olarak görmektedir. Özbek halkı tarafından, 31 Ağustos 1991 tarihinde elde edilen milli bağımsızlığı ise en büyük manevi cesaret olarak nitelendirilmektedir.

Sonuç olarak, Özbek Eski Devlet Başkanı İslam Kerimov'un kaleme aldığı eser, manevi zenginliği yükseltmeden, istenilen hedeflere ulaşılamayacağını vurgulamaktadır. Kitap, Özbekistan'ın tarihine sadakatle bakıp, bağımsızlığa değer vererek geleceğine doğru ilerleyeceğini, Özbek halkının zekâsı, sabrı, imanı, iradesi ve yüksek manevi ruhunun düzenlilik içinde yaşayacağına olan inancını belirterek sonlandırılmıştır. Bu kitap, Özbekistan'ın yeni bir hayat ve toplum kurma mücadelesine ilgi duyan okuyucular, araştırmacılar için tavsiye edilebilecek nitelikte değerli bir eserdir.

ASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN FAALİYETLERİ

(Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center)

Hazırlayan: Abdullah CİNKARA*

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, tüm Asya ülkelerindeki Yüksek Öğretim kurumları, Üniversitelerin Araştırma merkezleri ve diğer ilgili araştırma birimleri ile yapılacak olan işbirliği çerçevesinde tüm Asya sınırları içerisinde yer alan bölgelere yönelik araştırmalar yapmak, birlikte eğitim, öğretim, araştırma ve geliştirmeye yönelik projeler geliştirmek, üniversite çatısı altında faaliyet göstermekte olan tüm sosyal ve beşeri bilimler bölümlerine akademik alanda destek vermek, Asya ülkelerindeki araştırma kurumları arasında disiplinler arası bir yaklaşımla araştırmalarda bulunmayı kendisine amaç edinmiştir. Geçmişten günümüze kadar Asya ile ilgili olarak yazılan bütün kaynaklardan, arkeolojik bulgulardan ve doğrudan ana kaynakların ışığında yapılan araştırma eserlerinden yararlanmak suretiyle Asya'daki devletler ve akraba topluluklarının tarihini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını, tarih süreci içerisinde Dünya medeniyetlerine katkılarını, bölgedeki diğer milletler ve topluluklar ile olan ilişkilerini araştırmak, bölge ülkelerinin Türkiye ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerde yaşanan güncel sorunları bilimsel yöntemlerle inceleyerek çözüm yollarını ortaya koymayı kendisine hedef belirlemiştir.

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi yukarıda belirlemiş olduğu vizyon ve misyonu doğrultusunda içerisinde çeşitli etkinlikleri düzenlemiştir. Merkezimizin 2017 yılındaki faaliyetlerine dergimizin birinci sayısında yer verilmişti. Bu sayımızda da 2018 yılı itibariyle gerçekleştirilen faaliyetlere yer verdik.

1. Çin'in Yumuşak Güç Politikası Bağlamında, Kuşak ve Yol Projesi

17 Ocak 2018 tarihinde Edebiyat Fakültesi 9.Kat Toplantı Salonu'nda "Çin'in Yumuşak Güç Politikası Bağlamında, Kuşak ve Yol Projesi" başlıklı panel düzenlenmiştir.

Prof. Dr. Varis ÇAKAN'ın oturma başkanlığını yaptığı toplantıya konuşmacı olarak Endonezya'nın sayılı üniversitelerinden Universitas Muhammadiyah Yogyakarta Üniversitesi Uluslar İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Patrik K. Meyer konuşmacı olarak katılmıştır.

---

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, abduhahcinkara@gmail.com

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
ASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA ve
ARAŞTIRMA MERKEZİ

**ÇİN'İN YUMUŞAK GÜÇ POLİTİKASI BAĞLAMINDA,
KUŞAK VE YOL PROJESİ**

Gazi Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından
düzenlenen **“Çin'in Yumuşak Güç Politikası Bağlamında, Kuşak ve Yol Projesi”**
Açık Oturumuna teşriflerinizi bekleriz.

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Gazi Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

Prof. Dr. Patrik K. Meyer
Universitas Muhammadiyah Yogyakarta
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi (Endonezya)

17 OCAK 2018 Çarşamba Saat: 14.00
Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yeni Bina) 9. Kat Toplantı Salonu

Patrick Meyer, lisans derecesini 2002 yılında inşaat mühendisliği alanında University of California Berkeley'den almıştır. Sonrasında Harvard Üniversitesi'nden kamu yönetimi alanında yüksek lisans derecesi alan Meyer, 2012 yılında Cambridge Üniversitesi'nden uluslararası ilişkiler alanında doktora derecesini almıştır. Çin'de bulunduğu yıllarda Çin'deki etnik problemler üzerine akademik çalışmalar yaparak, Doğu Türkistan'da yaşanan çatışmaların nedenlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Şuan Endonezya'da, Universitas Muhammadiyah Yogyakarta'da Misafir Profesör olarak çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Asya olmak üzere, İslam Coğrafyası üzerine akademik çalışmaları yapan Meyer, aynı zamanda İnşaat Mühendisidir.

Patrick K. Meyer konuşmasında “Çin'in uluslararası arenadaki konumunu ve prestijini arttırmak ve aynı zamanda Sosyo-ekonomik gelişimini uzan vadede devam ettirmek istiyor ve bunun için elverişli koşullar yaratmak istiyor. Gerçektende, Çin artan gücü sayesinde iddialı ve zorlu bir rakibe dönüşmektedir. İnsan hakları ihlalleri dolayısıyla ve diplomaside zayıf olması Çin'in elini zayıflatıyor, bunun üstesinden gelmek için Yeni İpek Yolu projesiyle bunun önüne geçerek, yumuşak bir giriş yapmak istemektedir. Dünya ekonomisinde artık kendisinin de söz hakkı olduğunu düşünmektedir...” diyerek proje hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır.

2. Zeytin Dalı Harekâtı, Ortadoğu ve Türkmenler

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 27 Şubat 2018’de Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, F Blok Konferans Salonu’nda “Zeytin Dalı Harekâtı, Ortadoğu ve Türkmenler” adlı panel düzenlemiştir.

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erdinç YAZICI'nın oturum başkanlığını yaptığı panele Suriye Türkmen Meclisi Onursal Başkanı, 21, 23 ve 24. dönem milletvekili Mehmet ŞANDIR, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU konuşmacı olarak katılmıştır.

Asya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Varis ÇAKAN açılış konuşmasında paneli düzenlemenin amacını, Zeytin Dalı Harekâtı'nın Türk Devleti ve milleti için önemli olduğunu, Ortadoğu coğrafyasının küresel ve bölgesel yönden değerli olduğu belirttikten sonra Suriye'deki Türk varlığını tarihi boyutlarıyla ortaya koydu. Dün Osmanlı Türk Devleti'nin bir toprağı olan Suriye'de asli bir unsur olarak yaşayan Türklerin dışlandığı ve bölgede tarihi dokulara uygun olmayan bir etnik yapılanma projesinin hayata geçirilmek istendiğini, bunun önlenmediği takdirde bölgemizde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabileceğimizi, onun için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bölgede huzuru tahsis etmek ve kalıcı barışı sağlamak için Zeytin Dalı Harekâtını başlattığını dile getirdi.

Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erdinç YAZICI Afrin'e yönelik gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtı kapsamında, Türk milletinin aklı ve yüreğiyle Türk askerinin yanında olduğunu ifade etti. Türk askeriyeye birlikte Zeytin Dalı Harekâtı'nda yer alan Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) Türk milletinin kardeşi olduğunu ifade eden Prof. Dr. Yazıcı, ÖSO hakkında ortaya atılan yanıltıcı spekülasyonlar olduğunu, ancak bunların gerçeğı yansıtmadığını vurguladı. "Özgür Suriye Ordusu'nun önemli bir kısmı Türkmenlerden oluşmaktadır. ÖSO, Suriyeli vatanseverlerden oluşan bir ordudur." diyen Prof. Dr. Yazıcı, Zeytin

Dalı Harekâtı'nda yer alan Özgür Suriye Ordusu'nun Türkiye'nin onuru olduğunu belirtti. "Üretimin büyük bölümünü endüstriden sağlayan, eğitim ve kültür seviyesi bakımından muazzam ilerlemiş ve 81 milyona hizmet eden Türkiye, bizi paramparça bölmek isteyenleri rahatsız ediyor." diyerek, Türk Devleti'nin kendisini bölmek isteyen güçlere karşı mücadele verdiğini söyledi.

Prof. Dr. Erdiñ YAZICI, bugünkü ABD yönetimi, İsrail Lobisi ve İsrail'in Ortadoğu'da seküler, batı yanlısı bir terör devleti kurdurmak istediğini dile getirerek, Türk Devleti'nin tüm bunlara karşı büyük mücadele içinde olduğundan söz etti. Harekâtla ilgili yapılan siyasi eleştirilere de değinerek, yapılan eleştirilerin doğru bulmadığını belirterek, şöyle konuştu: "80 milyonluk bir ülkede hiçbir siyasetçi durup dururken ülkeyi savaşa sokamaz. Bu şekilde yapılan eleştiriler yanlış. Ortada bir beka sorunu vardır ve Türk Devleti, milletiyle birlikte bu soruna çözüm aramaktadır."

Prof. Dr. Erdiñ YAZICI, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Afrin bölgesinde yürüttüğü Zeytin Dalı Harekâtı'nı, hiçbir sivile zarar vermeden, örnek teşkil edecek şekilde gerçekleştirmekte olduğunu, hiç bir sivile zarar vermeden harekâtın devam ettiğini bu süreçte herkesin gerçekte örtüşmeyen çeşitli spekülasyonlara dikkat etmesi ve hareketin başarılı bir şekilde sonuçlanmasına katkıda bulunması gerektiği, bunun içinde Akademisyen camiasına önemli görevler düştüğü, bu amaçla bu panelin düzenlendiğini ortaya koyduktan sonra konuşmacıları takdim ederek paneli başlattı.

Suriye Türkmen Meclisi Onursal Başkanı ve Eski Milletvekili Mehmet ŞANDIR konuşmasında, "Türkiye'ye bölünmek kadermişçesine dayatılıyor. 100. yılında Türkiye'ye ikinci müdahale olmaktadır. Türkiye orada kendini bölmek isteyenlere karşı savaşıyor. Bugün o bölgede küresel güçler tarafından PKK eliyle bir terör devleti kurulmak isteniyor. Türkiye'den oradaki Türkmen bölgesinden vazgeçmesi ve daha da ötesi kendi Güney Doğusundan vazgeçmesi beklenmektedir" diyerek bölgenin hangi amaçla karıştırılmaya çalışıldığının altını çizdikten sonra, "Anadolu'nun doğal bir parçası olan ve Misak-ı Milli'nin de sınırları içerisinde bulunan Musul vilayeti diye tarif ettiğimiz bölgelerin sınırların dışarısında kalması bugün yaşanan birçok problemin sebebidir. Fakat şuan gerçekleştirdiğimiz sınır ötesi operasyonlar oradaki Türkmenlere ulaşmamız için büyük bir fırsattır" diyerek Türk devletinden Türk Milletinin beklentilerini dile getirdi. Daha sonra, Her yeni yüzyılın başında küresel güçler yeni düzenlemeler, haritalar çizmeye çalışır. Bugünde yapılmak istenen bunun bir parçasıdır. Afrin'e yönelik operasyon Türkiye Cumhuriyeti'nin bir irade beyanıdır. Bu coğrafya bizindir bizde burada söz sahibiyiz demesidir. Bu coğrafyanın hukuku için oradayız ve bunu hiç bir masuma zarar vermeden, örnek teşkil ederek başarılı bir şekilde gerçekleştiriyoruz ve başaracağımızı da dünyaya göstereceğiz dedi.

Mehmet ŞANDIR, "Suriye Türkmenleri gerçeğini ifade etmek gerekir." diyerek, Türk milletinin Türkiye dışında kalan unsurlarına Türkmen denildiğini belirtti. "Türkmen" algısının yanlış yorumlandığını dile getiren Mehmet Şandır şöyle devam etti: "Bizim milletimizin adı Türk milleti. Türk milletinin Türkiye dışında kalan unsurları Türkmenlerdir aslında. Birileri bizi Türkiye'den kopartabilmek ve bu toplam algıyı dağıtabilmek düşüncesiyle bize 'Türkmen' demiştir. Ancak şu bir

gerçek ki, Suriye'deki Türkler, Türkiye'deki Türklerin öz kardeşidir.”

Şandır, Ortadoğu coğrafyasının değerli olduğunu dile getirerek, küresel güçlerin Ortadoğu coğrafyasına hükmetme isteği olduğunu söyledi. “Bu coğrafya değerli, çünkü Asya, Avrupa ve Afrika'nın geçiş yerinde bir kilit taşı. Bu coğrafyaya hükmetmeden zenginliklere ulaşmak mümkün değil. Şimdi bir de 20. yüzyılın başında ortaya çıkan enerji kaynakları da bu coğrafyayı cazip hale getirdi. Dolayısıyla küresel güçlerin bu coğrafyaya hükmetme isteği var.” dedi.

Ortadoğu coğrafyasının karakterinin belirlenmesi gerektiğini de vurgulayan Şandır, “Bu coğrafyadaki farklılıklara bakarsanız farklı din ve mezhep anlayışları, etnik ve bölge farklılıkları görürsünüz.” diyerek, Ortadoğu coğrafyasının karakterini ‘farklılıkların kimlikleşmesi’ olarak tanımladı.

Ortadoğu coğrafyası ve Türkmenler hakkında bilgi veren Şandır, Afrin'e yönelik gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtı'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin irade beyanıdır. Bu coğrafya bizim coğrafyamız. Tüm inanç farklılıkları bizimdir diyen Şandır, gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtı'yla Ortadoğu coğrafyasının hukukunun savunulduğuna dikkati çekti.

Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Afrin ve Suriye özelinde Ortadoğu'da devam eden olayları tarihî süreç içerisinde ele aldığı konuşmasında, günümüzde bu coğrafyada yaşadığımız askerî, siyasi, sosyal ve kültürel değişme ve gelişmeleri tahlil etti. Afrin'den başlayarak Suriye ve Irak sınırlarımızın tamamında gelişebilecek olaylara dikkat çekerek, Türk milletinin şu ana kadar birlik ve beraberlik içinde olduğunu, eylemleriyle gösterdiğini ve bundan sonra da birlik içinde olunması gerektiğini belirtti. Zeytin Dalı Harekâtı kapsamında bugüne kadar terör örgütünden temizlenen alanlar ve oranları hakkında istatistikî bilgiler verdi. Zeytin Dalı Harekâtı'nın planlandığı şekilde başarıyla devam ettiğini ve kazananın Türkiye Cumhuriyeti, Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk Milleti ve Barış olacağını söyledi.

Erbakan Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞCU, Suriye'deki Türk varlığına değindiği konuşmasında, Arap kaynakları ışığında Türk varlığının Selçuklu döneminden çok öncesine dayandığını dile getirerek tarihi süreç içerisinde bölgede kurulan Türk beyliklerinden bahsetti. O, konuşmasında Anadolu'nun Türkleşme dönemi olarak kabul edilen 11.yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Türklerin Suriye'ye gelen Türkmenlerle irtibatlı olduklarını dile getirdi. Hatta Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Türkmen Komutanı Atsız 1076'da Şam ve Kudüs dâhil Suriye topraklarını Bizans'tan geri alması sayesinde bugün o topraklarda, Türkmenler sayesinde Müslümanların yaşayabildiğine dikkat çekti.

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞCU, Suriye dün, Osmanlı Türk İmparatorluğunun bir toprağı ve üzerinde yaşayan insanlar, Müslüman Türk Milletinin saygın birer ferdiydi. Bu gün Suriye Türkmenleri, Büyük Türk Milletinin aynı özelliklere sahip bir ferdidir. Türk milletine, Türk devletine, Türk siyasetine ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetine düşen Suriye Türkmenlerine sahip çıkmak ve onların yanında olmaktır. Ve bunu görmenin gurur verici olduğunu, Türk milletine adına, Suriye Türkleri adına gelecekte daha umutlu olduğunu bölgeye ancak Türkiye sayesinde huzur getirilebileceğini söyledi.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ, YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME BİÇİMLERİ

Derginin Amacı

Asya Araştırmaları Dergisi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan hakemli Uluslararası Sosyal Bilimler dergisidir.

Dergi, Türkiye’de ve dünyada sosyal - beşeri bilimler alanındaki tüm disiplinlerin bilimsel gelişimlerine katkı sağlayacak bilimsel çalışmaların artırılmasını ve yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Odak ve Kapsam

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında yer alan ve aşağıda belirtilen disiplinlerin bilimsel çalışmalarına odaklanmaktadır:

Asya Arkeolojisi
Asya Antropolojisi
Asya Türk Tarihi ve Coğrafyası
Asya Türk Kültürü ve Sanat Tarihi
Asya Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Eski Türk Dilleri ve Edebiyatları
Türk Halk Bilimi
Asya ülkeleri ve milletleri Dili, Tarihi ve Edebiyatları
Uluslararası İlişkiler ve Siyaset
Bilgi ve Belge Yönetimi
Dilbilimi
Felsefe ve Sosyoloji

Dergiye gönderilen çalışmalar, derginin kapsamında yer alan disiplinlere ilişkin gelişmeleri ve sorunları derinlemesine irdeleyen ve tartışan, bilimsel almyazını nesnel bir bakış açısıyla sunan, bilimsel yöntemlere dayanarak gelişmelere ve sorunlara ölçümlenebilir ve uygulanabilir öneriler geliştiren, alana doğrudan katkı ve özgün değer sağlayan nitelikte olmalıdır.

Derginin amaç, odak ve kapsamı ile ilişkilendirilmemiş çalışmalar yayımlanmaktadır. Ancak, Yayın Kurulu, dergiye gönderilmiş çalışmalarını değerlendirerek, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Üniversitesi bünyesinde yayımlanan diğer dergilere yönlendirebilir.

Yayın Sıklığı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Bahar ve Güz olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır.

Yayın Dili

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleriyle yazılmış çalışmalarını kabul etmektedir. Gönderilen çalışmalar, hangi dilde ise o dilin dil bilgisi kurallarına ve bilimsel alnyazına uygun, anlaşılabilir biçimde hazırlanmalıdır. Bu kriterleri sağlamayan yayımlar değerlendirilmeye alınmamaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkelere bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar 3 yıl süreyle saklı tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Gizlilik Beyanı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi Yönetim Sistemi'nde girilecek tüm veriler (isim, elektronik posta adresleri gibi kişisel bilgiler vb.) yalnızca derginin ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin bilimsel çalışmaları için kullanılır. Bu veriler, başka bir amaç için kullanılmaz; kesinlikle üçüncü kişilerle paylaşılmaz.

Telif Hakkı

Makalelerdeki düşünce ve öneriler ile kaynakların doğruluğundan yazarlar sorumludur. Dergide yayımlanan makalelere telif hakkı ödenmez. Yazarlar, makalelerinin telif hakkından feragat etmeyi kabul ederek, basıma kabul edilen makalelerin telif hakkını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne devrederler. Yayın Kurulu, makalenin yayımlanması konusunda yetkili kılınır.

Bununla birlikte yazarların aşağıdaki hakları saklıdır:

1. Telif hakkı dışında kalan bütün tescil edilmiş haklar.
2. Makaleyi satmamak koşulu ile kendi amaçları için çoğaltma hakkı.
3. Yazarın üreteceği kitaplar, makaleler vb. çalışmalarında derginin kaynakça

olarak belirtilmesi koşuluyla, makalenin tümü ya da bir bölümünü kullanma hakkı.

Yazım Kuralları

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların aşağıdaki koşulları taşıması gerekmektedir:

- Dergiye gönderilecek çalışmalar Türkçe, İngilizce, Rusça diğer Türk lehçeleri ile yazılmış olmalıdır.
- Dergide yer alacak çalışmalar, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır.
- Dergi yazım kurallarına uymayan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz.
- Dergiye gönderilecek çalışmalar:
  - A4 dikey boyutunda, tek aralık, kenar boşlukları her bir kenardan 2,5 cm olacak şekilde hazırlanmalıdır.
  - Öz ve kaynakça sayfası hariç, çalışmanın metin kısmı, 5000 sözcükten az olmamak ve 10000 sözcüğü aşmamak kaydıyla, Bookman Old Style 11 punto yazı karakteriyle bir buçuk aralıkla yazılmalı ve Microsoft Word dosyası olarak oluşturulmalıdır.
- Çalışmalar, aşağıda belirtilen bölümlerden (sırasıyla) ve bu bölümlere yönelik düzenleme yayın ilkelerine uyularak yapılandırılmalıdır:

Başlık: Çalışmanın başlığı, 12 Punto **Koyu BÜYÜK HARFLERLE** sayfanın ortasına yazılmalı, rakam ve noktalama işaretleri hariç, başlık iki satırı geçmemelidir.

Yazar / Yazarlar: Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (ilk harfi BÜYÜK) ve soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) makale metninin sağ üst köşesine 12 Punto **Koyu** olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra asteriks (*) konulmalı, başlık sayfasının altında yer alacak asteriks işaretinden sonra yazar ile ilgili bilgiler (unvan, kurum ve e-posta) dipnot biçiminde 10 Punto İtalik olarak verilmelidir.

Özet: 10 Punto İtalik olarak, 1 satır aralığıyla yazılmalı ve 300 sözcüğü geçmemelidir.

Anahtar Sözcükler: Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi Türkçe anahtar sözcük eklenmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalıdır ve tüm sözcükler *italik* olarak verilmelidir.

İngilizce Başlık: İngilizce başlık her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle 10 punto koyu ve *italik* olarak ve ortalanarak yazılmalıdır.

Abstract: Türkçe “Özet” kısmında yazılı olan metin İngilizce olarak verilmelidir.

İngilizce Anahtar Sözcükler (Keywords): Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi İngilizce anahtar sözcükler Türkçe verilen sözcüklerle aynı sırada ve aynı anlamda verilmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalıdır ve tüm sözcükler *italik* olarak verilmelidir.

Sayfa Numaraları: Sayfalar makalelerin ilk sayfasında görünmeyecek şekilde üst bilgi içinde sağ ve sol üst kenara 9 punto olarak yerleştirilmelidir.

Metin ve Paragraf: Ana metinde alt başlıklar, sözcüklerin baş harfleri büyük

olmak üzere küçük harflerle 11 punto ve koyu yazılmalıdır. Metin 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten 5,8 cm, alttan 5,8, Sağdan 4,5 cm, Soldan 4,5 cm boşluk bırakılmalı. Satır arası 3 nk olmalıdır. Paragraflar soldan 0,8 cm girintili olarak başlatılır ve paragraf araları 6 nk olmalıdır.

Kitap, Dergi vb İsimler: Metin içinde kitap, dergi, kongre, konferans, sempozyum ve panel isimleri italik olarak yazılır. Örneğin: *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları, Belleten, Uluslar arası İnsan ve Toplum Kongresi, Geçmişten Bugüne Halep ve Türkmenler Konferansı, Uluslar arası Halk Bilimi Sempozyumu* gibi

Sayıların Kullanımı: Cümlelere başlarken sayısal ifadeler sözcük olarak verilir sonra gelenler rakam ile yazılır. Örneğin: Yaptırılan otuz tezin yirmisi Türk tarihi ile ilgili kalan 10’u Moğol tarihi ile ilgili idi.

Kısaltmaların Kullanımı: Kısaltmalar metinde ilk kez kullanılırken paranteze alınır, sonraki kullanımında alınmaz. Örneğin: Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslar arası Para Fonu’na (IMF) başvurmak zorunda kalınmıştır. IMF, bu borçlanmayla Türk ekonomisine önemli bir figür olarak girmiştir.

Metin İçinde Alıntıların Kullanımı: Metin içinde yapılacak kısa alıntılar tırnak içinde italik harflerle tırnak içinde (“...”) verilmelidir. Beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Görsel Malzeme Kullanılması: Metin içinde fotoğraf, şema vb. görsel malzeme kullanılması durumunda kaynak gösterilmesi gerekmektedir. İzin ya da telif konularındaki hukuki sorumluluk tamamen çalışmanın yazarlarına aittir.

Dipnot ve Kaynak Gösterme: Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde Modern Languages Association (MLA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir:

- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir, metin sonuna konulmaz. Dipnotlar 9 punto tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Dipnot ayraç çizgisi olmamalıdır.
- Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örneğin (Togan, 1981).
- Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış ya da ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmışsa kaynak, sayfasıyla birlikte şu şekilde yazılır: (Köker, 1998, s. 42)
- Bir yazarın aynı tarihli eserleri şu şekilde yazılır: (Zizek, 2009a) ve (Zizek, 2009b).
- Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır, daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir. Örneğin, kaynak ilk geçtiğinde (Kejanlıoğlu, Adaklı & Çelenk, 2004) sonraki geçişinde (Kejanlıoğlu vd., 2004) olarak yer alır.
- Metin içinde iki yazarlı bir kaynak belirtiliyorsa her seferinde iki yazarın adı da belirtilir; ikiden fazla yazarlı eser ise ilk kullanımında hepsi, sonraki kullanımında sadece ilk yazar belirtilir. Örneğin: Kafesoğlu, Yıldız ve Merçil(1998).

- Yazar sayısı üç ya da daha fazlaysa o zaman ilk kullanımda da sadece ilk isim ve diğerleri şeklinde kısaltma yapılır (Arat vd., 1991).
- Metin içinde yeniden basımı yapılmış eski bir kaynak kullanılıyorsa yatık çizgi (/) kullanılır. Örneğin: Freud (1923/1961) çalışmasında günlük hayattaki dil sürçmelerinin de bilinçaltında yer alan bastırılmış temsillerin bir tür dışa vurumu olduğunu ilk kez öne sürmüştür.
- Metin içerisinde gösterilen kaynaklar haricinde, gerekli görülen açıklamalar için klasik dipnot yöntemi kullanılmalı ve bunlar için otomatik numaralandırma yöntemine başvurulmalıdır. Açıklamalar için kullanılacak ölçüler: İki yana yaslı, sol ve sağ girinti:0 cm, aralık önce ve sonra 0nk, satır aralığı: tek olmalıdır.

Kaynakça Gösterme: Makale sonuna mutlaka makalede kullanılan tüm kaynaklar belirtilmelidir. Yazarlar soyadına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Kaynakça gösterirken aşağıdaki kurallara uyulmalıdır:

- Yazar soyadı büyük harfle, adının ilk harfi büyük yazılmalı ve nokta virgülden sonra eser adı kitap ise Koyu italik, makale ise tırnak içinde yazılmalı.Eser adından sonra kitaplar için yayın yeri ve yılı, makale ise dergi adı, yıl, sayı ve Cilt No'su verilmeli.

ÖRNEKLER:

Tek Yazarlı Kitaplar İçin:

İNALCIK, Halil., (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer (Çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çok Yazarlı Kitaplar İçin:

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*, İstanbul: Metis.

Editörlü Kitaplar İçin:

Özbek, M. (Ed.) (2005), *Kamusal Alan*, İstanbul.

- Kaynakçada aynı yazarın aynı yılda neşredilen birden çok eseri varsa, eserler eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır.

TOGAN Z.Veli., (1912), *Türk ve Tatar Tarihi, Kazan*, (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.

ARAT R Rahmeti., (1947a), *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara

ARAT R Rahmeti., (1947), *Kutadgu Bilig II Tercüme*, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara

Elektronik Basılı Kitaplar İçin:

- Elektronik ortamdan (internet) alınan kaynaklara ait referans bilgileri, basılı kaynaklarla aynı şekilde gösterilmelidir. Eğer kullanılan çevrimiçi (online) kaynakta sayfa numarası belirtilmemişse parantez içinde de sayfa numarası belirtilmez.

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp?item=135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item=135)

GAZİ UNIVERSITY THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES PUBLICATION PRINCIPLES, WRITING RULES AND RESOURCES

Purpose of the Journal

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is an international scientific and refereed journal published by Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center

The journal aims to increase and disseminate scientific studies that contribute to the scientific development of all disciplines in the field of social and human sciences in Turkey and in the world.

Focus and Scope

Ankara Hacı Bayram Veli Journal of Asian Studies focuses on the scientific studies of the disciplines mentioned below in the field of social and human sciences:

Asian Archeology
Asian Anthropology
Studies on Language, Literature and History of Asian Countries and Peoples
Central Asia Turkish History and Geography
Central Asian Turkish Culture and Art History
Central Asian Turkish Dialects and Literatures
Old Turkish Language and Literature
Turkish Folk Science
International Relations and Politics
Information and Document Management
Linguistics
Philosophy and Sociology

The submitted works should be genuine that contribute to the field and deeply examine and discuss the developments and problems related to the disciplines within the scope of the journal, present scientific topics with an objective view, develop practical suggestions based on scientific methods and approaching the problems realistically.

Studies not related to the purpose, focus and scope of the journal are not published. However, the Editorial Board can refer to other journals published in Ankara Hacı Bayram Veli University by evaluating the submitted work.

Publishing Frequency

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is published twice a year in Spring and Autumn.

Publishing Language

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies accepts studies written in Turkish, English and Russian. The submitted works must be prepared in a comprehensible manner in which the language (in Turkish or English) is in accordance with the rules of linguistic knowledge and scientific methods. The works which do not meet these criterias are not evaluated.

Evaluation of Articles

The articles sent to the journal for publication are reviewed by the Editorial Board in terms of publication principles, and sent for evaluation to two specialists of the field. The name of the author doesn't report to referees, and the name of the referee doesn't report to authors. The reports are keeping for 3 years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee, or the Editorial Board can make a final decision by examining the referee reports. The authors consider the criticism and recommendations of the referee and editorial board. If they have not participated, they have the right to appeal with their reasons. The articles sent to the authors to be corrected in accordance with the referee reports must be returned to the journal within a month at the latest after the necessary corrections have been made. The corrected text, if it seems necessary, can be re-examined by referees who request changes. Written articles that was not accepted for publication are not returned to their authors.

Privacy Statement

All data (personal information such as name, e-mail address, etc.) that will be included in the management system of Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is used exclusively for the scientific studies of Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. This data is not used for any other purpose; it is definitely not shared with third parties.

Copyright

The authors are responsible for the correctness of the ideas, suggestions and resources in the articles. The articles published in the journal are not paid for the copyright. The authors accept the copyright of the articles and transfer the copyright of the accepted articles to the Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. The Editorial Board is authorized to issue and publish the article.

However, the authors reserve the following rights:

1. All registered rights except copyright.
2. The right to reproduce the article for its own purposes with the condition not to sell it.
3. The right to use all or part of the books, articles, etc. produced by the author and indicate them in the bibliography of the journal.

Writing Rules

Studies submitted to Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Stud-

ies should be suitable for the following conditions:

- The Works submitted to the journal should be in Turkish, English and Russian.
- Journal works should not have been published anywhere or have been submitted for publications.
- Studies that do not comply with the Magazine Writing Rules are not evaluated.
- Sent works should be like that:
  - Works should be prepared on vertical dimension of A4, the single spacing, the margins are 2.5 cm from each side.
  - Except for the Summary and References page, the text portion of the work should not be less than 5000 words and not exceed 10000 words. It should create as a Microsoft Word file with Bookman Old Style 11 point font
- The works should be structured in accordance with the following sections (respectively) and the regulatory guidelines for these sections:

Title: The title of the work must be written in the middle of the page with 12 uppercase **CAPITAL LETTERS**, and it must not be longer than 2 line, except for numbers and punctuation marks.

Author / Authors: After the title is given, just author's name (the first letter is CAPITAL) and surname (WITH CAPITAL LETTERS) should be written **bold-12** font size and on the right up. The asterisk (*) must be placed after the surname, the information about the author (title, institution and e-mail) should be given in footnote format in 10-point *Italics* after the asterisk mark to be placed under the title page.

Summary: 10 Punto in *italics*, must be typed in 1 line and must not exceed 300 words.

Keywords: At least five and up to seven Turkish keywords reflecting the topics of the study should be added. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in *italics*.

English Title: The English title should be written in bold and *italic* and centered in small letters, with the first letter of each word being uppercase.

Abstract: The text in the "Summary" section of the Turkish language should be given in English.

English Keywords: At least five and at most seven English keywords reflecting the topics of the study should be given in the same order as the words given in Turkish. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in *italics*.

Page Numbers should be placed in the header the left and right topside of the page in 9 points so that they do not appear on the first page.

Text and Paragraph: Subtitles in the main text should be written in 11 point and bold with small letters, with the initials of the words. The text should be 11 pt, based on two sides; 5.8 cm from the top, 5.8 cm from the bottom, 4.5 cm from the right, 4.5 cm from the left. There must be 3 pt between lines. Paragraphs are indented 0.8 cm from the left, and the paragraph spacing must be 6 pt.

Names of Books, Journals, etc.: Books, journals, congresses, conferences, sym-

posiums and panel names are written *italic* in the text. For example: *Resources of the Central Asia Turkish History, Belleten, The International Congress of Human and Society, Past to Present The Conference of Aleppo and Turkmen, the International Folklore Symposium.*

Use of Numbers: At the beginning the codes and numerical expressions are given as words, following by numbers. For example: Twenty of the thirty theses done were related to the Turkish history and the remaining 10 related to Mongolian history.

Use of Abbreviations: Abbreviations are taken in brackets just for the first time in the text, not on their next use. For example: In 1957 in order to pay external debt , it was necessary to apply International Monetary Fund (IMF). The IMF has entered the Turkish economy as an important figure with this debt.

Use of Quotations In Text: The short quotations in the text should be quoted with quotation marks (“...”) and in *italics*. Quotations shorter than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written one centimeter inside from the left side and the right side of the line, one block and one line spacing.

Visual Materials: Photographs, diagrams, etc. in text. If visual material is used, the source should be shown. The legal responsibility for permission or copyright belongs solely to the authors of the work.

Footnote Display: Articles should be prepared in the style of the Modern Languages Association (MLA) in terms of the reference system, the style of showing source and arrange bibliography. Resources should be prepared as internal notes instead of the footnote system. Sources that given in the text, year of publication and page number of the sources will be given as follows:

- Footnotes in the text are numbered on the relevant page, not placed at the end of the text. Footnotes should be written in 9-point single-spacing. The alignment should be two-sided and the paragraph indent must be 0.5 cm. The footnote should not be a separator line.
- If a general reference is mentioned in the text and the whole text is referred to (author’s surname, year), to write is sufficiently. For example (Togan, 1981).
- If a page quoted or the related ideas were taken from a particular section, the resource is written with the page as follows: (Köker, 1998, p. 42)
- An author’s works with the same date are written as follows (Zizek, 2009a) and (Zizek, 2009b).
- If the number of authors is between three and five, all names should be written in the first submission, then only the first article is sufficient. For example, when the resource first crosses (Kejanlioglu, Adaklı & Çelenk, 2004), it takes place as the next pass (Kejanlioglu et ., 2004).
- If two authors sources are specified in the text, the names of the two authors are specified each time; If more than two authors, all of them specified just for the first time, and after the only the first author is specified in the text. For example: Kafesoglu, Yıldız and Merçil (1998).
- The number of authors is three or more, then only the first name and others are abbreviated in the first use (Arat et ., 1991).
- A slanting line (/) is used if an old source has been reprinted in the text. For

example: Freud (1923/1961) for the first time suggested that the daily life of language tramps is a sort of outsider of repressed representations in the subconscious.

- Except the resources shown in the text, the classical footnote method should be used for the necessary statements and the automatic numbering method should be used for these. Measures to be used for statements: Justified, left and right indentation: 0 cm, before and after spacing: Onk, line spacing: single.

End-Text Referencing: At the end of the article, all sources used in it must be specified. Authors should be sorted alphabetically by last name.

Author surname and first letter of name should be in capital letters, and if the title is book after point and comma, it should be written in bold italic and article should be written in quotation. After the the title of study, the oublication place and year of books and the journal title, year, number, and volume number should be given

EXAMPLES:

For Single Written Books:

İNALCIK , Halil., (2003). ***Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)***, Ruşen Sezer (Çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

For Many Written Books:

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). ***Çok Tuhaf Çok Tanıdık***, İstanbul: Metis.

For With Editor Books:

Özbek, M. (Ed.) (2005), ***Kamusal Alan***, İstanbul.

- If there are multiple works published in the same year by the same author in the book, the works are written in the order of the new works. Sources with the same date are sorted by letter.

TOGAN Z.Veli., (1912), ***Türk ve Tatar Tarihi, Kazan***, (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.

ARAT R Rahmeti., (1947a), ***Kutadgu Bilig I Metin***, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara

ARAT R Rahmeti., (1947), ***Kutadgu Bilig II Tercüme***, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara

For Electronic Printed Books:

- Reference information for resources received from electronic media (internet) should be shown in the same way as printed sources. If the page number is not specified in the used online source , page number is not specified in parentheses.

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. Access <http://www.onlineoriginals>.

com/showitem .asp litem I 135

Bibliography Translated Section:

Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. T. Parsons (Çev.). New York: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1904-1905). Metin içindeyse: (Weber, 1904-1905/1958)

For The Article:

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı., (1939).“Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, *Belleten*, Cilt:111/9

Reports and Technical Articles:

Gencil Bek, M. (1998). “Mediscap Turkey 2000” (Report No. 2). Ankara: *BAYAUM*.

If The Article Has More Than One Author:

Binark, F. M., Çelikcan, P. (1998). “Mahremin Müzakereye Çağrılması ve Yıldı Örneği”. *Kültür ve İletişim*, 1 (2).

Articles From Electronic Journal:

Conway, P. (2003). Truth and reconciliation: The road not taken in Nambia. *Online Journal of Peace and Conflict Resolution*, 5 (1). (Varsa doi numarası, yoksa URL verilir. URL örneği: http://www.trinstitute.org/ojpcr/5_1conway.htm Kaynağa ait sayfanın adresi (URL) ya da varsa sadece doi numarası yeterlidir.